

Tussen

School

en

Vrijetijd

Tussen school en vrijetijd

Inleiding

Afgelopen decennium zijn steeds meer scholen buitenschoolse opvang gaan aanbieden. In 2009 was 36 procent van de 5400 buitenschoolse opvang (BSO) organisaties in Nederland, in een schoolgebouw gehuisvest (Verschuur, 2010, p. 33). Deze tendens is het gevolg van de extreme groei die de buitenschoolse opvang de afgelopen decennia heeft doorgemaakt¹. Daarnaast heeft de invoering van de motie Aartsen, Bos in 2007 er voor gezorgd dat scholen verantwoordelijk zijn voor het aanbieden van kinderopvang, (Buitenhek, 2011, p5.)^{1,2}. De motie verplicht de scholen om opvang aan te bieden tussen half 8 s' ochtends en half 7 's avonds, aan ouders die daar om vragen. Dit kan zowel in de school als extern gebeuren.

De gezamenlijke huisvesting van school en kinderopvang biedt een aantal voordelen voor beide organisaties. Zo is er intensiever ruimtegebruik mogelijk van speellokalen, gemeenschappelijke ruimtes, voorzieningen en de buitenruimte. Het biedt kansen voor samenwerking en afstemming van de zorg voor het kind. Daarnaast is het efficiënt voor de ouders omdat het kind niet van school naar de BSO gebracht dient te worden (Verschuur, 2010, p. 52).

De samenwerking tussen de school en de BSO betekent echter ook het bij elkaar brengen van twee verschillende organisaties met verschillende ruimtebehoeftes en sferen. In de huidige conjunctuur is de BSO veelal ondergeschikt aan de school. De ruimtes voor opvang moeten schikken binnen de schoolmuren waardoor het onderscheid tussen school en buitenschoolse ruimtes vervagen.

Voor ouders is het een belangrijke voorwaarde dat het onderscheid tussen de schoolse en buitenschoolse sfeer zeer duidelijk is. De ruimtes voor buitenschoolse opvang moeten huiselijk zijn en een plek bieden waar het kind kan ontspannen en zich terug kan trekken. Kinderen geven juist aan dat de buitenschoolse opvang grote speelruimtes moet bevatten, en vooral vrijheid moet bieden (Gilsing, 2007 p. 60).

Deze paradoxale relatie van enerzijds de behoefte aan samenwerking en anderzijds de behoefte aan scheiding en verschil, vormt de basis van het afstudeer ontwerpproject:

'Tussen school en vrije tijd'. Een onderzoek naar een balans tussen deze verschillende behoeftes en de rol die architectuur hierin kan spelen.

Hoe kan de Arentschool in Rotterdam worden uitgebreid met een nieuw deel, waarbij school en buitenschoolse opvang in één gebouw worden gehuisvest?

Het Rapport bestaat uit een onderzoekdeel (deel 1) een ontwerpdeel (deel 2) en een concluderend/ reflecterend deel (deel 3). Deel 1 bestaat uit het onderzoek en is als volgt opgedeeld: Allereerst zal de ontwerpogave beschreven worden en de context waarin dit zich afspeelt. Vervolgens wordt het onderzoek beschreven aan de hand van drie thema's: 1. De school in de wijk: Wat betekent het nieuwe multifunctionele karakter van de school voor de inpassing van het gebouw in het stedelijk bouwblok? 2. Programma. Wat zijn de programmatische verschillen tussen het school- en BSO programma en hoe kan de programmatische indeling een bijdrage leveren aan de balans tussen de samenwerking en het onderscheid van de school en de BSO? In deze eerste twee hoofdstukken wordt gebruik gemaakt van klankbordgesprekken met de school, literatuur onderzoek en referentie projecten 3. Wat zijn de verschillende ruimtelijke sferen van de school en de buitenschoolse opvang? In het derde hoofdstuk van het onderzoekdeel worden referentieprojecten gebruikt voor het onderzoek. Dit onderzoek is subjectiever van aard omdat hier gebruik wordt gemaakt van referenties, die de inspiratie vormde voor het ontwerp en een keuze zijn van de ontwerper.

Deel 2 bestaat uit de vertaling van het onderzoek naar het ontwerp. Allereerst worden vanuit het onderzoek uitgangspunten opgesteld die de basis vormen voor het ruimtelijk ontwerp van de brede school. Vervolgens wordt het ontwerp beschreven en verder toegelicht. De uitgangspunten en het ontwerp vormen de conclusie voor de opgave van de Arentschool.

In deel 3 van het rapport zal een generieke conclusie getrokken worden en gereflecteerd worden op het afstudeerproject.

1. Explosieve groei van kinderopvang: In 2010 maakte 20% van de schoolkinderen gebruik van de BSO terwijl dit in 2006 nog 8 % betrof (Buitenhek, 2011, p5. en 7.)

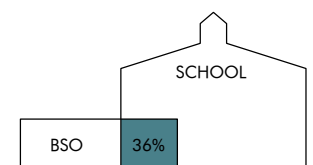
2. Afgelopen drie jaar heeft de crisis gezorgd voor een krimp in de kinderopvang. Ouders stappen terug op informele opvang en gastouderschap. Uit onderzoek wordt aangetoond dat bij hogere ouderbijdragen voor kinderopvang juist huishoudens met lagere inkomens de opvang opzeggen en dat bij die groep ook de grootste negatieve effecten op de arbeidsdeelname optreden. Daarnaast toont hetzelfde onderzoek dat kinderen meer risico lopen op ontwikkelingachterstanden als zij geen gebruik maken van de opvang (Taxing childcare: effects on family labor supply and children, Gathmann en Sass 20122). Het is dan ook van belang aansluiting te vinden op de behoeftes van ouders zodat zij zelf de waarde van de opvang inzien.

Literatuur:

Verschuur, A. (2010). zo doende! investeren in gebouwen voor kinderopvang en onderwijs. Den Haag: Netwerkbureau Kinderopvang

Buitenhek, M. (2011). Kinderopvang in Nederland 2011; vraag en aanbod in evenwicht. Utrecht: Buitenhek Management en Consult BV.

Gilsing, R. (2007). Liefst zoals Thuis: Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ab. 1: 36% van de BSO zijn in scholen gehuisvest. (Eigen illustratie)

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 2 - 3
Inhoudsopgave	p. 4
De Arentschool en de afstudeeropave	p. 6 -17
Deel 1. Onderzoek	
1.1 De Arentschool in de wijk	p. 18-39
1.2 Programma	p. 42 - 65
Buitenschoolse opvang	P. 42 - 48
Arentschool	p. 49 -53
Gedeeld programma	p. 54 - 65
1.3 Verschillende sferen	p. 66 - 86
Buitenschoolse opvang	p. 72 -85
Arentschool	p. 86 - 99
Deel 2. Ontwerp	
2.1 Stedenbouwkundige uitgangspunten	p. 100 - 104
2.2 Uitgangspunten buitenschoolse opvang	p. 105 -108
2.3 Uitgangspunten Arentschool	p. 108 - 109
2.4 Uitgangspunten gedeelde ruimte	p. 110 -111
2.5 Ontwerpbeschrijving	p. 112- 143
Deel 3.	
3.1 Conclusie	p. 144 - 146
3.2 Reflectie	p. 147 - 149
3.3 Methodiek	p. 150 - 152
3.4 Patronentaal toelichting	p. 153 - 154
Literatuurlijst	p. 155 - 159

Luchtfoto Kratingen west, in het blauw de Arentschool (maps.google.nl)

De Arentschool en de afstudeeropgave

De Arentschool is gesitueerd in de wijk Jaffa, gelegen in de deelgemeente Kralingen/Crooswijk te Rotterdam. De school heeft verschillende fases doorgemaakt, van het eerste schoolgebouw in 1907 naar een nieuw gebouw in 1987, uitbreiding van het schoolgebouw in 1993 tot de huidige behoefte aan extra lokalen en uitbreiding tot een brede school in 2013.

1907 bouw van de Arentschool

Jaffa was oorspronkelijk een landelijk buurtschap binnen de ambachtsheerlijkheid Kralingen die direct buiten de stadswallen van Rotterdam lag. Eind 19e eeuw werd Jaffa bij de stedelijke ontwikkeling van Rotterdam betrokken. Het begon met lage arbeidershuisjes aan weerszijden van de Vliet. Waterlopen werden gedempt, diverse stratenplannen vastgesteld en in de loop der jaren volgebouwd met etagebouw van het Rotterdamse type (Breddels en Vermeulen, 1982). Vanwege de komst van gezinnen in deze nieuwe woningen werd de hervormde Arentschool gesticht (1907). De school werd gebouwd binnen de verkaveling van het relatief grote bouwblok, Jaffahof. In de daaropvolgende jaren werden de randen van het bouwblok afgebouwd en werd er naast de Arentschool een hervormde kleuterschool, een openbare kleuterschool en een openbare dagschool voor volwassenen gebouwd. Samen met de rug aan rug arbeiderswoningen vormde dit de binnenzijde van het bouwblok waarvan de overgebleven tussenruimte het speelflein vormde voor de school. De school was te betreden via een klein voorplein aan de westelijk gelegen Sophiastreet.

De Arentschool betrof drie lagen waarbij de bovenste twee lagen identiek waren ontworpen. Vier lokalen werden ontsloten door een gang die tevens toegang bood aan een toiletgroep en cv ruimte. Op de begane grond werden klaslokalen vervangen door een gymzaal en kleedruimtes die gebruikt werden door de school en door buurtwerk. De positie van de school aan de binnenzijde van het bouwblok vormde geen uitzondering binnen de Rotterdamse scholenbouw. Omstreeks 1910 werden er vele scholen aan de binnenzijde van het bouwblok gebouwd, vaak in de vorm van een compacte gangenschool van 2 tot 4 lagen zoals de Arentschool betrof.

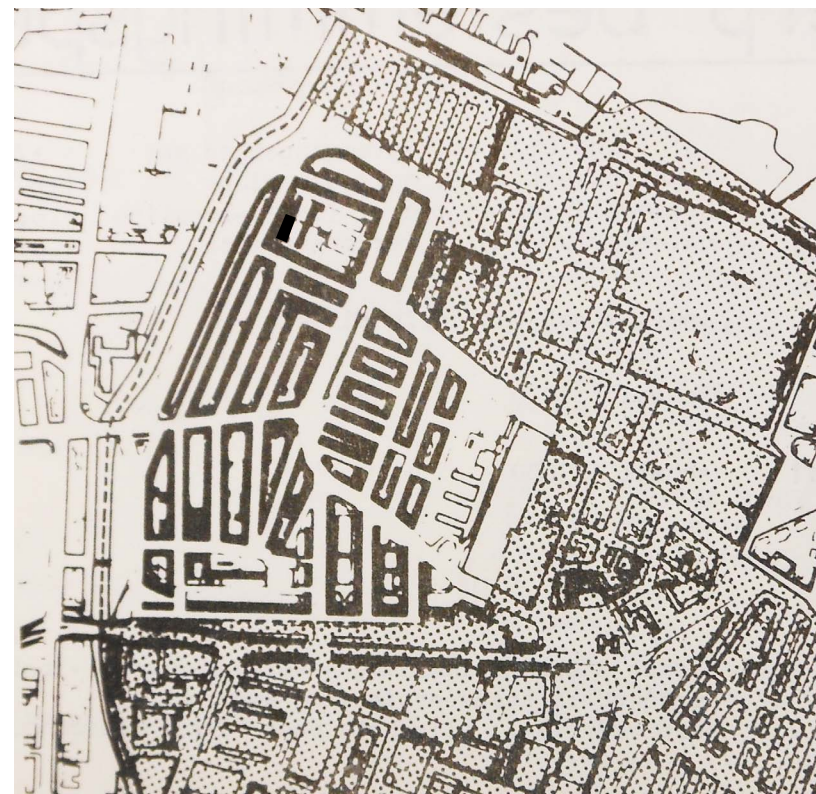
Literatuur:

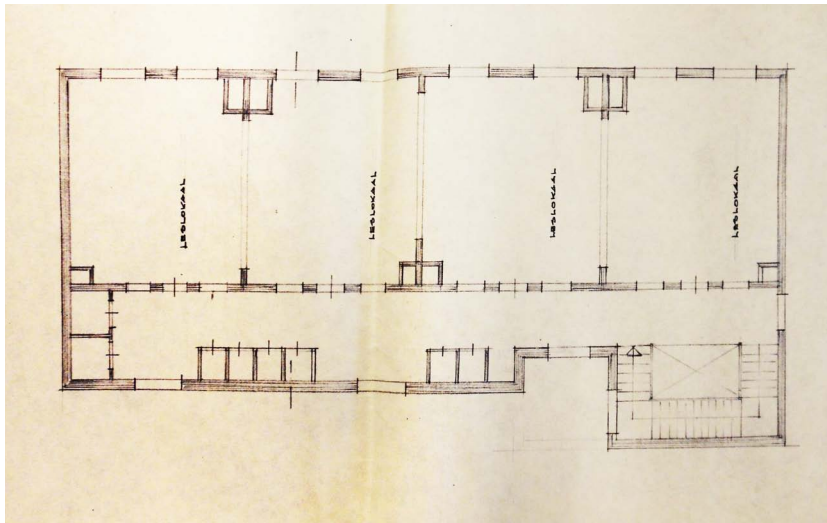
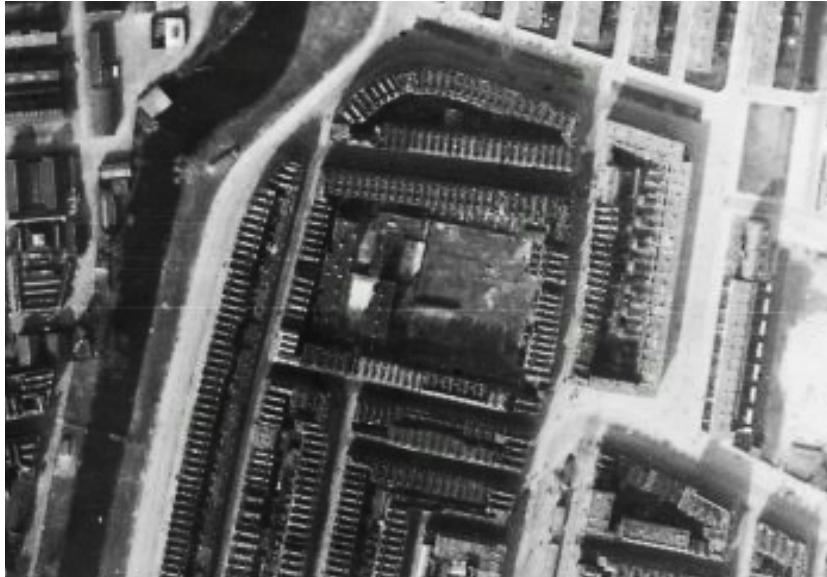
Breddels en Vermeulen. (1982-1985), *827 Archief van de Projectgroep Stadsvernieuwing Kralingen te Rotterdam*, Archief gemeente Rotterdam, bezocht op (12-06-2014), Rotterdam

Afbeeldingen:

Rechtsboven: Archief Rotterdam. (1922/24) *Regenten van de grote en kleine diaconiescholen van de Nederduits Gereformeerde Gemeente*. Archief gemeente Rotterdam, bezocht op (11-06-2014), Rotterdam

Rechtsonder: kaart Jaffa, voor de stadsvernieuwing (1979) (Breddels en Vermeulen, 1982-1985)

1982 stadsvernieuwing in Jaffa

Naast een renovatie in 1960 zijn er tot de stadsvernieuwigingsperiode in de jaren 80 weinig verbouwingen of veranderingen geweest aan de Arentschool en de bebouwing van Jaffa noord. In 1981 wordt door 'projectgroep stadsvernieuwing Kralingen' een bestemmingsplan geschreven voor de stadsvernieuwing van Jaffa. Een groot deel van de vooroorlogse bebouwing is in slechte staat en dient gerenoveerd of gesloopt te worden. Daarnaast zorgt de dichte bebouwing voor een tekort aan parkeerplaatsen, groenen speel voorzieningen. De hoge dichtheid zorgt tevens voor een gebrekkige lichtinval in de woningen waardoor sommige woonhuizen niet voldoen aan de norm wat betreft lichttoetreding (Breddels en Vermeulen, 1982-1985, p. 192).

Dit geldt ook voor de situatie van de Arentschool. De afstand tussen de woningen van de Sophiastreet en de Arentschool is zeer gering en veroorzaakt een beperkte lichttoetreding in zowel de huizen als in de school. Daarnaast verkeert de school in een slechte staat en ziet men geen toekomst in behoud van dit schoolgebouw. Samen met de sloop van de vooroorlogse woningen aan de Berkelstraat en de Sophiastreet wordt er een plan gemaakt voor een nieuw schoolgebouw binnen de grenzen van het bouwblok.

De te slopen vooroorlogse bebouwing moet voor meer publieke en groene ruimte gaan zorgen. Een deel van de kleine vooroorlogse woningen wordt vervangen door grotere portiekwoningen zodat er meer woningdifferentiatie aanwezig is. Belangrijke veranderingen in de stedenbouwkundige structuur van Jaffa-noord betreft de ontwikkeling van het Berkelplein, de nieuwe portiekflats met publieke entree aan de westzijde van het bouwblok Jaffahof en de oost- westverbinding tussen de Sophiastreet en de vliet (Breddels en Vermeulen, 1982, p. 59).

1988 Sloop en nieuwbouw van de Arentschool

Gedurende de ontwikkelingsperiode van het bestemmingsplan zijn er verschillende alternatieven voor de nieuwbouw van de Arentschool bediscussieerd. Allereerst

Afbeeldingen:

Linksboven: Luchtfoto Jaffa 1933, Archief gemeente Rotterdam, *Archiefbak Kralingen in beeld*, Rotterdam, bezocht op (12-06-2014)

Linksonder: Plattegrond begane grond Arentschool, 1906, Archief gemeente Rotterdam. Architect onbekend, (1906) pandkaarten Sophiastreet 14, Rotterdam, bezocht op (11-04-2014)

Literatuur

Breddels en Vermeulen. (1982-1985), *827 Archief van de Projectgroep Stadsvernieuwing Kralingen te Rotterdam*, Archief gemeente Rotterdam, bezocht op (12-06-2014), Rotterdam

zijn er verschillende mogelijkheden voor de positie van de school in het bouwblok en er wordt gesproken over een combinatie met gestapelde woningen.

Bij de eerste variant wordt de school aan het nieuwe Berkelplein gesitueerd ter plaatse van de gesloopte vooroorlogse gebouwen. De school zal gecombineerd worden met twee woninglagen. Bij de tweede mogelijkheid zal de school direct aan de Sophiastreet komen te liggen, waarbij een nieuwe oost west verbinding ontstaat via een opening aan de oostzijde van het bouwblok. Tot slot is er het derde alternatief waar het planteam uiteindelijk voor kiest. De school wordt in het midden van het bouwblok gesitueerd. Ontsloten via de nieuwe west entree in het bouwblok, ontstaan door de nieuw te bouwen portiekwoningen aan de westzijde van het bouwblok (bijlage 1,2,3).

De architect W.J van Dort ontwerpt de twee lagen tellende school volgens de *halschooltypologie*¹ die in die tijd vaak voorkomt. Een centrale hal vormt het hart van de school waarlangs 8 lokalen en werkruimtes zijn gerangschikt. De hal vormt de centrale ontmoetingsplek voor docenten, ouders en kinderen en kan gebruikt worden voor ceremonies. Aan de noordzijde van het gebouw bevindt zich een speellokaal met een klein kleuterlokaal. De rechtlijnige lokalen zijn bedoeld voor klassikaal onderwijs en hebben direct toegang tot het speelplein.

1 Halschool type
halschool type vindt zijn oorsprong in de uitvaardiging van een nieuw 'bouwbesluit lager onderwijs' in de jaren vijftig. Dit bouwbesluit bepaalde op basis van het aantal klaslokalen en het maximaal toegestane oppervlak de maximumprijs voor basisscholen. Met het halschooltype is het beschikbare gebruiksoppervlak gemaximaliseerd door één ruimte in het midden te ontwerpen, die in verbinding staat met de klaslokalen. (van Dam, et al., 2011, p. 17)

Literatuur:

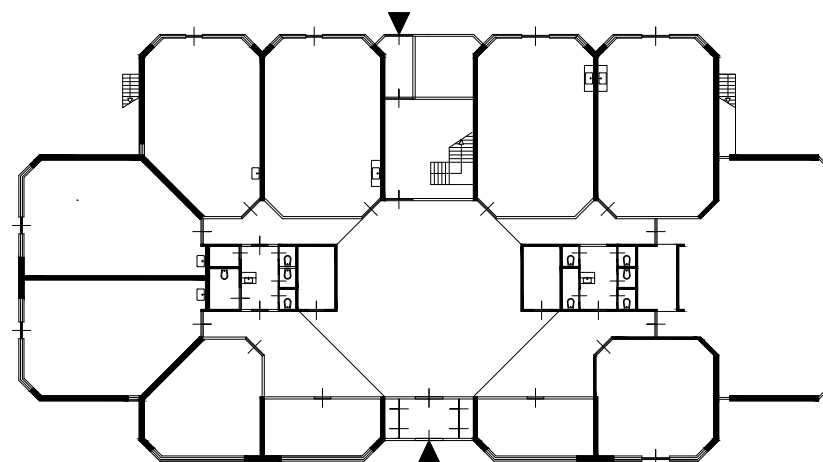
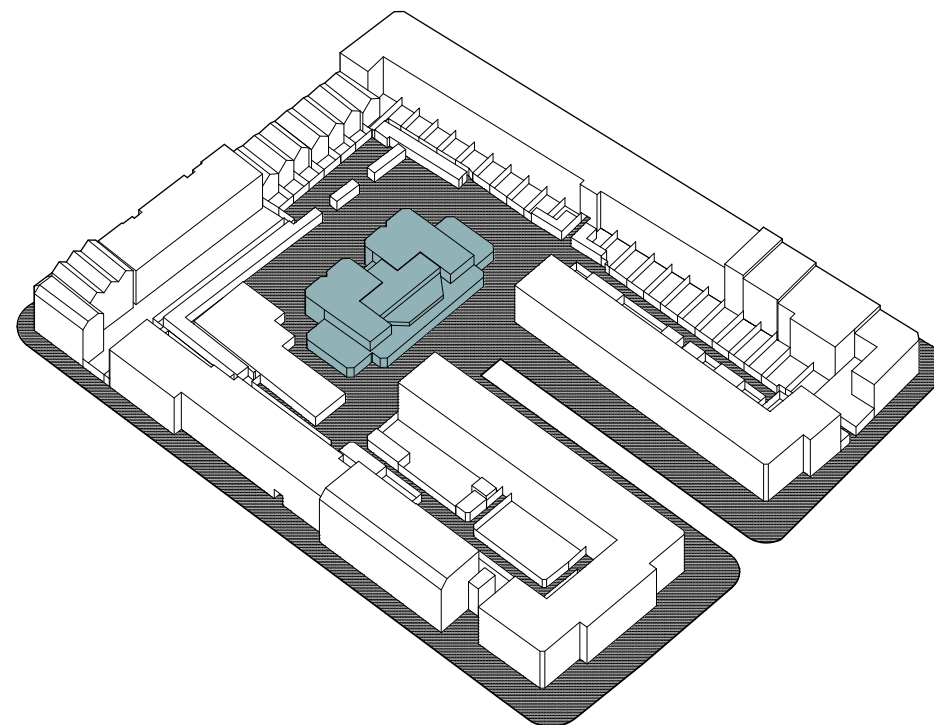
van Dam, S., Komossa, S., & Spoormans, L. (2011). *De transformatie van het schoolgebouw*. Bussum: uitgeverij THOTH.

Afbeeldingen

Linksonder: Foto Arentschool (2014) eigen foto

Rechtsboven: Axonometrie, de Arentschool in het bouwblok (eigenillustratie)

Rechtsonder: Plattegrond Arentschool Begane grond (2014) Eigen illustratie

Door de twee lagen en dubbelhoge centrale hal ontstaat een overzichtelijk schoolgebouw.

1993 uitbreiding 2 lokalen

Twee jaar na de bouw van de school worden er 5 extra noodlokalen binnen het bouwblok gebouwd. Omdat de school blijft groeien, ontstaat in 1993 de behoefte aan uitbreiding van het schoolgebouw. Twee lokalen en twee extra vergader/docentenruimtes worden toegevoegd aan de 1e verdieping. Lange tijd voldoet het schoolgebouw met deze extra gestapelde lokalen, er zijn er geen uitbreidingen of veranderingen noodzakelijk.

2007 groei van de school door ouderinitiatief

De eerstvolgende verandering betreft de huidige opgave en is het gevolg van een groei, die ontstaan is door een ouderinitiatief in 2007. Binnen Kralingen bevinden zich zeven basisscholen. Tussen deze scholen vindt een ongelijke verdeling plaats van kinderen uit kansarme gezinnen en allochtone kinderen.

Zo worden de drie westelijk gelegen scholen (De Arentschool, Bavokring, Kleine Wereld) beschouwd als zwarte scholen, met veel kinderen uit de kansarme gezinnen en ouders met een migratie achtergrond. Terwijl de oostelijk gelegen scholen bekend staan als witte scholen met voornamelijk blanke kinderen van hoogopgeleide ouders¹.

Ook de Arentschool is één van deze zwarte scholen. Om deze segregatie tegen te gaan is er in 2007 een ouderinitiatief gestart in de stichting Vereniging Ouder Initiatief Arentschool Kralingen (VIAK). Verschillende ouders uit Kralingen hadden het doel dat de leerling-populatie van de Arentschool een afspiegeling moest vormen van de bevolking uit de wijk. De Arentschool moest een gemengde school worden voor kinderen met verschillende achtergronden (Höppner, 2013 p. 30,31).

Dit ouderinitiatief heeft er voor gezorgd dat steeds meer hoogopgeleide Nederlandse ouders uit de omgeving van de school gekozen hebben voor de Arentschool. Met name de onderbouw van de school is steeds gemengder gewor-

Toelichting

1. De meest welgestelde buurten van Jaffa zijn in het oosten en het noorden van Kralingen gelegen. In Kralingen Oost is namelijk 70% van de bewoners autochtoon terwijl dit in west 52 % betreft. Tevens is er een groot inkomensverschil, in Kralingen oost heeft bijna de helft van de huishoudens een hoog inkomen (bovenste 20%) terwijl dit in Kralingen west bij 12 % het geval is (CBS 2009). Een deel van deze segregatie is het gevolg van de ligging van de scholen. Echter, een deel van deze ongelijke verdeling heeft ook te maken met de schoolkeuze van ouders. Hoogopgeleide autochtone kinderen uit de omgeving van de zwarte scholen kiezen veelal de verder gelegen witte scholen uit Oost of de witte scholen buiten Kralingen (Höppner, 2013, p. 25).

Literatuur:

Höppner, R. (2013). Het beste voor mijn kind; *Onderzoek naar beweegredenen van hoogopgeleide ouders om wel of niet voor een zwarte school met ouderinitiatief te kiezen*. Rotterdam.

Admin, O. (2014). *Ouderinitiatief Arentschool*. from <http://ouderinitiatiefarentschool.nl/het-ouderinitiatief/> (geraadpleegd op 04-04-2014)

van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. (2009). *JA JAFFA, masterplan Jaffa*. Rotterdam: deelgemeente Kralingen Crooswijk.

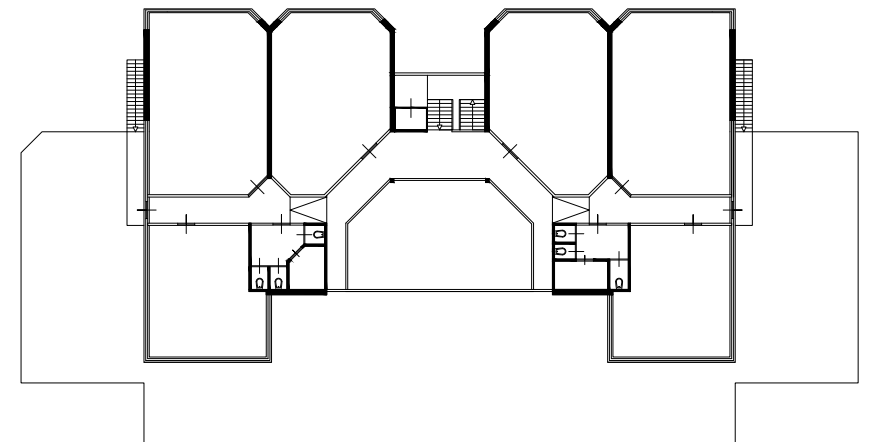
Afbeeldingen:

Rechtsonder: Plattegrond 1e verdieping, Arentschool, huidige staat (2014) (eigen illustratie)

den (Admin O. 2014). Mede door het succes van dit ouderinitiatief heeft de school afgelopen jaren een groei door gemaakt. In 2012 telde de school 255 leerlingen en het schoolbestuur verwacht dat de school de komende jaren zal blijven groeien met 20 leerlingen per jaar. Om deze stijgende lijn door te zetten, heeft de school op korte termijn meer ruimte nodig (van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. 2009, p. 6).

Naar een nieuw Jaffa, naar een Brede Arentschool

Daarnaast ziet de school kansen in een uitbreiding tot brede school omdat de school gelegen is op de rand van een nieuwe ontwikkeling in Jaffa. Het zuidelijke deel van Jaffa wordt op dit moment vernieuwd. De aanleiding om dit deel te vernieuwen ligt in de slechte staat van de woningen en de verslechterde leefbaarheid van de wijk. Daarnaast biedt de ligging tussen de Kralingse plas en het centrum van Rotterdam kansen om duurdere koopwoningen te bouwen (van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. 2009, p. 24).

Masterplan Marlies Rohmer, De weg naar Kralingen

In 2009 schrijven Woonstad en Marlies Rohmer een masterplan voor de wijk en worden er doelen opgesteld die het masterplan moet gaan verwezenlijken. Allereerst moet de verhouding tussen sociale huurwoningen en middeldure woningen worden aangepast. Het woningaanbod bestaat voor 95 procent uit sociale huurwoningen en 5 procent middeldure huur en koop. Nieuwe koopwoningen moet dit percentage gelijk trekken tot 50 procent koop en 50 procent sociale en middeldure huurwoningen. Er moet meer buitenruimte gecreëerd worden door naar verhouding minder woningen te bouwen. Tot slot moet Jaffa de ideale buurt worden voor gezinnen met kinderen. In het nieuwe Jaffa zijn grondgebonden gezinswoningen gebouwd en er is veel aandacht voor kinder speelruimte volgens de Rotterdamse norm voor buitenspeelruimte, 2009. Dit uit zich in meer tuinen, bredere stoepen en meer speelplekken in de buurt, zodat jonge kinderen in een veilige en plezierige wijk kunnen opgroeien (van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. 2009, p. 18).

De Arentschool bevindt zich in het zuidelijke deel van Jaffa noord en valt daardoor net buiten dit ontwikkelingsgebied. Net als Jaffa zuid bestaat het noordelijke deel uit een mix van woningen uit het begin van de 20e eeuw die deels zijn vervangen door de woningen uit de stadsvernieuwingperiode van de jaren tachtig. Het aanbod van typen woningen is echter gevarieerder en er heerst nauwelijks rotting in de funderingen. Hierdoor komt het noordelijke deel niet in aanmerking voor sloop en nieuwbouw. Het betreffende masterplan geeft wel aan dat het noordelijke deel met kleine aanpassingen verbeterd moet worden om aan te kunnen sluiten bij de nieuwbouw van Jaffa zuid (van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. 2009, p. 8).

Buitenschoolse opvang (BSO)

De bouw van de nieuwe koop- gezinswoningen in Jaffa Zuid zorgt tevens voor een vraag naar nieuwe voorzieningen. In het masterplan wordt beschreven dat de wijk aantrekkelijker moet worden voor gezinnen en dat het aanbod van voorzieningen in de wijk hierbij aan moet sluiten (van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. 2009, p. 6). De school ziet een kans in deze vraag en zoekt naar een mogelijkheid om

Literatuur:

van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. (2009). *JA JAFFA, masterplan Jaffa*. Rotterdam: deelgemeente Kralingen Crooswijk.

Jagmohansingh, S. (2009). *Inventarisatie wachtlijsten kinderopvang*. Rotterdam: SOZAWA Rotterdam.

Interview:

van Giesen, D. (24-09-2013). *Interview met directrice mevrouw van der Hout E.* Basischool de Arentschool, Rotterdam.

van Giesen, D. (28-10-2013). *Klankbordgesprek met ouders, docenten, schoolbestuur.* de Arentschool, Rotterdam.

de school uit te breiden met brede school functies. Ook in het masterplan wordt een apart hoofdstuk geweid aan de nieuwe positie van de Arentschool in de wijk. De school zal een centrale ontmoetingsplek voor de buurt moeten worden waarbij niet alleen onderwijs maar ook buitenschoolse opvang wordt aangeboden. In Kralingen zijn op dit moment wachtlijsten voor de buitenschoolse opvang van schoolkinderen. In 2009 staan de wachtlijsten van West Kralingen op 248 kinderplaatsen en is er een behoefte aan 11% uitbreiding ten opzichte van het huidige aanbod (Jagmohansingh, 2009). Daarnaast is de verwachting dat deze wachtlijsten zullen toenemen door de komst van nieuwe gezinnen in het Jaffa Zuid. Men verwacht dat dit zal opwegen tegen de krimp in de kinderopvang, mede doordat deze krimp voornamelijk bij gezinnen met lagere inkomens voorkomt. Het schoolbestuur geeft aan graag een samenwerking aan te gaan met een BSO organisatie. Zodat de lijnen tussen school en opvang korter worden en voorzieningen gedeeld kunnen worden (Interview van der Hout, 2013).

Gymzaal voor alle gebruikers

Uit de voorzieningennota blijkt dat er een sterke behoefte is naar gymzalen in West-Kralingen. Ook bij de school heerst deze behoefte omdat zij in de huidige situatie 15 minuten moeten lopen om te kunnen gymen (Klankbordgesprek, 2013). Bij een uitbreiding zal de Arentschool een gymzaal in het gebouw willen integreren, die zowel toegankelijk moet zijn voor de buurt, de school als de BSO organisatie.

SKVR cursusruimte

Tot slot is de Stichting kunstzinnige vorming Rotterdam (SKVR) op zoek naar cursusruimte in Kralingen. De SKVR werkt op dit moment al samen met de school en biedt naschoolse cursussen aan leerlingen van de school. In de nieuwe situatie kan de SKVR een aparte ruimte krijgen in het schoolgebouw om muziekcursussen aan te bieden voor zowel cursisten van de school als uit de wijk (Klankbordgesprek, 2013).

Behoud huidige gebouw van de Arentschool

De Arentschool maakt op dit moment gebruik van een hoofdgebouw en zes noodlokalen die naast het hoofdgebouw gelegen zijn. De deelgemeente Kralingen/Crooswijk heeft besloten om deze noodlokalen per oktober 2014 te slopen, vanwege de slechte staat van deze lokalen. Het hoofdgebouw is nog in goede staat. De school is gebouwd tijdens de stadsvernieuwingperiode in 1988 en wordt nu 26 jaar door de Arentschool gebruikt. De gemeente Rotterdam rekt gemiddeld 40 tot 50 jaar voor de levensduur van de scholen en dit zou betekenen dat de school nog 10 a 20 jaar gebruikt kan worden (Kind en onderwijs, 2009). Ook in de voorzieningennota van Kralingen wordt beschreven dat de school nog niet afgeschreven is en dat er geen sprake is van sloop en nieuwbouw (Kralingen-Crooswijk, 2011). Uit gesprekken met de docenten en ouders van de school blijkt dat de huidige school nog steeds goed functioneert en dat met name het kleinschalige karakter van de school goed bij de visie van de school past. Met kleine aanpassingen kan het gebouw aan de ruimtebehoeften voldoen (Klankbordgesprek, 2013). Om deze redenen wordt er gezocht naar een ontwerp oplossing met behoud van het huidige schoolgebouw.

Opgave

De ontwerpogave voor dit afstudeerproject betreft het ontwerpen van een uitbreiding en/of een nieuw deel voor de Arentschool. Acht nieuwe lokalen, Buitenschoolse opvang voor de school en buurtkinderen, een peuterspeelzaal, cursusruimte voor de SKVR en tot slot een gymzaal die gebruikt kan worden door de school, de BSO en de buurt.

Literatuur:

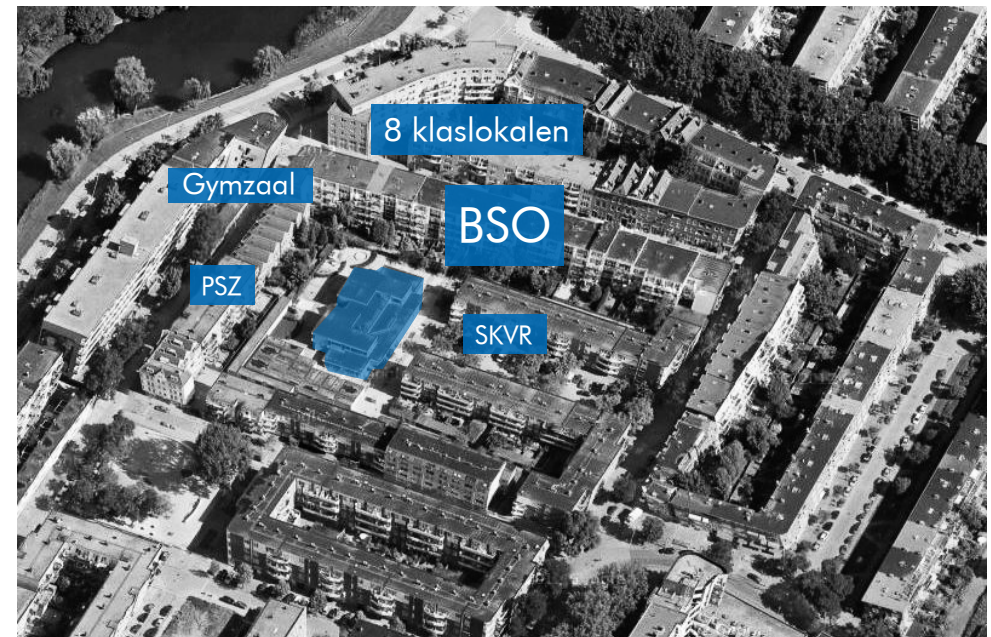
Kralingen-Crooswijk, d. (2011). Voorzieningenplan deelgemeente Kralingen-Crooswijk.

Interview:

van Giesen, D. (28-10-2013) Klankbordgesprek met ouders, docenten, schoolbestuur. de Arentschool, Rotterdam.

Afbeeldingen:

Rechtsomder: vogelvluchtperspectief bouwblok de Arentschool (bewerkt googlemaps.nl foto(2013))

1.1 De Arentschool in de wijk

De Arentschool is in de huidige situatie monofunctioneel en heeft weinig te bieden voor de buurt. In de schoolvisie profileert de school zich als 'buurtschool' maar uit het klankbord gesprek met ouders en het schoolbestuur blijkt dit vooral betrekking te hebben op de doelstelling, dat de Arentschool een afspiegeling moet vormen van de bevolking in de buurt en dat er een sterke betrokkenheid is van ouders. Het schoolbestuur geeft aan dat zij meer voor de buurt willen betekenen, zij pleiten voor een opendeur beleid en een breder aanbod van functies voor de buurt.

De brede Arentschool

De programmatische koppeling van de Arentschool met de buitenschoolse opvang, de peuterspeelzaal, de cursusruimtes van de SKVR, en de publieke gymzaal vormen samen het programma van een brede school. De functies hebben betrekking op verschillende leeftijdsgroepen uit de buurt. Zo is de peuterspeelzaal bedoeld voor kinderen van 2 jaar tot 4 jaar. De buitenschoolse opvang voor kinderen van 4 jaar tot 12 jaar, waarbij zowel de kinderen van de school als de kinderen uit de buurt gebruik van kunnen maken. De cursusruimtes van de SKVR dienen voor alle leeftijdsgroepen uit de wijk. Iedereen die zich in Kralingen-Crooswijk inschrijft voor een SKVR cursus kan hier de muzieklessen volgen. De gymzaal heeft net als de cursusruimtes draagvlak voor alle leeftijdsgroepen. Sportverenigingen en buurtbewoners kunnen de ruimte huren en er kunnen eventueel buurtfeesten in gegeven worden. Tot slot zal de school ruimte bieden aan een plek voor de ouders van schoolkinderen en BSO kinderen. Een plek waar zij kunnen napraten met docenten en begeleiders of gezamenlijk een kop koffie kunnen drinken

Brede scholen in Rotterdam

Rotterdam heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het bredeschool type. De oorsprong van de brede school bevindt zich in buitenlandse voorbeelden. In het begin van de jaren negentig brengen enkele schoolorganisaties een bezoek aan de 'community schools' in

Literatuur:

van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. (2009). *JA JAFFA, masterplan Jaffa*. Rotterdam: deelgemeente Kralingen Crooswijk.

Valkestijn, M. (2002). Brede school. In L. Verplanke, L. R. Engbersen, J. W. Duyvendak, E. Tonkens & K. van Vliet (Eds.), *Open Deuren. Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid* (pp. 19 - 25). Utrecht: NIZW.

Broekhuizen, D., (Ed.). (2009). *De wereld op zuid, bouwen aan een brede school*. Heijningen: JAP SAM BOOKS.

Broekhuizen, D., & van Hoogstraten, D. (2008). *School gemaakt, ontwerpen en achtergronden van brede scholen in Rotterdam*. Rotterdam: AIR foundation.

de Verenigde Staten en de 'hele dag' scholen in Zweden. Met name de gemeente Rotterdam en Groningen weten deze ideeën te vertalen naar Nederlandse omstandigheden. In Rotterdam ontstaat de titel 'Brede school' terwijl het vergelijkbare type in Groningen 'vensterschool' genoemd wordt. In 1995 werden de eerste brede scholen gerealiseerd die al snel navolging kregen. In 2000 kwamen de ministeries van OCW en VWS met de Nota 'Brede Scholen'.

De brede school werd omschreven als een netwerk van onderwijs, welzijn en zorg voor kinderen en hun ouders. De school en de gekoppelde voorzieningen hebben het doel om kinderen actief aan de samenleving te laten deelnemen, een goede dagindeling te hebben, achterstanden weg te werken en de sociale competenties te vergroten (Valkestijn, 2002, p. 20). Afgelopen decennia zijn er vele brede scholen gerealiseerd, in 2011 telde Nederland 2016 Brede scholen in het primair onderwijs.

Brede school als sociale institutie

In het boek 'De wereld op Zuid, bouwen aan een Brede School' wordt beschreven dat de ontwikkeling van de brede scholen als een nieuwe fase gezien kan worden in de combinatie van basisscholen en wijkcentra (Broekhuizen, 2009, p. 71). Brede scholen hebben veel te bieden op onderwijs gebied. Door het aanbod van activiteiten en de samenwerking tussen opvang en school organisaties. De school heeft echter ook een belangrijke betekenis voor de buurt. Mede doordat de school een vertrouwd en vanzelfsprekend contact met de kinderen en hun ouders heeft, is de school toegankelijker dan bijvoorbeeld Jong-centra, bureau jeugdzorg of maatschappelijk werkers. Volgens architectuurhistoricus Dolf Broekhuizen ontstaat het beeld dat de brede scholen de laatste sociale instituties zijn waar maatschappijvorming door de overheid kan plaatsvinden (Broekhuizen, 2008, p12). Brede scholen zijn daarom geschikt om voorzieningen op het gebied van zorg, sport, welzijn en cultuur aan te bieden. De brede school is niet zuiver een gebouw voor leerlingen maar ook voor de ouders van leerlingen en voor de buurtbewoners. Op de brede school kunnen zij terecht voor opvoedingsondersteuning, compu-

tercursussen of ander buurtwerk. De school is daarmee niet alleen een onderwijsvoorziening maar tevens een ontmoetingscentrum voor de wijk (Broekhuizen, 2008, p.13).

Rotterdamse bouwblokscholen

Aan het begin van de twintigste eeuw heeft de gemeente Rotterdam veel schoolgebouwen aan de binnenzijde van het bouwblok gebouwd. Soms bestond het bouwblok al en werd er een school aan de binnenzijde ingepast, andere keren werd de school en het bouwblok tegelijk ontworpen en opgebouwd. Dit leidde tot verschillende vormen en typologieën. Het varieert van scholen in het midden van het bouwblok tot meerdere losse gebouwen in de rand (bijlage 4).

Brede school en het bouwblok

In de meeste gevallen zorgt de situering van het bouwblok voor een besloten karakter en maakt het de school slecht zichtbaar vanaf de straatzijde. Het schoolplein bevindt zich tussen de schuttingen en achterzijdes van de omringende woonhuizen en is beperkt toegankelijk voor de buurt. De school is veelal toegankelijk door een smalle poort in de omringende bebouwing. Eén van de problemen die optreedt bij de uitbreiding van schoolgebouwen in bouwblokken is het gebrek aan ruimte. Scholen breiden uit of er ontstaat behoefte aan extra functies om aan de nieuwe wensen in het onderwijs te kunnen voldoen. Aan de binnenzijde van het bouwblok is het vaak moeilijk deze ingrepen te verwezenlijken. Bouwen in het bouwblok heeft vaak consequenties voor het speelplein, of nadelige gevolgen voor de lichttoetreding van de omliggende woongebouwen (Apostel, 2012, p. 32-38).

Beslotenheid versus openheid

Bij de uitbreiding van scholen met buitenschoolse opvang en wijkfuncties ontstaat een spanning tussen de positionering van de school in het bouwblok en de nieuwe betekenis van de school in de wijk. De besloten positie van de school in het bouwblok zorgt voor een veilige situatie die afstand neemt van het drukke stadsleven buiten het bouwblok. De bredeschool wordt juist gekenmerkt door menging met de buurt en een sterke betrokkenheid met buurtbewoners. De positie van de school in de wijk en de openheid van de school zijn dan ook belangrijke thema's bij de bouw van Bredescholen en Vensterscholen. De ven-

Literatuur:

Apostel, K. (2012). *School in de stad, stad in de school*. Rotterdam: NAI publishers.

Boekraad, C. (2001). Vensterscholen, *Ruimtelijke vertaling van een brede educatieve gedachte*. Rotterdam: NAI uitgevers.

Bohez, H., & Feys, S. (2012). IN RUIMTE NAAR DE BREDE SCHOOL; *Onderzoek naar de ruimtelijke vertaling van een pedagogisch en maatschappelijk concept*. Brussel: Henri Duque.

Verschaffel, B., Vanmeirhaeghe, T., van Gerrewey, C., van den Driessche, M., & Chatel, G. (2006). De school als ontwerpogave. *Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005*. Merendree: Vlaams Bouwmeester.

sterscholen in Groningen hebben zelfs hun naam te danken aan deze openheid. Vanwege de 'openheid' de 'zichtbaarheid' het 'naar binnen en naar buiten kijken' van de nieuwe scholen werd gekozen voor de naam 'Vensterschool' in Groningen (Boekraad, 2001, p. 6). Daarnaast vormt de besloten ligging ook een knelpunt voor het gebruik van het schoolplein na schooltijd. Er is namelijk geen visuele relatie tussen de speelplaats en de omliggende omgeving. Dit is erg belangrijk, enerzijds voor een gemakkelijke toegang, maar anderzijds ook voor het mogelijk maken van sociale controle (Bohez & Feys, 2012, p87).

School als tussenwereld

Het isoleren van de school ten opzichte van de maatschappij is niet langer gewenst. Architectuurtheoreticus Bart Verschaffel spreekt over de school als een soort 'tussenwereld' tussen de thuissituatie van het kind en de 'grote', 'anonieme' samenleving. De school moet niet meer een besloten eenheid vormen zoals de scholen in het bouwblok. Er moet een zekere 'meerzijdigheid' van de buitenwereld in het gebouw binnentreden: "Je kan niet meer 's morgens om acht uur de schoolpoort openen om ze 's avonds om vijf uur weer te sluiten." (Verschaffel, 2009, p. 25-26) De openheid en toegankelijkheid strookt dan ook niet met de besloten positie van de school in het bouwblok. Daarnaast is de buitenschoolse opvang een commerciële organisatie die belang heeft bij zichtbaarheid en een onderscheidende locatie.

Deze ontwikkeling van de nieuwe positie van de school in de stedelijke context, en het veel voorkomende bouwblok type in Rotterdam vormt de rode draad door de wijkanalyse. Allereerst wordt onderzocht wat de voor en nadelen van de huidige positie van de school zijn en hoe deze door het nieuw te bouwen deel verbeterd kunnen worden. Onderzocht wordt hoe er omgegaan kan worden met het ruimtegebrek en het besloten karakter van de school in het bouwblok. Daarnaast wordt er gekeken hoe de school een bijdrage kan leveren aan de kindvriendelijkheid van de wijk.

Berkelplein als hart van de wijk

Het bouwblok waarin de Arentschool is gelegen, bevindt zich naast het Berkelplein. Het Berkelplein ligt centraal in de wijk en wordt ook wel het hart van Jaffa genoemd. Uit de stedenbouwkundige analyse blijkt dat dit vooral betrekking heeft op de positionering van het plein. Het plein is gelegen in het centrum van de wijk, en is het enige plein dat zich in Jaffa bevindt. De belangrijke fietsverbinding tussen Crooswijk en Kralingen en de verbinding van de Sophiakade en Jaffa komen hier samen (bijlage 5). Daarnaast is het plein tussen het nieuwe plan voor Jaffa zuid en het bestaande Jaffa noord gelegen. Het vormt de publieke ruimte tussen de verschillende bewoners groepen van enerzijds de sociale huurwoningen aan de noordzijde en anderzijds de koop- gezinswoningen aan de zuidzijde.

Nieuwe bebouwing Jaffazuid (2013-2014)

Plein als ontmoetingsruimte

In het boek *het ontwerp van de openbare ruimte* wordt het plein gezien als de ruimte van de 'civitas', de ruimte waar verschillende burgers elkaar ontmoeten en waar de fundamentele burgerlijke waarden gelden als vrijheid, openbaarheid en gelijkheid (Meyer, et al., 2006, p. 11). In het boek *de publieke waarden van pleinen* wordt tevens het belang van programma voor de betekenis van het plein beschreven.

Literatuur:

Meyer, H., Josselin de Jong, F., & Hoekstra, M. (2006). *Het ontwerp van de openbare ruimte*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.

Boonstra, N., Hermens, N., & Bakker, I. (2010). *De publieke waarde van pleinen; De ontwikkeling en toepassing van een sterrenstelsysteem voor Rotterdamse pleinen*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.

Afbeeldingen:

Linksonder: Berkelplein en nieuwbouw kaart. (eigen illustratie)
rechtsboven: Foto Berkelplein (eigen foto, 2013)

'Een plein wordt betekenisloos wanneer er onvoldoende kritische massa is van stedelijke programma's en mensen om het plein als ontmoeting centrum te laten fungeren.'

(Boonstra, 2010, p. 23)

Tegelijkertijd moet het leven op het plein niet helemaal afhankelijk zijn van een specifiek programma, omdat dan de conditie verdwijnt om plaats te bieden aan ongeplande, onverwachte vormen van gebruik. Die essentieel is voor het gebruik van het plein (Boonstra, Hermens, Bakker, 2010 p. 29).

Commerciële functies langs de randen

Het programma van de wijk Jaffa is gesitueerd rond de zuidelijke randen, de Goudse Rijkweg en de Vlietlaan. Winkel, postkantoren, en andere commerciële functies zijn in deze straten gesitueerd. Als men kijkt naar de naastgelegen wijken blijkt dat hier hetzelfde patroon te herkennen is. Ook hier zijn de commerciële functies langs de randen gesitueerd. Er is echter ook een belangrijk verschil te ontdekken. De naastgelegen wijken hebben veelal een programmatische correlatie in het centrum van de wijk,

bestaande uit een school, buitenschoolse opvang, *Thuis op Straat* (TOS), maatschappelijke hulpverlening, sportfaciliteiten en speelplekken voor kinderen.

Berkelplein, formeel centrum, programmatisch gat

In Jaffa ontbreekt een dergelijk programmatisch centrum voor de buurt. Met uitzondering tot een paar objecten waaronder een wipkip, een schommel en een aantal houten bankjes is het plein vooral leeg. De omringende functies bestaan uit woningen, bergingen en leegstand. Het plein heeft formeel stedenbouwkundig een centrale ligging maar ontbreekt aan programmatische betekenis.

Arentschool aan het Berkelplein

De Arentschool is vlak naast het plein gelegen maar slecht zichtbaar en moeilijk toegankelijk vanaf het Berkelplein. Het Berkelplein zou meer betekenis kunnen krijgen als de brede school aan het plein gesitueerd kan worden. Het biedt programma en daarmee activiteiten aan het plein wat de functie van het plein, als ontmoetingsplek voor de buurt, ten goede kan komen.

Afbeeldingen:

L:inks: Programmatische kaart Jaffa, samenvatting (bewerking illustratie Veldacademie, 2014)

Rechtsboven: Programma vergelijkbare wijk (bewerking illustratie Veldacademie, 2014)

Rechtsmidden: Autoverbindingen Jaffa (Bewerking illustratie Veldacademie, 2014)

Rechtsonder: Fietsverbindingen Jaffa (Bewerking illustratie Veldacademie, 2014)

Kindvriendelijke wijk

De nieuwe ontwikkelingen in Jaffa zuid hebben het doel meer gevarieerde doelgroepen aan te trekken naar de wijk. Dit gebeurt voornamelijk door nieuwe gezinswoningen aan te bieden maar ook door het verbeteren van de openbare ruimte. Volgens het masterplan is het huidige Jaffa kindonvriendelijk, er smalle stoepen zijn en er zijn weinig speelvoorzieningen op buurtniveau. In het masterplan wordt daarom gestreefd naar bredere stoepen en het realiseren van meer speelplekken in de buurt.

‘Jaffa wordt de ideale buurt voor gezinnen met kinderen. In het nieuwe Jaffa Zuid is er veel aandacht voor speelruimte voor jonge kinderen (volgens de Rotterdamse norm voor buitenspeelruimte 2009). Met meer tuinen en balkons, bredere stoepen als vloeiende overgang naar de buitenruimte en speelplekken in de buurt.’ (Rohmer, 2009, p.18)

Nieuw Jaffa kind (on) vriendelijk

Als de huidige situatie met de toekomstige plannen voor Jaffa zuid worden vergeleken, blijkt dat de stoepen en wegen inderdaad verbreed worden en dat er in het samengevoegde nieuwe woonblok restruimte ontstaat waar gespeeld kan worden tussen de geparkeerde auto's. De nieuwe stedenbouwkundige situatie veroorzaakt echter ook het verlies van een onverharde speelplek in Jaffa zuid. Waar voorheen het Berkelplein en het grasveld ter plaatse van de Omnoordsestraat de twee belangrijke speelplekken van Jaffa vormde, blijft door de nieuwe verkaveling alleen het Berkelplein beschikbaar als groot speelplein (GISweb/ Kindvriendelijkheid/ bijlage 6).

Openbaar schoolplein

De Vlietlaan de Boezem en de Kralingseplaslaan vormen een sterke grens voor het spelende kind (GISweb kindvriendelijkheid 7). Met name de jonge kinderen (t/m 8 jaar) zijn aangewezen op de speelplekken binnen deze grenzen. Daarnaast is het huidige schoolplein slecht toegankelijk voor de kinderen uit de wijk en wordt mede daarom niet als openbare speelruimte in GISweb herkend.

Het Belgische kennis en expertisecentrum 'Kind en Samenleving' zien, baserend op de ervaringen met het herinrichten van speelplaatsen, een belangrijk ruimtelijk knelpunt bij besloten speelplaatsen in het bouwblok. Er is namelijk geen visuele relatie tussen de speelplaats en de omlig-

Literatuur:

Bohez, H., & Feys, S. (2012). IN RUIMTE NAAR DE BREDE SCHOOL; *Onderzoek naar de ruimtelijke vertaling van een pedagogisch en maatschappelijk concept*. Brussel: Henri Duque

van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. (2009). *JA JAFFA, masterplan Jaffa*. Rotterdam: deelgemeente Kralingen Crooswijk.

Afbeeldingen:

Links: speelplekken huidige situatie (2013) Rechts: speelplekken nieuwe situatie (2014) (eigen illustratie 2013)

gende omgeving. Dit is erg belangrijk, enerzijds voor een gemakkelijke toegang, maar anderzijds ook voor het mogelijk maken van sociale controle. Het belang van een goede speelruimte ligt dan ook nog sterker op de inrichting van het Berkelplein en het openbaar maken van het huidige schoolplein (Bohez & Feys, 2012, p. 87).

Onverharde speelplek op het schoolplein.

Het verdwijnen van het grasveld van de Omnoordsestraat zorgt voor een behoefte aan een onverharde speelruimte in de buurt. In het ontwerp onderzoek zal worden gezocht naar een oplossing waarbij het huidige speelplein toegankelijker wordt voor de buurt. Daarnaast zal een deel van het schoolplein onverhard worden uitgevoerd zodat de wijk weer over een onverhard speelterrein beschikt.

Spelen voor de school

Spel en beweging hebben een positieve invloed op de motorische en algemene ontwikkeling van het kind. Een goede inrichting en voldoende ruimte kunnen bijdragen aan deze ontwikkeling (Oskam en van der Leun, 2005, p. 2). Door de groei van de Arentschool en de koppeling met de buitenschoolse opvang en de peuterspeelzaal zal de buitenruimte intensiever gebruikt worden en het belang van een goede buitenruimte toenemen.

Oppervlakte normering schoolpleinen

Nederland kent een normering betreffende de oppervlakte van buitenruimte voor scholen. Per leerling wordt er 3 m² buitenruimte gerekend met een minimum van 300 m². Wat de inrichting betreft zijn er weinig eisen. Ook vanuit het bouwbesluit zijn er geen specifieke eisen gesteld. Het is echter wel wenselijk om verschillende zoneringen aan te brengen, plekken voor rust en plekken voor spel. Verschillende verhardingen en speeltoestellen kunnen zorgen voor deze differentiatie (Oskam en van der Leun, 2005, p. 4).

Gebruik Berkelplein door gebrek aan oppervlakte

De totale oppervlakte van het schoolplein van de Arentschool voldoet op dit moment aan de normering van 3 m² schoolplein per leerling. Het schoolplein heeft een totale oppervlakte van 920 m² en de oppervlakte, gebaseerd op het leerlingaantal van 255, komt uit op 765 m². Kijkend naar het gebruik kan echter een andere conclusie getrokken worden. Het meest noordelijk gelegen deel van het schoolplein is een afgeschermd deel voor de peuters. Hierdoor blijft er slechts 560 m² over voor de schoolklassen.

Leraressen geven in het klankbordgesprek aan dat de beperkte ruimte ervoor zorgt dat verschillende spellen door elkaar heen lopen, wat kan leiden tot ruzies en botsingen (klankbordgesprek, 2013). Om dit op te lossen maakt de bovenbouw van de school regelmatig gebruik van het Berkelplein als speelplek. Het is vooral de ruimte waarvoor het Berkelplein gebruikt wordt. Zo beschrijven de leraressen bij het klankbordgesprek dat het plein erg ruim is en dat dit fijn is voor balspellen en tikkertje. De speeltoestellen

Literatuur:

Oskam, M., & van der Leun, A. (2005). Public Playground; randvoorwaarden voor een goed (school)speelplein. Lay-out, 5.

van Giesen, D. (28-10-2013) Klankbordgesprek met ouders, docenten, schoolbestuur. de Arentschool, Rotterdam.

Afbeeldingen:

Rechts: Foto huidige schoolplein Arentschool (eigen foto, 2013)

worden echter als nadelig ervaren. De schommel zorgt voor een wachtrij die gedurende de pauze blijft bestaan. Dit heeft tot gevolg dat kinderen de hele pauze in de rij staan voor de schommel in plaats dat zij zich uitleven of gaan spelen (klankbordgesprek, 2013). Ook de ligging ten opzichte van de school is onpraktisch, met de hele bovenbouw moet men langs het voorplein, door de poort van het bouwblok, om vervolgens over te steken naar het plein. Vanwege het gebrekkige overzicht kunnen de kinderen niet zelfstandig van het lokaal naar het plein en terug.

De Arentschool aan het Berkelplein

Door de school aan het Berkelplein te situeren kan de school intensiver gebruik maken van het Berkelplein. Daarnaast zal het huidige schoolplein uitgebreid moeten worden door de noodlokalen te slopen en de school in de bouwblokrand te situeren. Tot slot zal er een oplossing gezocht moeten worden om het Berkelplein en het huidige schoolplein ruimtelijk met elkaar te koppelen. Het is echter wel van belang dat het Berkelplein publiek blijft en niet monofunctioneel voor de school wordt ingericht.

Literatuur:

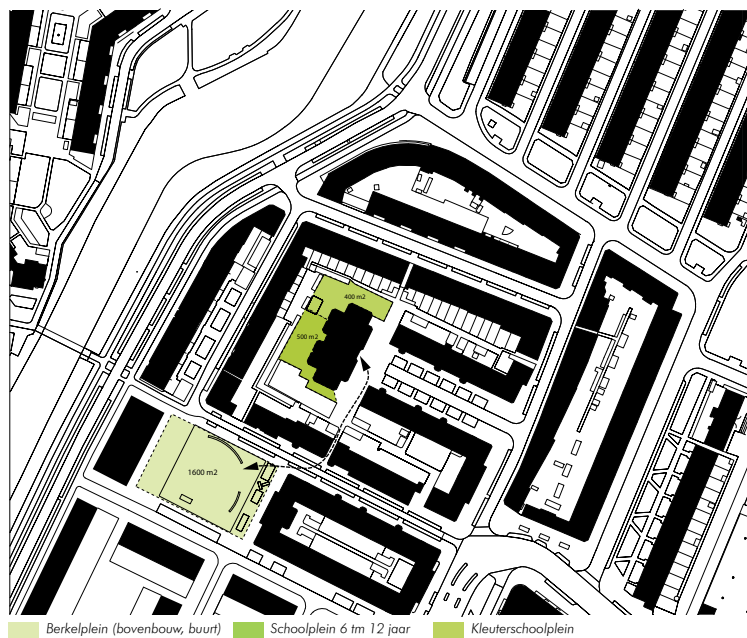
ROV. (2001). *Spitsuur rond de school: Honderd ideeën voor duurzaam veilig schoolverkeer*. Utrecht: Regionaal Orgaan Verkeersveiligheid Utrecht.

Interview:

van Giesen, D. (24-09-2013). *Interview met directrice mevrouw van der Hout E.* Basischool de Arentschool, Rotterdam.

Afbeeldingen:

Links: speelpleinen en de school (eigen illustratie, 2014)

Halen en Brengen

Rond basisscholen is er sprake van een intensieve vermenigving van snel- en langzaam verkeer. Tijdens het in- en uitgaan van de school krioelt het op straat niet alleen van de auto's en fietsers, maar ook van de kinderen. Die hebben niet alleen oog voor het verkeer: ze willen gauw naar school om voor schooltijd nog even te kunnen spelen. Na een lange dag stilzitten kunnen ze niet anders dan uitgelaten naar buiten hollen. Een eigenschap die veel ouders dagelijks de stuipen op het lijf jaagt. De verkeersituatie van scholen in de stedelijke context is een belangrijk aandachtspunt bij het bouwen van een nieuwe school.

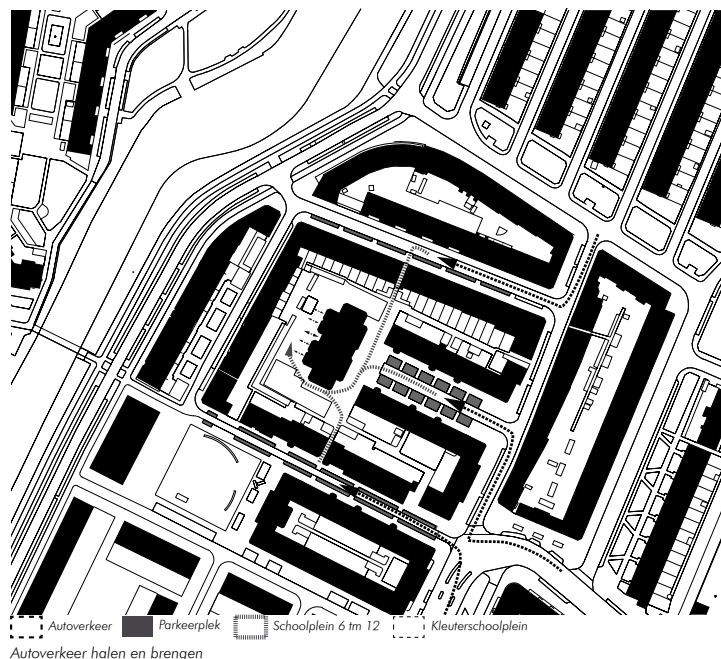
Huidige situatie halen en brengen

Uit het klankbordgesprek blijkt dat de huidige verkeerssituatie over het algemeen veilig is. Omdat er weinig verkeersplekken vrij zijn aan de voorzijde van de school (jaffahof) worden de auto's verspreid geparkeerd over de omliggende straten van het bouwblok. Vervolgens brengen de ouders hun kinderen naar het schoolplein waar de schoolklassen zich verzamelen. Snel afzetten is daarbij niet mogelijk omdat de ouder het kind pas in het bouwblok, op het schoolplein, kan afzetten (interview schoolbestuur 2013). Voor ouders is het nadelig dat men de kinderen niet direct kan afzetten aan het schoolplein.

Groeiende school en nieuwe positie school

Bij groei van de school bestaat de kans dat de parkeerplaatsen in de wijk bezet zullen raken omdat het afzetten van het kind veel tijd inneemt. Bij een uitbreiding of situatie aan het Berkelplein zou de lijn tussen het parkeren en het verzamelen van de klassen ingekort kunnen worden. Als de entree aan de straatzijde gesitueerd is moet er rekening gehouden worden met een zone waar de kinderen kunnen wachten. Het Berkelplein zou eventueel kunnen dienen als de plek waar de klassen zich verzamelen. Het nadeel is echter dat kinderen de Berkelstraat moeten oversteken om de school in te komen. In het rapport 'spitsuur rond school' wordt het aangeraden dat het brengen en halen van kinderen aan de kant van de school moet plaatsvinden, zodat kinderen vanuit de auto over de stoep of het schoolplein naar school kunnen lopen (ROV, 2001, p. 45). In

het ontwerp moet gezocht worden naar een nieuwe plek waar de kinderen kunnen worden afgezet die zowel toegang biedt aan de nieuwbouw als aan de huidige school gelegen in het bouwblok.

Prive en Openbaar

Binnen het bouwblok zijn verschillende gradaties tussen prive en openbare ruimte te herkennen. Van het strikt private van de achtertuinen, tot aan het publieke van het Berkelplein. De meeste spanning en onduidelijkheid tussen privaat en openbaar ligt in de zones tussen de poorten van het bouwblok en de voorzijde van de school (afbeeldingen volgende pagina)

Eenzijds is er de publieke ingang aan de westzijde, anderzijds is er de minimale verbinding tussen de binnenzijde van het bouwblok en de Berkelstraat en de Jaffadarsstraat. De ingang aan de westzijde heeft een publieke sfeer doordat de bestrating hier doorloopt en de voorzijde van de woningen de hoek omgaan. De verbinding van noord naar zuid doet zich echter veel privater voor. Men betreedt het bouwblok door een kleine doorgang van een enkele beuk breedt en één verdieping hoog. De doorgang

Afbeeldingen:

Links: Autoverkeer halen en brengen (eigen illustratie, 2014)

Rechts: Prive en openbare ruimte gradient (eigen illustratie, 2014)

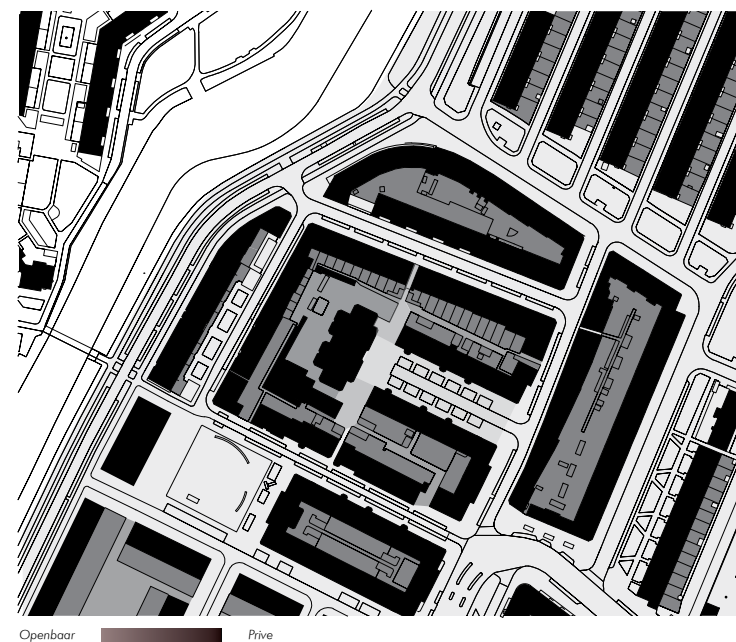
Blz 36: Foto Berkelplein (eigen foto 2014)

Blz 37: poorten naar binnenzijde bouwblok (eigen foto, 2014)

Blz 38: Knelpunt, binnenzijde van poort (eigen foto, 2014)

Blz 39: Voorzijde Arentschool (eigen foto, 2014)

wordt gekenmerkt door het zware hekwerk die in de avonden gesloten kunnen worden. Eenmaal in het bouwblok bevindt men zich aan de voorzijde van de school en tegelijkertijd aan de achterzijde van de woningen. Het publieke van de voorzijde van de school en het meer private van de af te sluiten doorgang en de achterzijde van de woningen, veroorzaakt een vreemd gebied die moeilijk te classificeren valt. Het is gesloten maar toch open. Uit het gesprek met het schoolbetuur blijkt dat jongeren hier in de namiddag hangen en voetballen tegen de blinde muur van de woningen. Dit wordt als negatief ervaren door zowel de school als door de bewoners. Het sluiten van hekken aan de noord en zuidpoort biedt geen oplossing voor dit probleem, omdat de west entree publiek toegankelijk blijft.

1.2 Programma

Kwalitatief programma BSO

Basisvoorwaarden

De omgeving waarin het kind opgroeit kan een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het kind. Maar de ruimtelijke omgeving kan een kind ook afremmen. Het is dan ook van belang dat de BSO aan een aantal basisvoorwaarden voldoet die de ontwikkeling van het kind ondersteunen en vooral niet beperken. Omgevingspsychologen Ed Hoekstra en Ine Liempd hebben in het boek, bouwen voor 4 t/m 12, vier uitgangspunten opgesteld waar iedere BSO aan zou moeten voldoen.

De vertrouwde omgeving

Voor zowel de jonge als de oudere BSO kinderen is het belangrijk dat het kind zich thuis voelt in de BSO. Na schooltijd moet het kind in een vertrouwde omgeving terecht komen. Volgens Liempd kan de inrichting van de ruimte hierin een bijdrage leveren, door een plek te maken waar het kind iets van zichzelf in herkent. Dit kan door kinderen bij de inrichting te betrekken, en te laten meedenken over spelmateriaal en decoraties. Daarnaast is het een voorwaarde dat kinderen een eigen plekje krijgen binnen de BSO. Dit kan in de vorm van een lade of kastje waar het kind haar spullen kan achterlaten voor de volgende BSO middag (Hoekstra & Van Liempd, 2011, p. 8).

Een omgeving die competent maakt

De omgeving moet naast vertrouwd en veilig ook uitdagend en gevarieerd zijn. Verschillende type ruimtes nodigen uit tot verschillende activiteiten. Een uitdagende ruimte is een ruimte waar kinderen hun grenzen kunnen verleggen, waarin ze zelf veranderingen kunnen aanbrengen en die op hen afgestemd (Hoekstra & Van Liempd, 2011, p. 9).

Een sociale omgeving

De meeste kinderen brengen een groot deel van hun tijd door in gezelschap van leeftijdsgenoten. Kinderen spelen vaak in groepjes van twee tot vier kinderen en naarmate ze ouder worden kunnen er grotere groepen ontstaan door

Literatuur:

Hoekstra, E., & Van Liempd, I. (2011). *Ruimte maken voor vier tot twaalf jaar; Over het inrichten van ruimten voor buitenschoolse opvang*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

2. Hoekstra, E., & van Liempd, I. (2011). *Bouwboek voor kindercentra*. Bussum: Thoth.

spelvormen als voetbal of toneel. De ruimtelijke indeling moet hierop worden afgestemd. Verschillende afmetingen van speel en rustruimtes hebben invloed op het sociaal gedrag van kinderen. Het is belangrijk dat er duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen speel en rust ruimtes en groeps- en priveruimtes. Kinderen moeten kunnen kiezen of zij deelnemen aan groepsspel of alleen of met een vriendje spelen (2. Hoekstra & Van Liempd, 2011, p. 9).

Ruimte voor privacy en rust

Voor kinderen is het belangrijk dat er ruimte in de BSO is om te rusten en dat er een mogelijkheid is om alleen te kunnen zijn. Uit onderzoek naar het gedrag van kinderen in de BSO blijkt dat kinderen elkaar minder storen wanneer zij de mogelijkheid hebben om zich terug te trekken. Het sociaal contact tussen kinderen kan positief beïnvloed worden omdat men niet voortdurend in de groep hoeft te zijn en de keuze heeft om samen te spelen (Hoekstra & Van Liempd, 2011, p. 11).

Programma

Groepsruimte en speelruimtes

De belangrijkste ruimtes in het BSO gebouw zijn de groeps- en speelruimtes. Hier wordt de middag geopend en afgesloten en wanneer kinderen binnen zijn zullen zij zich voornamelijk in deze ruimte bevinden.

BSO indeling in drie leeftijdsgroepen

Uit het boek 'bouwboek voor kindercentra' blijkt dat de groepsruimte per leeftijdsgroep een andere betekenis heeft. In het algemeen geldt dat jongere kinderen meer begeleiding nodig hebben, terwijl oudere kinderen zelfstandig activiteiten kunnen uitvoeren. Dat heeft consequenties voor de aard van de activiteiten en de ruimtes. Aan de hand van de ontwikkeling van het kinderspel en de verschillende invulling van de 'vrije' tijd per leeftijdsgroep kunnen de BSO kinderen worden ingedeeld in drie verschillende leeftijdsgroepen; jonge BSOers van 4 t/m 6 jaar, middelste BSOers van 6 t/m 8 jaar en oude BSOers van 8 t/m 12 jaar (2. Hoekstra & Van Liempd, 2011, p. 22-24)

BSOers 4 t/m 6

Rust en speelplekken in de groepsruimte

Voor de jongste BSOers is rust en een vertrouwde omgeving de belangrijkste functie die de BSO moet bieden. Het kind moet wennen aan de langere schooltijden en het contact met andere kinderen. De kinderen zijn vaak vermoeid na schooltijd en hebben vooral behoefte aan rust. Na schooltijd kan men rustig verhaaltjes luisteren, rustig spelen of even uitrusten op een bank of in een nis.

Daarnaast blijkt dat de relatie tussen het jonge kind en de pedagogisch medewerker belangrijk is. Het kind is op deze leeftijd gewend om afhankelijk te zijn van de vader, moeder of oppas en voelt zich al snel onveilig als er geen begeleider in de groep aanwezig is. Uit de praktijk blijkt dat de jonge BSOers veel in de groepsruimte verblijven omdat zij zich onveilig voelen zonder het bijzijn van de begeleider (Hoekstra & Van Liempd, 2011).

De Groepsruimte is de belangrijkste ruimte voor de jongere kinderen. De ruimte moet overzichtelijk zijn en tegelijkertijd ruimte bieden aan verschillende spel mogelijkheden en rustplekken. Ruimtelijk heeft dit tot gevolg dat differentiatie optreedt in de groepsruimte zelf. Doormiddel van lage afscheidingen of verschillende vloerbedekkingen kan onderscheid gemaakt worden in activiteiten, zonder een beperking te zijn voor de visuele relatie tussen begeleider en het kind. Peutertoiletten moeten nabij zijn zodat de jonge kinderen zelfstandig naar het toilet kunnen gaan.

BSOers 6 t/m 8

Variatie en spel

De middelste BSO groep is meer gewend aan de schooluren. Vanaf 6 jarige leeftijd gaan kinderen steeds meer voorkeur ontwikkelen voor personen en activiteiten. Zo ontstaat er vanaf een jaar of 7 de scheiding tussen jongens en meisjes spel. Jongens zijn vaak dominanter in hun spel waardoor de ruimte voor meisjes wordt belemmerd. Daarom is er in deze groep de behoefte om een hoekje of ruimte te creëren voor de meisjes. Daarnaast wordt het motorisch spel steeds grover waardoor ruimtes voor rust en spel strikter gescheiden moeten worden. Waar de ruimtes voor de jonge BSOers zoveel mogelijk binnen de groepsruimte moeten plaatsnemen neemt bij

Literatuur:

Hoekstra, E., & Van Liempd, I. (2011). *Ruimte maken voor vier tot twaalf jaar; Over het inrichten van ruimten voor buitenschoolse opvang*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

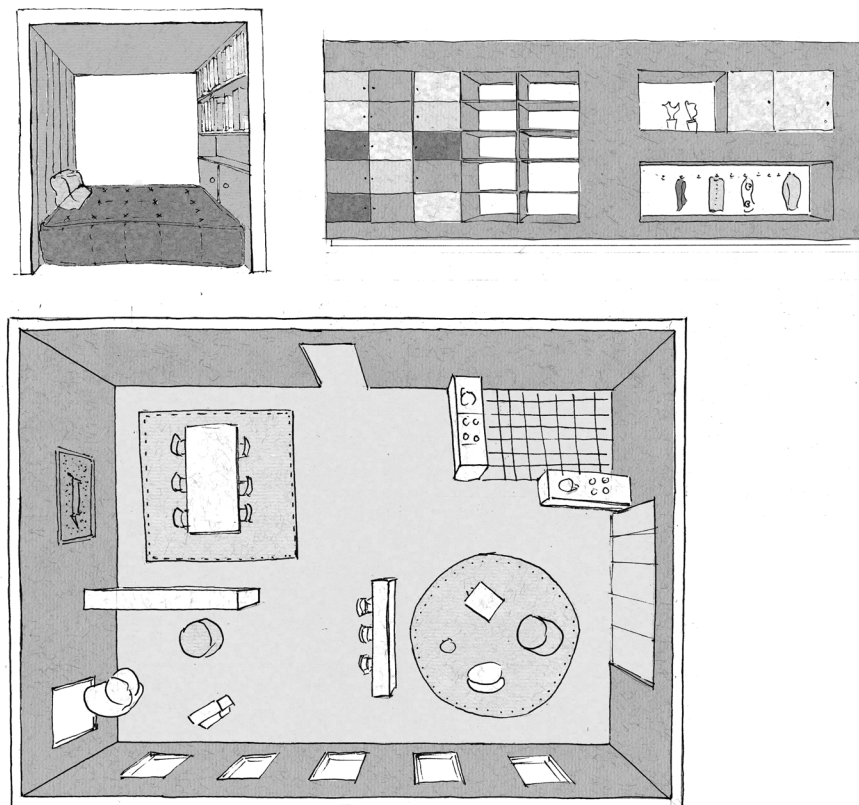
2.Hoekstra, E., & van Liempd, I. (2011). *Bouwboek voor kindercentra*. Bussum: Thoth.

Afbeeldingen:

Rechts: kwalitatief programma van de jonge BSOer. Grote groepsruimte met differentiatie, nis om uit te rusten (eigen illustratie, 2014)

de middelste groep juist het belang van gescheiden ruimtes toe (Hoekstra & Van Liempd, 2011).

Het programma bestaat uit één groepsruimte voor rustig verblijf en rustig spel, waarbij een meisjeshoek kan worden ingericht. Nabij deze groepsruimte zal er een, deels af te scheiden, speelruimte zijn voor het kleinere spel zoals toneelspelen, spelen met lego of ander speelgoed. En een aparte, hogere ruimte, voor grofmotorisch spel waar men kan tafeltennissen, dansen of balspellen kan uitoefenen.

BSOers 8 t/m 12

Vrijheid en zelfstandigheid

Vanaf 8 jarige leeftijd ontstaat een steeds grotere behoefte aan privacy. Het kind wil zich steeds meer terug kunnen trekken en aan het zicht onttrekken van de pedagogisch medewerkers. Dit kan alleen, maar ook in groepjes met vrienden. Het kind wordt steeds selectiever in de keuze van activiteiten en in de keuze met wie zij omgaan en hechten veel waarde aan de vrijheid van deze keuze. Het belang van de groepsruimte is daarom sterk afgenomen en de vraag naar verschillende activiteiten en speelruimten neemt hiermee toe (Hoekstra & Van Liempd, 2011).

De grootte van de groepsruimte is hier dan ook tot een minimum beperkt, eventueel in de vorm van een woonkeuken met garderobe of een kleine woonkamer. Het programma bestaat vooral uit meerdere activiteitenruimtes en rustruimtes waaruit het kind zelf kan kiezen met wie en wat zij gaat spelen.

Berging

Voor alle BSO groepen geldt een sterke behoefte naar berging en plekken voor toeigening. Naast de berging van eigen spullen en speelgoed moet er ook ruimte zijn voor een eigen kastje of lade voor elk afzonderlijk kind in de BSO. Dit kan er voor zorgen dat zij zich meer thuis en vertrouwd voelen in de BSO (Hoekstra & Van Liempd, 2011, p. 22) Het is belangrijk dat de berging en plekken voor toeigening in de groepsruimte geïntegreerd worden, zodat de ruimte niet volslipt met kasten en ladeblokken en spel mogelijkheden worden beperkt. (3,5 m² per kind)

Nabijheid van Buitenruimte

Met name voor de Jonge BSOers moet de buitenruimte eenvoudig te betreden zijn. De groepsruimte moet grenzen aan deze buitenruimte zodat de pedagogisch medewerker overzicht heeft over de spelende kinderen. Het gaat hier echter wel om een besloten en niet publieke ruimte, een plek waar de kinderen veilig kunnen rondlopen zonder door buurtkinderen of oudere kinderen omver gelopen of gestoord te worden. De middelste en oudere groep BSOers zijn een stuk zelfstandiger en kunnen op het schoolplein en afgesproken plekken spelen in de buurt. De groepsruimte hoeft niet te grenzen aan deze ruimtes, men moet wel naar buiten kunnen, zonder de schoolruimte te moeten betreden.

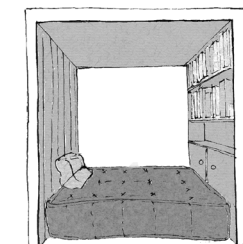
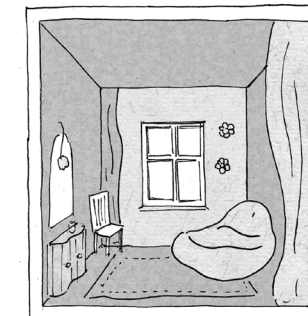
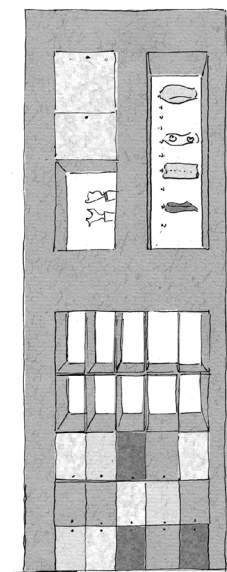
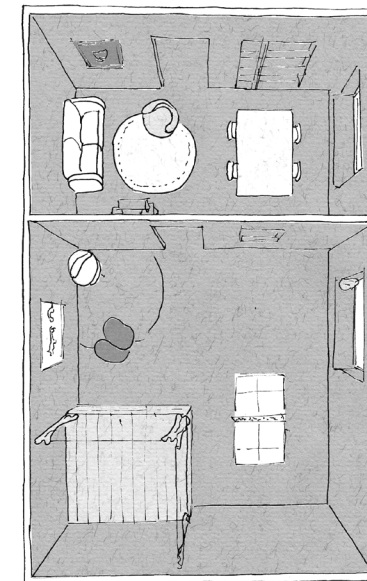
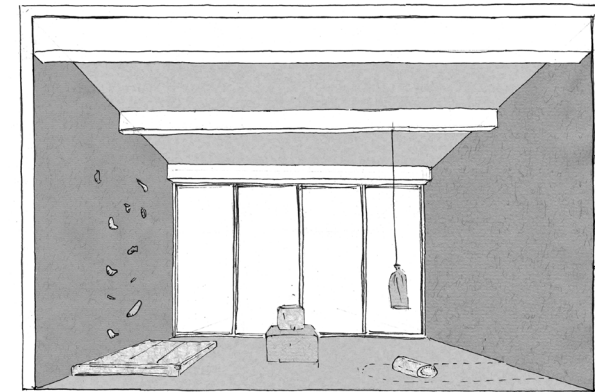
Literatuur:

Hoekstra, E., & Van Liempd, I. (2011). *Ruimte maken voor vier tot twaalf jaar; Over het inrichten van ruimten voor buitenschoolse opvang*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

2.Hoekstra, E., & van Liempd, I. (2011). *Bouwboek voor kindercentra*. Bussum: Thoth.

Afbeeldingen:

Rechts: kwalitatief programma van de middelste BSOer. de groepsruimte wordt vervangen door een variatie aan ruimtes. (eigen illustratie, 2014)

Kwalitatief programma Arentschool

Het kwalitatief programma van de Arentschool is het resultaat van gesprekken met het schoolbestuur en het klankbordgesprek met ouders en docenten. Een uitgebreid programma is naar aanleiding van deze gesprekken gemaakt. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste uitgangspunten en kwalitatieve eisen beschreven. Het gedetailleerde programma en de methodiek is te vinden in de bijlage (bijlage 7).

Kleinschaligheid

Voor het bestuur is het belangrijk dat ondanks de schaalvergroting van de Arentschool, de school een kleinschalig karakter blijft behouden. De Kleine jaargroepen van 23 leerlingen met een maximum van 16 jaargroepen in totaal. De school moet zo ingericht worden dat er binnen de school, kleinere groepen ontstaan. Waar de kinderen mee samen kunnen werken en van elkaar kunnen leren (van der Hout, 2013).

Ruimte voor creativiteit

Arentschool kijkt naar alle talenten van de leerlingen, ook ontwikkeling van creativiteit staat hoog in het vaandel. Een belangrijk kenmerk van de Arentschool is dan ook de vele creatieve "extra's" op het programma: dans, zang, toneelspelen en beeldende vorming. Er worden bijvoorbeeld kunstenaars in de klas uitgenodigd en extra kunstzinnige activiteiten na school georganiseerd. Op die manier kunnen de kinderen zich breed ontwikkelen (van der Hout, 2012).

Het schoolbestuur beschrijft in een droombeeld voor de nieuwe school, de behoefte aan ruimtes voor creatieve ontwikkeling.

'Ruimte voor handvaardigheid met werkbanken en plekken om te figuurzagen. Ruimtes om muziek te maken, toneel te spelen en op te treden. Kinderen bereiden theaterstukjes voor op de gang om deze vervolgens in klas of op het podium voor te spelen. S' ochtends leert men in de klas over de romantiek en 's middags speelt men een romantisch stuk op een instrument' (van der Hout, 2013)

Deze nadruk op creatieve ontwikkeling is een belangrijk

Literatuur:

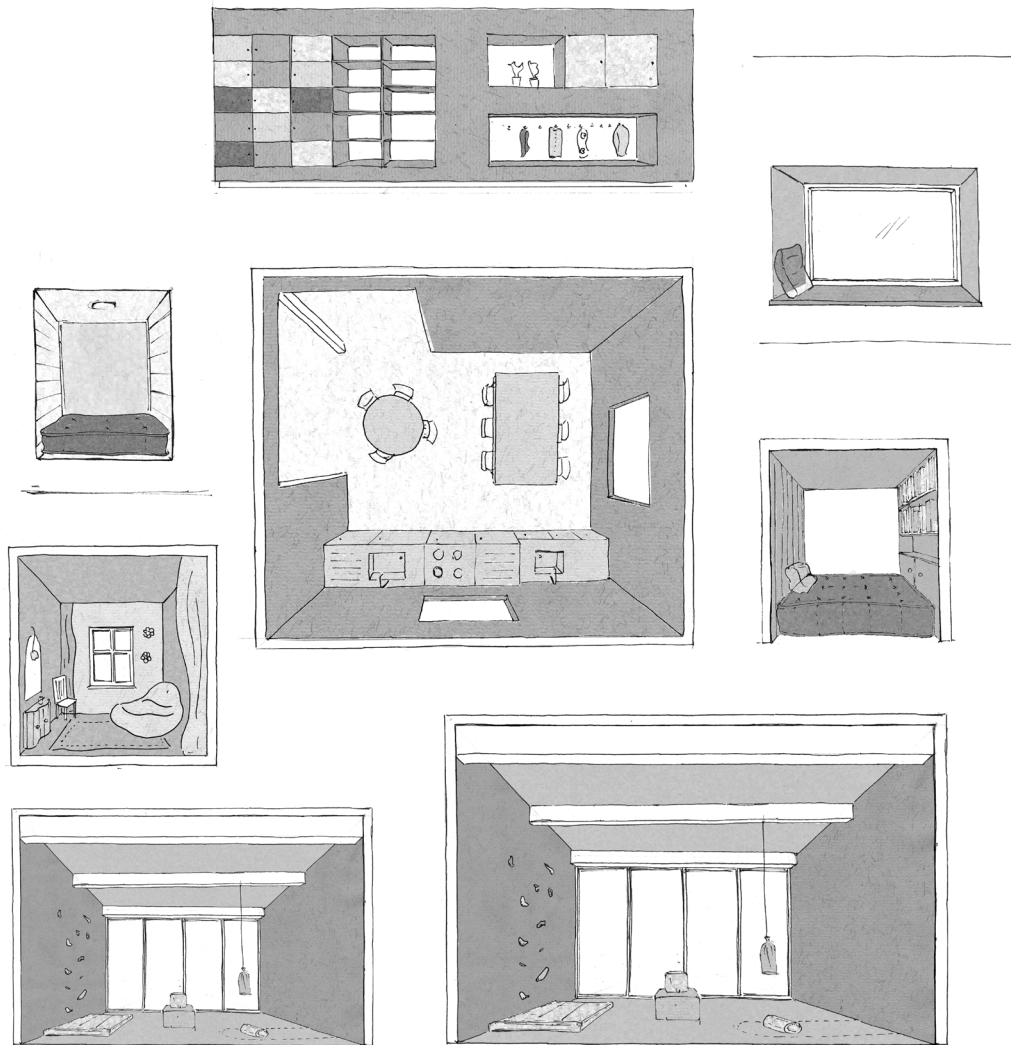
van der Hout, E. (2012). *De Arentschool, visie en identiteit*. Retrieved 01-12, 2013, from <http://www.arentschool.nl/visie.php>

Interview:

van Giesen, D. (24-09-2013). *Interview met directrice mevrouw van der Hout E.* Basischool de Arentschool, Rotterdam.

Afbeeldingen:

Links: Kwalitatief programma, verdwijnen van groepsruimtes, differentiatie van speel en rust ruimtes (eigen illustratie, 2014)

thema binnen het onderwijs van de Arentschool en zal zoveel mogelijk geïntegreerd moeten worden in de gemeenschappelijke ruimtes van de school. Daarnaast ligt hier de mogelijkheid voor dubbelgebruik met de buitenschoolse opvang.

Ruimtelijk, kwalitatieve eisen

Klaslokalen onderbouw aan het plein

De docenten hechten veel waarde aan de huidige positie van de klaslokalen aan het schoolplein. Met name de klaslokalen voor de jongere leeftijdsgroepen (4-6) moeten aan het speelplein gesitueerd zijn. Regelmatig worden de schoollokalen in de zomer open gezet om buiten te eten of om spelletjes te kunnen doen (klankbordgesprek, 2013).

Twee klassen die van elkaar kunnen leren

De Arentschool werkt volgens het leerstofjaarklassensysteem. Het onderwijs vindt in acht jaargroepen plaats. Elke jaargroep zal in twee klassen worden verdeeld met een gemiddelde van 23 leerlingen per klas. De twee klassen van hetzelfde jaar zullen nauw samenwerken met projecten en met leesgroepen. Nabijheid van de twee lokalen is dan ook zeer gewenst, eventueel kan de werkruimte of de werknis in de klas worden gedeeld.

Kleine leerruimtes in het klaslokaal

De klaslokalen moeten ruimte bieden aan zowel klassikaal als individueel onderwijs. De gemiddelde groepsgrootte betreft 23 leerlingen per klas (Koenen, 2011 p.23). Uit het klankbordgesprek blijkt dat er bij de bovenbouw behoefte is aan een plek of nis in het lokaal waar een klein groepje leerlingen apart kan werken of waar extra uitleg gegeven kan worden. Deze behoefte heerst met name bij de bovenbouw docenten omdat de kinderen in deze periode vaak toetsen moeten maken en inhalen. De werkplekken kunnen eventueel ook op de gang plaatsnemen mits er een zicht relatie mogelijk is met de docent (klankbordgesprek, 2013).

Interview:

van Giesen, D. (24-09-2013). *Interview met directrice mevrouw van der Hout E.* Basischool de Arentschool, Rotterdam.

van Giesen, D. (28-10-2013) *Klankbordgesprek met ouders, docenten, schoolbestuur.* de Arentschool, Rotterdam.

Koenen, G. M., & H.W., W. (2011). *Schoolplan 2011-2015, Arentschool voor christelijk basisonderwijs.* Rotterdam: Stichting Kind en Onderwijs

Berging bij elk klaslokaal

In het klankbordgesprek spreken docenten regelmatig over de beperkte ruimte voor berging in het gebouw. Zij geven aan dat elk klaslokaal een eigen berging zou moeten hebben.

Peuter lokaal

In het gesprek over de onderbouw komt ook het belang van de peuterspeelzaal aan bod.

'Een peuterspeelzaal is zeer belangrijk voor het gelijke instroomniveau van de kinderen. Het idee is om het peuteronderwijs te integreren in het onderwijsprogramma van de school met een doorlopende leerlijn. In principe is dat al aanwezig, het wordt gepromoot en er is regelmatig kleuterpeuter-overleg over kinderen die zich voor de school ingeschreven hebben (docent 2, klankbordgesprek, 2013).'

Om deze samenwerking te bevorderen is nabijheid van het peuterlokaal en groepen 1 en 2 gewenst. Beide moeten op de beganegrond gesitueerd worden en aan het peuterspeelplein grenzen, zodat de kinderen niet langs de spelende kinderen van de bovenbouw hoeven te lopen tijdens de pauze.

Computer lokaal

Over computers in de school zijn er verschillende meningen. De ene docent geeft aan dat het handig zou zijn als er een apart computer lokaal in de school zou worden ingericht. Terwijl andere juist de voorkeur geven aan één computer in de klas. In de BSO zijn er ook computers gewenst, kinderen kunnen hier huiswerk maken of spelletjes spelen. In het ontwerp wordt gezocht naar een gedeeld computerlokaal. Deze moet dus bereikbaar zijn voor de school, de BSO en eventueel voor cursussen aan buurtbewoners.

Gymnastiek lokaal

De Gymzaal zal na schooltijden verhuurbaar zijn voor sport, dans en circus verenigingen en eventueel gebruikt kunnen worden door de BSO. Bij de situering van de entree is het belangrijk dat deze buitenschoolse gebruikers niet door school moet lopen om van de gymzaal gebruik te maken.

Gemeenschappelijke ruimte

De gemeenschappelijke ruimte van de school moet overzichtelijk en helder gestructureerd zijn. Vanuit de gemeenschappelijke ruimte moet een overzicht gegeven worden hoe de school opgebouwd is. Het dient als het hart van de school, die ruimte biedt aan ontmoeting en gezamenlijke activiteiten. Daarnaast geven de ouders en docenten aan dat de gezamenlijke ruimte gedeeld zou kunnen worden met de brede school functies. Vanwege het kunstonderwijs en de succesvolle samenwerking met de SKVR zouden zij graag een podium voor optredens in de gemeenschappelijke ruimte willen hebben. Deze kan zowel uitklapbaar als permanent ontworpen worden. De ouders geven aan dat dit podium eventueel gedeeld kan worden met de SKVR en de buitenschoolse opvang (klankbordgesprek, 2013).

Keuken, Ouderkamer

Op de stelling 'ouderbetrokkenheid, een ruimte waar ouders koffie kunnen drinken en kunnen wachten op de kinderen' wordt verschillend gereageerd. Na een discussie dat ouderkamers veelal worden ingenomen door een bepaalde groep Marokkaanse moeders blijkt een aparte ruimte niet nodig te zijn. De voorkeur gaat uit naar een plek in de gemeenschappelijke ruimte die toegankelijk is voor iedereen. Het is belangrijk dat de klaslokalen geen last hebben van pratende ouders in deze hal. In het ontwerp zal hier rekening mee gehouden moeten worden. Bij voorkeur is er toegang tot een keuken of pantry waar koffie kan worden gezet. Docenten geven aan dat zij bereid zijn een keuken te delen met de ouders zolang de docentenkamer maar van de docenten blijft (klankbordgesprek, 2013).

Vergaderruimte, oudercurusruimte, taalklas

Naast de reguliere klaslokalen wil de school ook taalklassen aanbieden voor kinderen met een taalachterstand. De school wil tevens een ruimte waar men ouders opvoedcursussen, taallessen en cursussen over bijvoorbeeld belastingen en sociale voorzieningen kan geven. Omdat de taalklas geen continue programma is, kan dit lokaal gecombineerd worden met een cursusruimte voor ouders. De ruimte moet aan de gemeenschappelijke ruimte gesitueerd zijn zodat deze ook na schooltijd te betreden is (klankbordgesprek, 2013).

Literatuur:

Koenen, G. M., & H.W., W. (2011). *Schoolplan 2011-2015, Arentschool voor christelijk basisonderwijs*. Rotterdam: Stichting Kind en Onderwijs

Interview:

van Giesen, D. (24-09-2013). *Interview met directrice mevrouw van der Hout E.* Basischool de Arentschool, Rotterdam.

van Giesen, D. (28-10-2013) *Klankbordgesprek met ouders, docenten, schoolbestuur.* de Arentschool, Rotterdam.

Entree aan het Berkelplein

Bij de vraag of de school de entree wilt delen met de brede schoolfuncties werd opgemerkt dat de school de gemeenschappelijke hal wilt delen met andere functies maar graag wel een eigen entree zou willen behouden voor het betreden van de klaslokalen. Hier ligt een ontwerpogave omdat de gemeenschappelijke hal vaak gekoppeld wordt aan het entreegebied (klankbordgesprek, 2013).

Gedeeld programma

Zoals beschreven in de inleiding zullen de School en de Buitenschoolse opvang gaan samenwerken in het schoolgebouw. Daarnaast worden deze hoofdprogramma's gekoppeld aan kleinere programma's zoals de SKVR, de peuterspeelzaal, gymruimte en een ruimte voor buurtactiviteiten. De samenwerking tussen school en BSO kan verschillende vormen aannemen. Van de minst geïntegreerde vorm, waarbij alleen het speelplein wordt gedeeld, tot een volledige integratie waarbij het schoollokaal na schooltijd als BSO lokaal dient. De mate van samenwerking is sterk afhankelijk van de toekomstige gebruikers. Omdat het onderscheid tussen de school en de BSO ruimte duidelijk moet zijn, wordt de optie van volledige integratie buiten beschouwing gelaten. Daarnaast geven docenten van de Arenschool aan dat zij niet bereid zijn om de klaslokalen te delen (klankbordgesprek, 2013). Dubbelgebruik zal plaatsvinden in de secundaire ruimtes. Mogelijke ruimtes voor dubbelgebruik zijn de werkplaats/ creatieve ruimtes, De SKVR cursusruimtes, het computerlokaal, de Gymzaal, de eetzaal/gemeenschappelijke ruimte, mediatheek, entree, personeelsruimtes en tot slot de ouderruimte.

In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe deze ruimtes in het gebouw gesitueerd kunnen worden. Hoe kan de positionering en het ruimtelijk ontwerp een bijdrage leveren aan de samenwerking tussen de verschillende partijen. Zes referentie projecten worden beschreven die ieder een eigen mate van scheiden en delen vertegenwoordigen.

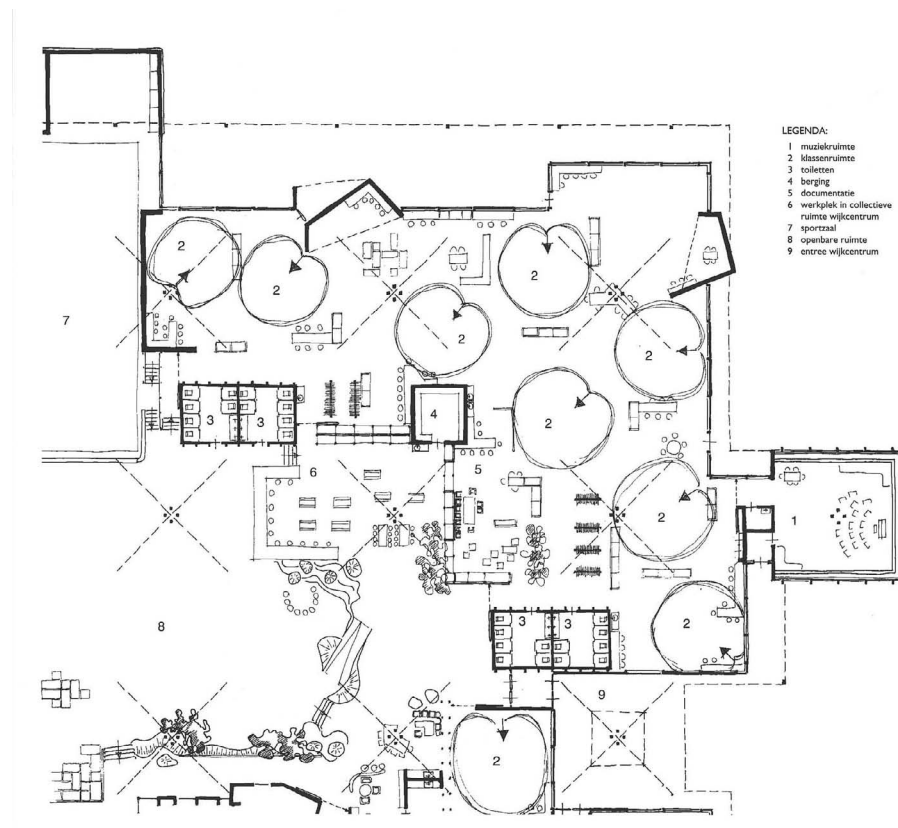

Literatuur:
Griffioen, R. (2010). *Ontklonteren*. AWM, juli/augustus, 68-73.

Interview:
van Giesen, D. (28-10-2013) *Klankbordgesprek met ouders, docenten, schoolbestuur*. de Arenschool, Rotterdam.

Afbeeldingen:
Links: foto 't Karregat (1976)(Engel, H., & Komossa, S. (1999). *Plannenmap scholen*. Delft: Delft University Press. p. 39)

Rechts: Plattegrond 't Karregat, Frank van Klingereren, 1973 (Engel, H., & Komossa, S. (1999). *Plannenmap scholen*. Delft: Delft University Press. p. 38)

Ontklontering en het vervagen van grenzen

Een bekend voorbeeld van het samenbrengen van verschillende functies onder één dak, betreft het ontwerp 't Karregat in Eindhoven (1973). De architect Frank van Klingereren had het idee om verschillende functies samen te voegen onder één dak en wat onder dit dak gebeurt over te laten aan de gebruikers. Het aantal binnenmuren werd zoveel mogelijk beperkt. De verschillen tussen de gebruikers uitte zich op subtiele wijze met lage muurtjes en kleine hoogteverschillen. Het doel van deze subtiele scheiding was dat de verschillende functies in elkaar zouden overlopen. Door van Klingereren 'ontklontering' genoemd. De twee lagere scholen, kleuterschool, supermarkt, theater, wijkarts en het café moesten allen onder één dak functioneren. Zo kregen kinderen rekenles in de supermarkt en het café werd gebruikt als wachtruimte voor de wijkarts. Dit is echter ook de reden dat het 't Karregat al snel verbouwd moest worden en de hoogteverschillen werden vervangen door binnenmuren. Van Klingereren had wel overlast tussen de partijen verwacht, maar had het idee dat het conflict na verloop van tijd tot wederzijds respect zal lijden, tot een oplossing. Hoewel het ontwerp al snel aangepast moest worden, is het wel een belangrijk typologisch en maatschappelijk experiment geweest voor het ontwerpen van verschillende gebruikers onder één dak (Griffioen, 2010, p. 69).

Zonering van gemeenschappelijke ruimtes

Het experiment van Klinger heeft veel teweeg gebracht in de architectuur van brede scholen en MFA's. Echter het principe van volledige menging en botsing tussen gebruikers wordt in de praktijk vaak als negatief ervaren.

Een antwoord op dit principe is dan ook een heldere zonering van eigen ruimtes en gedeelde ruimtes. De helderheid in zonering samen met het ontwerp van de afscheiding tussen de verschillende ruimtes vormt een belangrijk instrument om de gemeenschappelijke ruimte goed te laten functioneren. De zoneringen zijn ingedeeld in vier types: multifunctionele ruimte als hart van de school, de autonome gemeenschappelijke ruimte en spreiding van verschillende gemeenschapsruimtes 'het labyrint'.

Multifunctionele ruimte als 'hart' van de school

De tweede variant van samenwerking in een gebouw betreft een duidelijkere scheiding tussen primaire ruimtes, waarbij de secundaire/gedeelde ruimtes centraal in het gebouw worden gesitueerd. Geïnspireerd op het 'halschooltype' uit de jaren 70 en 80 vormt dit een veelvoorkomend type bij brede scholen. De schoolhal die veelal onderdeel is van het circulatiegebied, vormt een overloop van verschillende ruimtes en functies. De ruimte is veelal meervoudig te gebruiken en een belangrijke identiteitsdrager van de school.

Architecte Marlies Rohmer ontwerpt voor de school 'het spectrum' in Den Haag een dergelijke centrale schoolhal, door Rohmer 'het hart' van de school genoemd (Rohmer, 2006). In het centrale hart zijn ruimtes voor sport en spel, aula (theater), mediatheek, conciërge en een lerarenkamer ondergebracht. De centrale ruimte vormt de ontmoetingsruimte van de school en dient tevens als ontsluiting voor 4 omliggende lokalen. Volgens Rohmer speelt het centrale hart van de school in op de wens van ontmoeting én controle.

'het centrale hart biedt de allochtone leerling het vertrouwde houvast van de toezichthoudende vaderfiguur en krijgt tegelijkertijd de mogelijkheid om ervaring op te doen met de westerse opvoedingswaarden van vrijheid en zelfontplooiing in de vorm van multifunctionele ontmoetingsruimtes. Om de ouders meer te betrekken bij de school is een aparte ontmoetingsruimte voor hen gecreëerd.' (Rohmer, 2006)

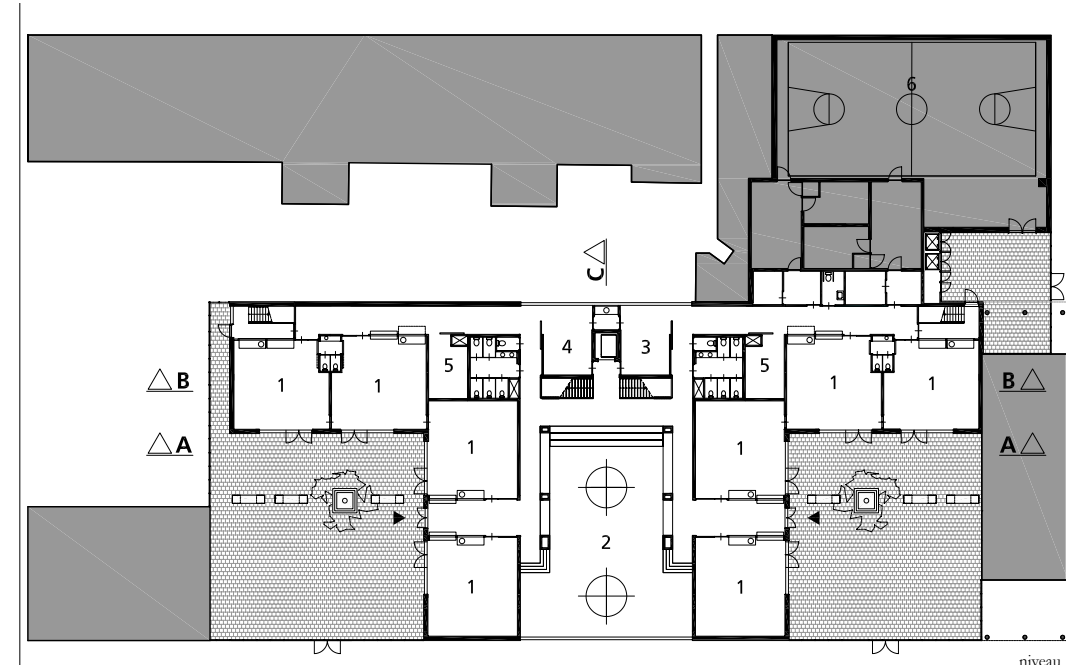
Literatuur:

Rohmer, M. (2006). *Brede school met drie pleinen*. Retrieved 08-08, 2014, from <http://www.rohmer.nl/project/het-spectrum-brede-school>

Afbeeldingen:

rechtsboven: Plattegrond begane Grond, Het spectrum, Marlies Rohmer, 2005 (Rohmer, 2006)

rechtsonder: Foto gemeenschappelijke ruimte het spectrum vanaf schoolgang (Rohmer, 2006)

Net als de halscholen dient de centrale ruimte als verblijf-ruimte en tevens als ontsluiting voor de vier omliggende lokalen. De gang van de bovenbouwlokalen, die zich in de twee vleugels bevinden, worden afgescheiden door een doorzichtig scherm. Op deze manier kan het centrale hart gedurende de schooluren gebruikt worden als speel-lokaal terwijl na schooltijd de ruimte wordt geboden aan ouders en de buitenschoolse opvang.

Clustering van gedeelde functies, delen van de entree-hal

Afhankelijk van de identiteit van de school kan het hart en het programma verschillende vormen en programma's aannemen. In het ontwerp voor de brede school Nieuwstraat in Rotterdam wordt in de centrale ruimte een ontvangstruimte met podium geplaatst. Hier kunnen ouders napraten, ceremonies worden gehouden en toneelstukken worden opgevoerd. Doordat de vide over alle verdiepingen doorloopt is de centrale ruimte overal voelbaar en ontstaan er zichtrelaties tussen de verschillende klassen. Het idee van *Arconiko architecten* is dat er door de zichtrelaties een soort 'familie gevoel' ontstaat (Arconiko, 2009)

De BSO wordt in de voormalige parkeerkelder van het gebouw geplaatst. Hier is de centrale ruimte echter niet 'voelbaar' en bevat de BSO een andere sfeer dan de bovengrondse lagen van de school. De grote open ruimte van de kelder is ingedeeld in kleinere thematische plekken die afgebakend zijn doormiddel van halfhoge kasten. De ruimte bevat een soort doolhof met leeshoek, spelletjeshoek, en huiswerkhoeke. Op hetzelfde niveau zijn ook speellokale en twee peuterspeelzalen gelegen, waarvan de kinderen van de buitenschoolse opvang gebruik kunnen maken. Daarnaast kunnen de kinderen gebruik maken van de twee gymzalen en de eerder genoemde centrale hal in de school (Voorthuijsen A. p. 45).

Dit schoolgebouw is een voorbeeld waarbij BSO en school duidelijk gescheiden zijn maar toch gebruik maken van dezelfde entree-hal, peuterspeelzalen, speellokale en gymzalen. In het ontwerp wordt een keuze gemaakt welke ruimtes gedeeld kunnen worden en welke duidelijk gescheiden blijven. Het dubbelgebruik vindt voornamelijk tussen de Peuterspeelzaal, de buitenschoolse opvang en de speel en sportruimten plaats. Deze zijn dan ook geclusterd op de kelderverdieping. De heldere zonering zorgt ervoor dat de BSO na schooltijd de gedeelde ruimtes kan gebruiken ,zonder de schoolzone (leergang en klaslokaal) te moeten betreden (Voorthuijsen A. p. 45).

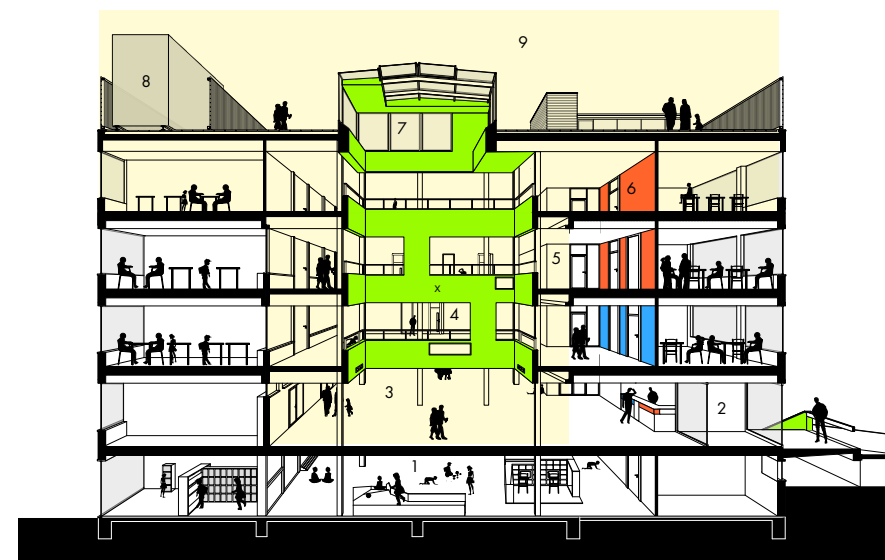
Literatuur:

Voorthuijsen, A. (2010). *Brede School Nieuwstraat Rotterdam*. ArchitectuurNL, 5, 41-45.

Arconiko. (2009). *Transformatie; Brede School Nieuwstraat*. Rotterdam: Jeugd Onderwijs en Samenleving Rotterdam

Afbeeldingen:

rechts: Doorsnede brede school Nieuwstraat, Arconiko architecten, Rotterdam, 2008 (Arconiko, 2009, p.7).

doorsnede over atrium

1 buitenschoolse opvang	8 nieuwe luchtinstallatie voor verbetering binnenklimaat
2 entree scholen	9 schoolplein op het dak
3 centrale hal	toegevoegde ruimte geplaatst in de oorspronkelijke binnenplaats van het gebouw en op het dak.
4 atrium voor overzicht en licht diep in het gebouw	
5 extra verkregen ruimte voor de lokalen	
6 kleuren duiden de scholen	
7 lichtkap	

De autonome, polyvalente zaal

Bij de autonome zaal wordt de gemeenschappelijke ruimte voor ceremonies, en buurtactiviteiten gescheiden van de ontsluitingsruimte. In het ontwerp voor de school BS 'Sint-Ursula' in Laken ontwerpt architect Tom Thys een clustering van gemeenschappelijke ruimtes op de begane grond van het schoolgebouw. Volgens de Architect speelt de begane grond een 'sleutelrol' in het functioneren van het gebouw (Thys & Geystelen, 2009, p. 2). De school voorziet namelijk niet alleen voor de werking van de school maar moet tevens een bijdrage leveren aan de voorzieningen in de buurt. Een polyvalente zaal, een eetzaal en een polyvalent lokaal zijn toegankelijk voor zowel de school als voor buurtactiviteiten. De schoolklassen en de peuterspeelzaal zijn op de bovengelegen verdiepingen geplaatst. Waarbij het bovenste lokaal, met uitzicht over Brussel, opengesteld kan worden voor de buurtwerking.

Het ontwerp is voorzien van twee entree's. De schoolpoort geeft toegang tot een voorplein. Hier verzamelen de kinderen zich om de school te betreden. De tweede poort geeft toegang tot de clustering van polyvalente zalen. Een inham in de hoek van het gebouw en het bouwblok geeft ingang tot een kleine entreehal waaraan de zalen zijn gelegen. Deze entreehal beschikt over een eigen sanitair, en garderobe. De bezoekers van het buurtcentrum hoeven niet door de schoolpoort maar worden als aparte gebruikers aangesproken.

Literatuur:

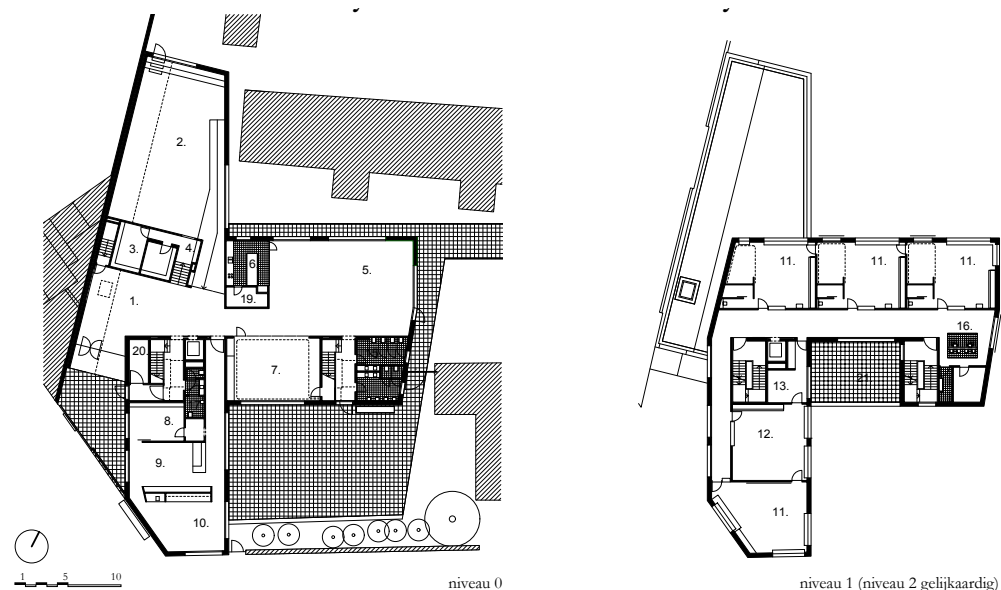
Thys, T., & van Geystelen, A. (2009). BS 'Sint-Ursula' Laken, Tom Thys en Adinda van Geystelen Architecten. www.scholenvouwen.be.

Afbeeldingen:

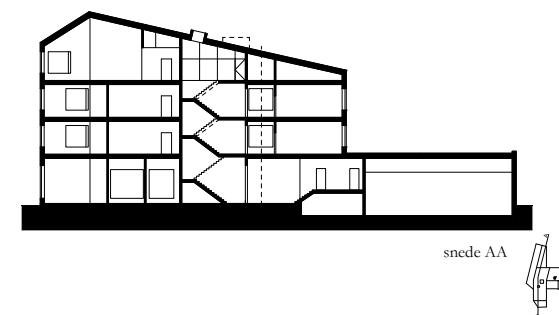
Links: foto polyvalentezaal 'Sint Ursula', Tom Thys, 2009 (Jan Kempenaers, 2012)

Rechts: plattegrond BG en 1e verdieping 'Sint Ursula', Tom Thys, 2009 (Thys & Geystelen, 2009)

Waar het centrale schoolhal type alleen na schooltijd gebruikt zou kunnen worden door buurtwerk, vanwege de nabijheid van klaslokalen en het gebruik van de ruimte als circulatiegebied, kan de autonome zaal gedurende de hele dag verschillend gebruikt worden. Door de aparte zonering en de mogelijkheid om het af te scheiden van de gang kunnen verschillende gebruikers gebruik maken van de zaal, zonder onderling overlast te veroorzaken. De autonome ruimtes dragen daarentegen weinig bij aan de identiteit van de gemeenschappelijke ruimte van de school, of de entreehal, zoals de centrale schoolhal dat doet.

- legende:
1. inkom
  2. polyvalente ruimte
  3. kleedruimte
  4. lockers
  5. eetzaal
  6. keuken
  7. polyvalent lokaal
  8. directie
  9. secretariaat
  10. lerarszaal
  11. klas kleuters
  12. klas lagere school
  13. klas GOK
  14. mediatheek /computerlokaal
  15. sanitair
  16. sanitair kleuters
  17. sanitair personeel
  18. technische ruimte
  19. berging
  20. buitenberging/containers
  21. dakterras

'De school als labyrint van mogelijkheden'

De laatste variant bevat de horizontale spreiding van de gemeenschappelijke ruimtes van 't Karregat' en de verticale zonering van 'Sint Ursula'. Architectenbureau bovenbouw architecten ontwerpt in het winnende ontwerp voor de prijsvraag 'scholen van morgen' een ontwerp voor een brede school in Berlaar (2011). Verschillende functies zoals de buitenschoolse opvang, twee basisscholen, een kleuterschool en een polyvalente zaal worden in dit gebouw gehuisvest.

De centrale tuin

Het gebouw bevat twee verdiepingen waarvan de eerste in beslag wordt genomen door de klaslokalen en gangen van de school. Op de begane grond bevinden zich de kleuterklassen, de buitenschoolse opvang, de eetzaal en de speellokale. De verschillende dakvormen en constructies versterken het idee van verschillende sferen en geven een variëteit aan ruimtes. In tegenstelling tot de ruimtelijke scheiding bij de brede school aan de nieuwstraat in Rotterdam worden de twee werelden, van de school boven en het spelen beneden, door de gemeenschappelijke ruimtes gekoppeld (Somers, 2011). De dubbelhoge eetzaal en de speellokale vormen de schakel tussen boven en beneden. Op de bovenverdieping opent de schoolgang zich naar de eetzaal zodat er een zicht relatie ontstaat met de wereld beneden.

Literatuur:

Somers, D. (2011). *Scholen van Morgen, Bundel 11*. Scholen van morgen 11, 22-25.

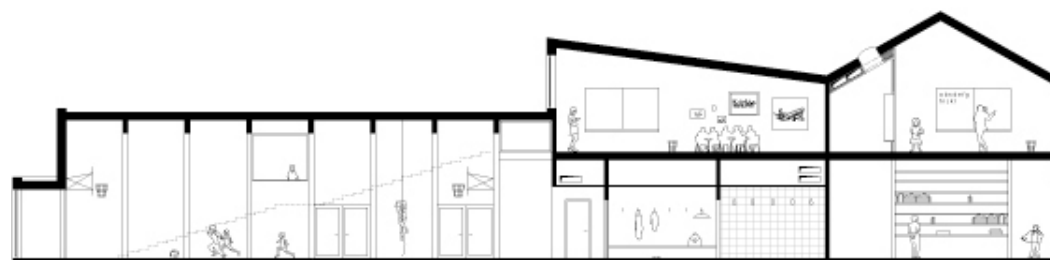
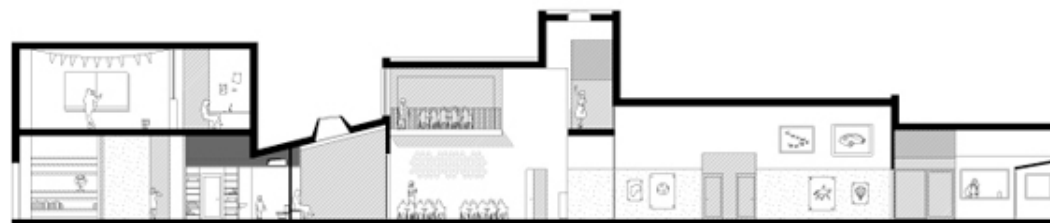
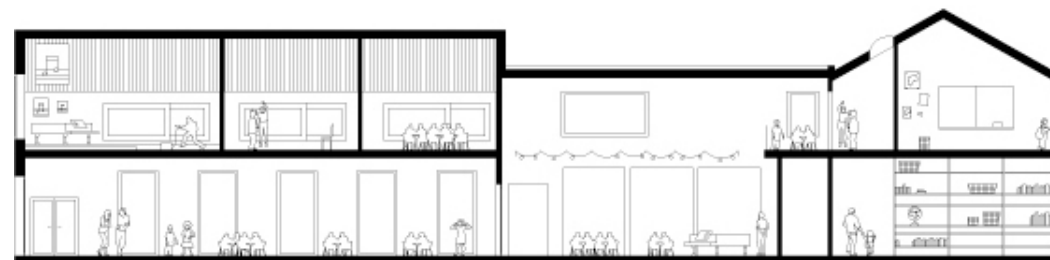
Afbeeldingen:

links: foto refter, Berlaar, Bovenbouw architecten, 2011. (www.bovenbouw.be, 2014)

rechtsboven: Doorsnede over de refter, Berlaar, Bovenbouw architecten, 2011 (www.bovenbouw.be, 2014)

rechtsmidden: Doorsnede over speellokaal en les ruimtes. Berlaar, Bovenbouw architecten, 2011 (www.bovenbouw.be, 2014)

rechtsonder: Doorsnede over gymzaal, Berlaar, Bovenbouw architecten, 2011 (www.bovenbouw.be, 2014)

Spreiding, zonering, koppeling

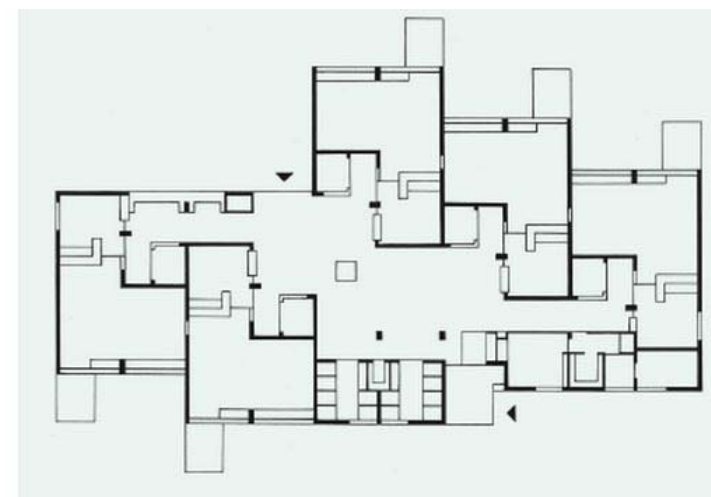
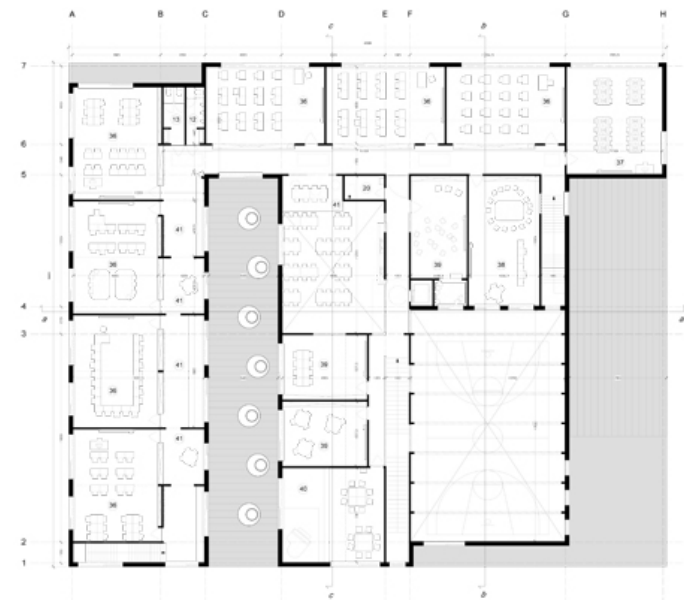
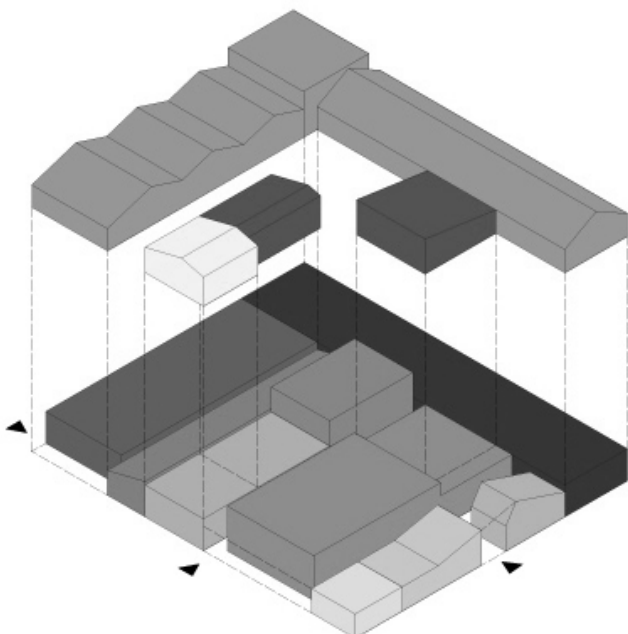
In het principe van de Berlaar lijkt een balans te zijn gevonden tussen het onderscheid van programma's en de mogelijkheid tot menging en samenwerking. Door de verschillende sferen en duidelijke zoneringen van programma is er voldoende onderscheid aanwezig. Het zijn de gedeelde ruimtes die hier de koppeling maken tussen de verschillende sferen zonder dat er problemen ontstaan wat betreft privacy of routing. Door de spreiding van ruimtes ontstaat een variëteit aan ruimtes die bijdragen aan de ruimtelijkheid en identiteit van de schoolgang. In tegenstelling tot de centrale schoolhal in het ontwerp van Rohmer zijn de gemeenschappelijke ruimtes verweven in het geheel, in plaats van een gemeenschappelijke ruimte waarlangs schoolvleugels gesitueerd zijn. Ondanks dat de zonering van ruimtes minder overzichtelijk is dan het centrale hal type, kunnen de gedachten van spreiding, zonering en koppeling een goede basis zijn voor het ontwerp van de Arentschool.

Afbeeldingen:

links onder: Axonometrie gemeenschappelijke ruimtes in school Berlaar, Bovenbouw architecten, 2011 (www.bovenbouw.be, 2014)

rechts boven: plattegrond 1e verdieping, school Berlaar, Bovenbouw architecten, 2011 (www.bovenbouw.be, 2014)

rechts onder: plattegrond begane grond, school Berlaar Bovenbouw architecten, 2011 (www.bovenbouw.be, 2014)

1.3 Verschillende sferen tussen school en vrije tijd

'Als kinderen langere tijd per dag worden opgevangen, is het belangrijk dat er verschillende sferen zijn in een dergelijk gebouw. Het gebouw moet de verschillende ontwikkelingsbehoeften van kinderen accommoderen: leren, spelen, ontspannen, ontdekken, rennen, maar ook iets opzoeken op de computer. Een kind moet zich rustig even kunnen terugtrekken of een dutje kunnen doen' (Verschuur, 2010, p. 44).

'De buitenschoolse opvang is voor kinderen geen nablijftijd op school. De BSO is een eigen wereld. Geef het deel van het gebouw voor de BSO daarom een eigen identiteit' (Rohmer, 2007, p. 32).

Het integreren van onderwijs en opvang in een gebouw betekent het dichterbij elkaar brengen van de vrije tijd en de schooltijd van het kind. Zoals beschreven in bovenstaande citaten wordt vanuit architecten en opdrachtgevers het belang voor verschillende sferen aangekaard. In beide stukken wordt echter weinig aandacht besteed aan de inhoud van de sferen en de manier waarop architectuur hier een bijdrage aan kan leveren. In het artikel 'combinaties van school en opvang in bestaande gebouwen' wordt beschreven dat er geen eenduidige oplossing is voor de ruimtelijke sfeer of het karakter in het Kindcentrum. Het artikel geeft een overzicht van verschillende oplossingen die sterk afhankelijk zijn van de mate van samenwerking tussen de verschillende gebruikers in de BSO en de school. Architecten Eireen Schreurs en Wouter Deen schetsen het spanningsveld van enerzijds de behoefte aan samenwerking en dubbelgebruik en anderzijds de minimaal wenselijke variatie in een gebouw, niet alleen functioneel maar ook wat betreft karakter en sfeer (Deen & Schreurs, 2014). Om zowel de school als de BSO goed te laten functioneren is het belangrijk dat de ruimtelijke karakteristieken aansluiten bij de betreffende activiteit die in het schoolgebouw plaatsvindt.

'De kernactiviteit van school is leren. Het schoolsysteem is gebaat bij concentratie, orde, rust en toezicht, en het schoolgebouw biedt dit doorgaans in relatief uniforme en neutrale ruimtes. De BSO heeft als kernactiviteit ontspanning en spel, waarbij afleiding, verrassing, dynamiek en privacy belangrijk zijn. Dat vraagt juist om een grote variëteit aan ruimtes met verschillende kwaliteiten en sferen' (Schreurs, 2014, *Het uithuizige kind?*)

Literatuur:

Verschuur, A. (2010). *Zo doende! Investeren in gebouwen voor kinderopvang en onderwijs*. Den Haag: Netwerkbureau Kinderopvang.

Rohmer, M. (2007). *Bouwen voor de Next Generation*. Rotterdam: NAI Uitgevers

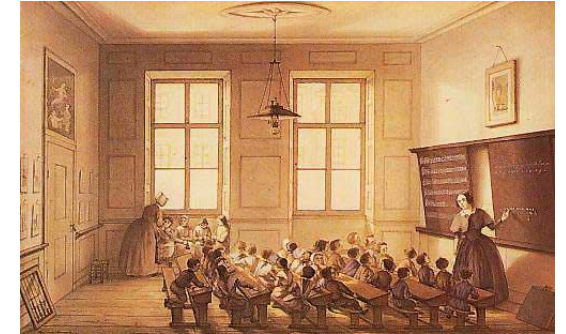
Deen, W., & Schreurs, E. (2014). *De basisschool en kinderopvang; Combinaties van school en opvang in bestaande gebouwen*. Scholenbouwatlas.nl Retrieved 07-08-2014, 2014

Verschaffel, B., Vanmeirhaeghe, T., van Gerrewey, C., van den Driessche, M., & Chatel, G. (2006). *De school als ontwerpogave. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005*. Merendree: Vlaams Bouwmeester.

Afbeeldingen:

links: Pieter Bruegel de oude, *Kinderspelen*, olieverf op paneel, (1560)

rechts: afbeelding *Schoolklas anno 1850* (Afb: Atlas van Stolk)

Gebrek aan typologie

Het gebrek aan een eenduidige architectonische oplossing voor de variatie in sfeer kent twee oorzaken. Allereerst kent het BSO gebouw geen duidelijk type. Daartegenover is het juist de stugheid van het schoolgebouw type die geen ruimte biedt voor de BSO sfeer.

Mede door de snelle groei, rond de eeuwwisseling, moest de BSO zich veelal schikken in leegstaande winkelpinten of schoolgebouwen. De BSO kent geen lange huisvesting traditie en mist een zekere identiteit (bijlage 8). In tegenstelling tot het schoolgebouw die, ondanks maatschappelijke ontwikkelingen en nieuwe lesmethodes, nog steeds herkenbaar is aan het klaslokaal verbonden door een gang of een gemeenschappelijke hal, gelegen aan een speelplein (Verschaffel, Vanmeirhaeghe, van Gerrewey, van den Driessche, & Chatel, 2006).

De meeste verandering bevindt zich op het gebied van de gemeenschappelijke ruimte en vanaf de jaren 70 vindt er steeds meer ruimtelijke differentiatie plaats, voor individueel onderwijs, het werken in groepjes en de intrede van de computers. Architect Vanmeirhaeghe beschrijft in het boek 'De school als ontwerpogave' dat de school ondanks deze veranderingen nog steeds getypeerd worden door middel van zes basiselementen. De school is: de muur, de poort, het toilet, de klas, de gang, de zaal en de buitenruimte. (Verschaffel, Vanmeirhaeghe, van Gerrewey, van den Driessche, & Chatel, 2006).

Schoolgebouw als principe

De vaste patronen en elementen van het schoolgebouwtype en het ontbreken van een eenduidig Buitenschoolse opvang (BSO) gebouwtype heeft tot gevolg dat de BSO ruimte in het kindcentrum vaak gebaseerd is op de maatvoering en de sfeer van het schoolgebouw. Dit wordt nog eens versterkt doordat het schoolprogramma vaak groter is dan het BSO programma in het gebouw (Deen & Schreurs, 2014). Voor het ontwerpen van verschillende sferen is het dan ook van belang dat er zorgvuldig gezocht wordt naar de sfeer van de buitenschoolse opvang en de relatie met de sfeer in de schoolruimten. Daarnaast is de BSO meestal een commerciële organisatie en moet zij zich onderscheiden van andere buitenschoolse opvang organisaties, waardoor een gemeenschappelijke taal ontbreekt. Het beleid van de meeste BSO's is gebaseerd op de trends en de wensen van de klant, die een zekere tijdelijkheid bevat. De ouders zijn degene die kiezen om het kind naar de BSO te brengen en het is dan ook belangrijk om te voorzien in hun behoefte.

De sfeer in het BSO gebouw wordt dus niet zozeer gebaseerd op een huisvesting traditie of idealen uit het verleden maar zal gevormd worden door de wensen van de klant en de eisen vanuit de pedagogiek.

Huiselijk

Uit het onderzoek 'liefst zoals thuis' is gebleken dat ouders de voorkeur geven aan een BSO die dichtbij of in de school gelegen is met de voorwaarde dat het verschil tussen schoolse en buitenschoolse tijd zeer duidelijk is. Het kind moet vooral niet het gevoel hebben dat zij de gehele dag op school doorbrengt. Daarnaast blijkt dat ouders vooral behoefte hebben aan een veilige en vertrouwde omgeving voor hun kind. De BSO moet niet te druk zijn, huiselijkheid uitstralen en ruimtes bieden waar het kind zich kan terug trekken. In het onderzoek worden deze eigenschappen ook wel de huiselijke sfeer genoemd, zoals in onderstaande citaten naar voren komt (Gilsing, 2007 p. 60).

Literatuur:

Deen, W., & Schreurs, E. (2014). *De basisschool en kinderopvang; Combinaties van school en opvang in bestaande gebouwen*. Scholenbouwatlas.nl Retrieved 07-08-2014, 2014

Gilsing, R. (2007). *Liefst zoals Thuis: Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hoekstra, E., & Vervoort, Y. (2013). *Kiezen of Delen; Huisvestingsconcepten voor de samenwerking tussen kinderopvang en onderwijs*. Schiedam: Bouwstenen voor Sociaal.

Ik vind de fysieke omgeving belangrijk, het gebouw. Dat de ruimte niet te school is en een huiselijke sfeer uitstraalt.(...) Kinderen moeten zich uit de groep kunnen terugtrekken. Voor mij betekent dat ze niet alleen maar in die twee lokalen kunnen zitten. (...) Ik zou wel in iedere wijk twee, drie van die gewone huizen willen, dat zou pas ideaal zijn. (..) Ja, dat kleinschalige is heel belangrijk. Ik zou het liefst in een huis willen, maar we nemen dat klaslokaal maar voor lief (Gilsing, 2007 p. 50).

Daarnaast komt de vertrouwde en huiselijke sfeer als belangrijk uitgangspunt vanuit de omgevingspsychologie naar voren. Zoals bij de basisvoorwaarden van de BSO beschreven is, is het belangrijk dat het kind zich thuis voelt en dat zich kan ontspannen in de buitenschoolse opvang ruimte. Liempd beschrijft tevens in het rapport kiezen en delen dat de BSO een soort woonkamers dienen te hebben waar het kind kan rusten als een veilige haven in de school. In deze huiselijke ruimte is vrijwel altijd een pedagogisch medewerker aanwezig en met name voor de jongere leeftijdsgroep vormt dit de belangrijkste sfeer in het BSO gebouw (Hoekstra & Vervoort, 2013, p. 38).

Uitdagend

Kinderen hebben juist behoefte aan Grotere speelruimtes, uitdaging en vrijheid. Buitenschoolse opvang is vrije tijd, er moet een mogelijkheid zijn voor kinderen om zelf te kiezen hoe zij hun vrije tijd willen indelen. Kinderen willen de ruimte om te kunnen spelen, ook binnen het gebouw van de BSO (Gilsing, 2007 p. 17). Wanneer het kind ouder wordt, zal de behoefte aan uitdaging toenemen en het grof motorisch spel steeds meer ruimte in beslag nemen. Kinderen hechten vooral waarde aan de vrijheid om te kunnen kiezen uit verschillende spelmogelijkheden.

Ook Liempd schrijft dat de BSO ruimte 'competent moet maken'. Uitdaging is een belangrijk element, het kind moet nieuwe en spannende dingen ervaren die passen bij de leeftijd en de ontwikkelingsfase van het kind. Een omgeving waar de mogelijkheid ontbreekt om nieuwe dingen uit te proberen of wanneer het kind belemmerd wordt door de beperkte ruimte om nieuwe dingen uit te

proberen heeft slechte invloed op het zelfvertrouwen van het kind. Met name in de schoolleeftijd kan dat betekenen dat kinderen zich minderwaardig of onhandig gaan voelen ten opzichte van hun leeftijdsgenoten (Hoekstra & van Liempd, 2011, p. 8).

Drie sferen in het kindcentrum

Het kindcentrum zal in deel 2 van dit rapport ontworpen worden aan de hand van de drie bovengenoemde sferen, de onderwijs sfeer, de huiselijke sfeer en de uitdagende sfeer. Elke se

Literatuur:

Hoekstra, E., & Van Liempd, I. (2011). *Ruimte maken voor vier tot twaalf jaar; Over het inrichten van ruimten voor buitenschoolse opvang*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Wigley, M. (1998). *Architecture of atmosphere*, in *Constructing Atmospheres*. Diados, no. 68.

Zumthor, P. (2006). *Atmospheres: Architectural Environments, Surrounding Objects*. Basel: Birkhauser Verlag AG.

Buitenschoolse opvang

De uitdagende sfeer als route door het gebouw

Het ontwerp voor het kinderdagverblijf 't Kasteel in Soest kan gezien worden als reactie op de 'opsluiting' van kinderen in gereguleerde omgevingen. Een duidelijk standpunt tegenover de huidige ontwikkeling van kinderopvang gebouwen.

'Het was in de periode dat de buitenschoolse opvang opkwam en mensen daar veel gebruik van begonnen te maken. Voor de kinderen betekende dat soms heel lange dagen en jaren in een gereguleerde omgeving. Wij vonden wel dat kinderen na twaalf jaar, hoe dan ook, moeten kunnen omgaan met het gevaar, met avontuur, met andere mensen, ook al sluit je ze de hele dag op. Ton Verhoeven (Stuhlmacher, Laque, van der Pol, & van den Driessche, 2007, p. 60)

DAF architecten ontwerpt in 1992 een verbouwing van een voormalig onderhoudsschool, die een soort 'laboratorium of simulator' van het echte leven zou moeten vormen. De buitenschoolse opvang moet volgens architect Ton Verhoeven niets te maken hebben met schoollokalen. In een interview voor de *OASE #72 terug naar school* beschrijft hij dat het doel was om zo veel mogelijk uitdaging van buiten naar binnen te halen. Zoals *'de hooizolder, de caravanstalling en alle mogelijke informele speelplekken'*. (Stuhlmacher, Laque, van der Pol, & van den Driessche, 2007, p. 62)

Literatuur:

Stuhlmacher, M., Laque, J., van der Pol, B., & van den Driessche, M. (2007). *OASE #72: Terug naar school*. Rotterdam: NAI publishers.

Verhoeven, T. (1996). Het Kasteel; Kinderopvang het kasteel Soest. Retrieved 06-05, 2014, from <http://www.dafarchitecten.nl/nl/daf-23/publiek/Het-Kasteel.html>

Afbeeldingen:

links; Begane grond het kasteel in Soest (Verhoeven, 1996)

rechts; Detail, constructie, muur om achter te verstoppen (Verhoeven, 1996)

In het ontwerp voor de verbouwing van de huishoudschool is allereerst de schoolleiding naar het bijgebouw verplaatst. De bestaande begane grond is opengebroken waardoor een straat gemaakt kon worden met verkeerslichten, auto's en zebrapaden. De tweede verdieping is deels weggezaagd en er zijn twee doelhoven gemaakt, een verticale in het voorgebouw en een horizontale in het achterste gedeelte van het gebouw. Het verticale doelhof betreft de buitenschoolse opvang en de horizontale doelhof dient als kinderdagverblijf.

Het gebouw kan gezien worden als één uitdagende route waaraan verschillende ruimtes zijn geschakeld. De ruimte daagt uit tot beweging en het onderzoeken van nieuwe plekken. De vreemde constructies, doorkijkjes, hoogte verschillen en materialen zorgen er voor dat het gebouw op verschillende manieren geïnterpreteerd en gebruikt kan worden. DAF architecten beschrijft het gebouw als een plek waarin het kind zich kan ontwikkelen. Een plek die gedurende de twaalf jaar anders geïnterpreteerd kan worden, die gezien kan worden als de polyvalentie waarover Hertzberger schrijft.

'Soms lijkt het of het gebouw oneindig complex is, soms verschijnt het open en onbeschaamd. Het kan gedurende twaalf jaar groeien in het hoofd van het kind. Er zijn ruimten van één meter, tien centimeter en tien meter hoog. Er zijn vieze ruimten, zachte muren, schone, grappige of onbegrijpelijke dingen. Het is een wereld van gevaar, comfort, risico, spanning en huiselijkheid.' Ton Verhoeven (Verhoeven, 1996)

'Raumplan' huiselijk en uitdagend

Adolf loos Villa Muller, huiselijk en uitdagend

Een belangrijke referentie voor het ontwerp van huiselijke ruimtes betreft villa Muller van Adolf Loos. De villa werd in 1928 ontworpen in opdracht van engineer en building contractor Frantisek Muller. De goede band die Muller met Loos had en de affiniteit met architectuur gaf Loos de vrijheid om zijn 'Raumplan' ideeën ten volste toe te passen in dit woonhuis.

In de villa creëert Loos huiselijke ruimtes die worden gekoppeld op een manier die uitdaagt tot beweging. Een combinatie die past bij de huiselijke en uitdagende sfeer die in de BSO gewenst is.

Raumplan en differentiatie

Met het Raumplan bracht Adolf Loos een nieuw idee van ontwerpen ter wereld. Elke ruimte werd afzonderlijk ontworpen met eigen afmetingen en uitgevoerd in verschillende materialen. De materialen en afmetingen van een ruimte moet het gebruik en de sfeer weerspiegelen. De publieke ruimtes in de villa zijn afgewerkt in marmer terwijl de meer intieme ruimtes uitgevoerd zijn in hout. Er werd zelfs onderscheid gemaakt tussen vrouwen en mannenkamers, de slaapkamer voor de vrouw werd uitgevoerd in onbewerkte esdoorn en de mannenkamer in eikenhout. De verschillende afmetingen van de ruimtes beperkten zich niet tot de lengte en breedte maar ook de hoogte vormt een belangrijke dimensie. Door deze verschillende afmetingen van ruimten en de verschillende interieur afwerkingen kreeg elke kamer zijn eigen karakter en sfeer (Besser & Liebscher, 2005, p. 14) .

Het raumplan ontstaat wanneer deze verschillende ruimtes geschakeld worden. Er ontstaat een spel van ruimtes met verschillende plafond en vloer niveaus, verbonden met korte trappen en gekruiste zichtrelaties. Loos ontwierp op deze manier zijn gebouwen niet als plattegronden, maar als een schakeling van ruimtes.

1. My architecture is not conceived in plans, but in spaces. I do not design floor plans, facades, sections. I design spaces. For me, there is no ground floor, first floor etc... For me, there are only contiguous, continuous spaces, rooms, anterooms, terraces etc. Storeys merge and spaces relate to each other. Every space requires a different height: the dining room is surely higher than the pantry, thus the ceilings are set at different levels. To join these spaces in such a way that the rise and fall are not only unobservable but also practical, in this I see what is for others, the great secret, although it is for me a great matter of course. (Besser & Liebscher, 2005, p. 14)

Literatuur:

Besser, J., & Liebscher, S. (2005). *Adolf Loos; the life - the theories - analysis of the villa mueller* Bath: Technical University of Dresden.]

Afbeeldingen:

rechts: Villa Muller, Adolf Loos, 1930, vloeiende ruimtes, woonruimte (Besser & Liebscher, 2005)

Raumplan in de BSO

Het Raumplan principe biedt mogelijkheden voor de complexe ruimtelijke vraag van de verschillende leeftijden en manieren van spelen die tekenend is voor het programma van de BSO. Daarnaast is het Raumplan een manier om de huiselijke sfeer en uitdagende sfeer af te wisselen. Grotere speelruimtes en intiemere huiselijke ruimtes kunnen geschakeld worden in een overzichtelijke route door het gebouw.

Beweging als uitdagende sfeer

In het boek *Raumplan vs. Plan Libre* wordt beschreven dat het Raumplan de beweging door het gebouw dramatiseert. De beweging van de ene kamer naar de andere wordt versterkt door het contrast tussen de ruimtes. Het gebruik van de splitlevels zorgt ervoor dat men een deel van de daaropvolgende ruimte ziet. Dit versterkt de nieuwsgierigheid en brengt een soort beweging in de Villa's van Loos, ook wel het overvloeien van ruimtes genoemd (Risselada, Colomina, von Moos, van de Beek, & Hebly, 1988, p. 28, 29). Deze dynamiek brengt een spanning en dynamiek met zich mee die voor mij essentieel is voor de uitdagende sfeer in de Buitenschoolse opvang.

Het 'Raumplan' principe vormt een soort centrifugale beweging door het gebouw. In plaats dat men elke verdieping als apart vloer level ervaart die verbonden wordt via één of twee trappen huizen, vormt Adolf Loos een route door het gebouw die alle ruimtes met elkaar verbindt, van de begane grond tot de bovenste verdieping. Dit biedt mogelijkheden voor de BSO om een overzichtelijke schakeling van ruimtes over verschillende verdiepingen te creëren, zodat een compact gebouw ontworpen kan worden die past in de stedelijke context van de Arentschool

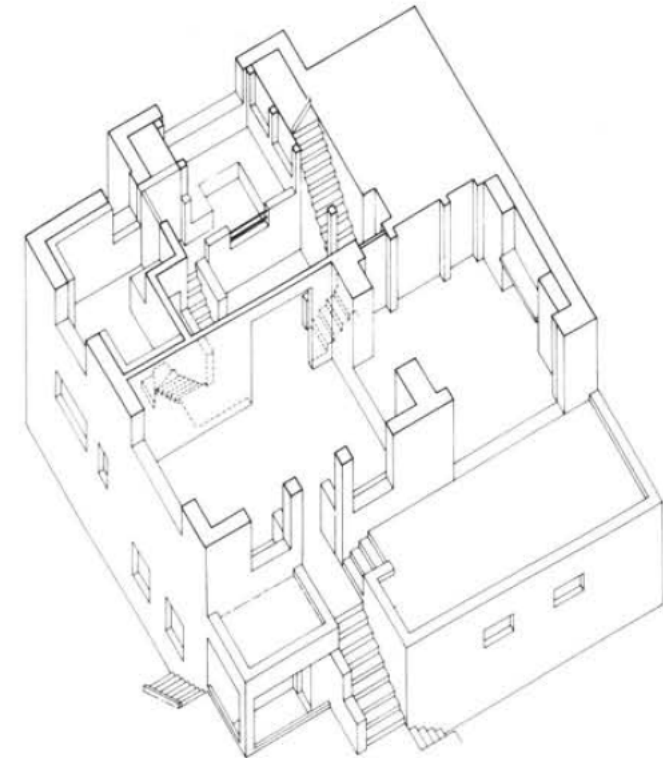
bij de inrichting van de villa wordt rekening gehouden met deze centrifugale beweging door het huis. Activiteiten worden naar de buiten- of binnenzijde van de kamers geschoven waardoor één van de tweezijdes open wordt gelaten voor de beweging door het gebouw. Dit betekent dat banken en tafels niet centraal in de kamers worden geplaatst, zodat er een duidelijke scheiding ontstaat tussen beweging en verblijf (Risselada, Colomina, von Moos, van de Beek, & Hebly, 1988, p. 28, 34). Dit principe zou toegepast kunnen worden in de BSO om verblijf of rust en beweging te scheiden.

Literatuur:

Risselada, M., Colomina, B., von Moos, S., van de Beek, J., & Hebly, A. (1988). *Raumplan versus Plan Libre; Adolf Loos and Le Corbusier, 1919 - 1930*. Delft: Delft University Press.

Afbeeldingen:

rechts, Axonometrie villa Muller, Adolf Loos, 1930 ((Risselada, Colomina, von Moos, van de Beek, & Hebly, 1988, p. 90)

De nis, een plek om terug te trekken

Tot slot wordt er in Loos zijn Villa's een verscheidenheid aan plekken gecreëerd waar de bewoner zich kan terugtrekken. Allereerst biedt de centrifugale ordening ruimte voor nissen aan de buitenzijde van de kamers. Het meest voorkomend is de openhaard en de raam uitsparing, die wordt ingevuld met een ingebouwde bank of kastruimte. Maar ook de ruimte onder de trap en de afscheiding van ruimtes worden ingevuld met kasten. De kleine zitruimte in de kamer voor de vrouw des huizes in Villa Muller, is een goed voorbeeld hoe er kleine ruimtes gecreëerd kunnen worden binnen een groter geheel van vloeiende ruimtes. Deze ruimte vormt een compacte vierkante ruimte grenzend aan de grotere eetkamer, aan de binnenzijde is het afgewerkt met lemoen houten kasten en plafonds, wat een private en intieme sfeer creëert. Deze intieme kamers, afgewisseld of grenzende aan de gemeenschappelijke ruimtes, zijn elementen die de huiselijke sfeer in het gebouw versterken (Risselada, Colomina, von Moos, van de Beek, & Hebly, 1988, p. 38).

Literatuur:

Risselada, M., Colomina, B., von Moos, S., van de Beek, J., & Hebly, A. (1988). *Raumplan versus Plan Libre; Adolf Loos and Le Corbusier, 1919 - 1930*. Delft: Delft University Press.

Afbeeldingen:

links: Villa Muller, overvloeien van ruimte, Openheid tussen verblijf en circulatie, Adolf Loos, 1930 (Risselada, Colomina, von Moos, van de Beek, & Hebly, 1988, p.92).

rechts: Villa Muller, zitruimte voor de vrouw des huizes, Adolf Loos, 1930 (Risselada, Colomina, von Moos, van de Beek, & Hebly, 1988, p. 92).

Ruimtelijke differentiatie in een overzichtelijke ruimte

Münster Parrish Preschool

Met het ontwerp voor de Munster Parrish kleuterschool, laten architecten Gunter Bennisch en Manfred Sabatke zien dat ook een kleuterschool een huiselijke sfeer kan bevatten. Het gebouw bestaat uit drie groepsruimtes en een multifunctionele ruimte voor activiteiten vanuit de kerk. De drie groepsruimtes zijn als een soort woonhuizen vormgegeven, rond een centrale tuin gesitueerd. De centrale tuin is zichtbaar vanuit alle vier de gebouwdelen en zorgt voor licht in de woonhuizen. De groepsruimtes zijn verbonden door een glazen gang die een overgangsruiimte vormt tussen de 'huizen' en de tuin. De vloer van de buitenruimte loopt door tot in de gang waardoor een duidelijke zonering ontstaat tussen de private groepsruimte en de gemeenschappelijke gang (Griswold & Belter, 2001, p. 60).

Differentiatie van ruimtes

Zoals het Muller house vormt ook hier de differentiatie van ruimtes een belangrijk thema. Waar in het Muller house de differentiatie wordt verspreid over het gebouw en een soort route vormt door het huis, bevinden de verschillende ruimtes zich hier in één overzichtelijke ruimte. Zo is er de dubbel hoge en enkele verdieping. Daarnaast zijn er kleine verschillen door de overstek boven de keuken of de aanzet van de trap die de suggesties geven van kamers.

Polyvalentie als uitdagende sfeer

De aanzet van de trap en de overgang van groepsruimte naar de glazen gang zijn hoogte verschillen die op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden (Griswold & Belter, 2001). De mogelijkheid tot verschillend interpreteren en gebruik van elementen en ruimtes wordt door Architect Herman Hertzberger ook wel de 'polyvalentie' van de ruimte genoemd. Volgens architect Herman Hertzberger is polyvalentie een belangrijk onderdeel voor het toe-eigenen en het thuis voelen in een ruimte.

Literatuur:

Griswold, W., & Belter, G. (2001). *Kindergarten architecture*. Barcelona: Ginko Press.

Hertzberger, H., & Steenkist, E. (1967). *De wederkerigheid van vormen en programma; Ruimte maken, ruimte laten*. Delft: TH Delft.

Afbeeldingen:

rechts: Groepsruimte Munster Parrish Preschool, Gunter Bennisch en Manfred Sabatke, 1999. (Griswold & Belter, 2001, p. 60).

'Om verandering te kunnen doorstaan moeten gebouwde vormen zo gemaakt worden, dat ze meervoudig geïnterpreteerd kunnen worden d.w.z. meerdere betekenissen kunnen opnemen en ook weer afstaan, echter zonder dat hun identiteit daardoor wordt aangetast (Hertzberger & Steenkist, 1967, p. 61).'

Hertzberger stelt de 'persoonlijke' polyvalentie tegenover de 'on specifieke en neutrale' flexibiliteit van ruimtes. Flexibiliteit zou leiden tot neutrale ruimtes, waardoor een gebrek aan identiteit ontstaat. Flexibiliteit geeft een neutrale oplossing voor alle gebruikers. De ruimte is voor iedereen geschikt maar daardoor voor niemand specifiek (Hertzberger & Steenkist, 1967, p. 60). Hij wijst op de kracht van polyvalente ruimtes. Polyvalent is niet een zodanig gesuggereerde flexibiliteit maar is meer verborgen. Het gaat om verschillende interpretaties van de vorm in plaats van de directe aanpassing van de vorm. Op deze manier kan de gebruiker een plek toe-eigenen binnen de gemeenschappelijke ruimte. De identiteit wordt daardoor juist versterkt in plaats van verzwakt (Hertzberger & Steenkist, 1967, p. 62).

De aanzet van de trap kan gezien worden als een dergelijke polyvalentie. Deze aanzet die verlengd is tot drempel kan op verschillende manieren gebruikt worden. Allereerst vormt de drempel het begin van de trap, daarnaast kan het gebruikt worden als zitting aan de keukenzijde, of woonzijde, of het kan dienen als podium. Daarnaast deelt het de ruimte op in verschillende ruimtes, zonder dat het de overzichtelijkheid van de ruimte blokkeert. Een voorbeeld die het kind de ruimte biedt creatief met haar omgeving om te gaan wat uitdaagt tot spel en toe-eigening van de ruimte.

Literatuur:
Griswold, W., & Belter, G. (2001). *Kindergarten architecture*. Barcelona: Ginko Press.

Afbeeldingen:
links; doorsnede Munster Parrish , Gunter Bennisch en Manfred Sabatke, 1999 (Griswold & Belter, 2001, p. 62)

Rechts: Circulatie ruimte tussen groepsruimte grenzen aan de binnentuin, Munster Parrish Preschool, Gunter Bennisch en Manfred Sabatke, 1999 (Griswold & Belter, 2001, p. 63)

Materiaal en kapconstructie als huiselijke sfeer

Naast de differentiatie van ruimtes zorgt ook de materialiteit, het lichtinval en de dakvorm voor een huiselijke sfeer in deze kleuterschool. Het gebruik van hout geeft een 'warme' sfeer die past bij het woonhuis en door perforaties in het hout wordt geluid geabsorbeerd. Net als in Villa Muller van Adolf Loos, wordt er een onderscheid gemaakt in de materialiteit van de publieke gang met glas, aluminium, en natuurstenen tegels en de materialen van de meer private ruimtes die voornamelijk in hout en stucwerk zijn uitgevoerd. De architect Gunter Behnisch beschrijft het gebouw dan ook als een referentie naar het woonhuis. De vorm van het dak en de verschillende plekken refereren naar het woonhuis en moet het kind op haar gemak stellen (Griswold & Belter, 2001, p. 62)

De tuin als verlengstuk van de Buitenschoolse opvang

Voor de jongere BSO kinderen (4 t/m 6 jaar) moet de speel of groepsruimte gelegen zijn aan een besloten of veilige buitenruimte waar kinderen vrij kunnen spelen zonder dat zij omver worden gelopen door oudere buurtkinderen. Net als de kleutersschool in Munster Parrish moet de buitenruimte eenvoudig te betreden en afgesloten kunnen worden. Op deze manier kan in de zomer de deur worden opengezet en zowel buiten als binnen gespeeld worden. Voor de oudere BSOers is deze nabijheid minder belangrijk. Zij kunnen spelen op het schoolplein, en met duidelijke grensafspraken met de begeleiders, op bepaalde plekken in de buurt spelen.

De tuin als huiselijk element

Bijna vanzelfsprekend is de rol van de tuin in het creëren van een huiselijke sfeer. Zowel in de Muller Villa als in de Munster Parrish kleuterschool komt de besloten buitenruimte terug. In de Munster Parrish kleuterschool worden de groepen rond een centrale buitenruimte gesitueerd. De Villa van Adolf Loos bevat een opgetild terras die grenst aan de meest 'publieke' woonruimtes. In de onderstaande referenties van woonhuizen is te zien hoe de buitenkamer een verlengstuk, en een drempelloze overgang kan vormen tussen woonhuis en tuin. Het 'N house' (2013), ontworpen door de architect Tomohiro is gesitueerd rond verschillende patios zodat vrijwel alle woonruimtes een relatie hebben met de tuin.

De houten vloerplanken in de tuin lopen door in de binnenruimte waardoor een drempelloze overgang ontstaat tussen buiten en binnen. De tuin wordt een verlengstuk van de woonkamer en tevens een scheiding tussen de verschillende ruimtes van het huis. De tuinen creëren een afstand en tegelijk een verbinding tussen de verschillende type ruimtes in het huis. In de BSO kan de tuin ingezet worden als element tussen de verschillende woon- en speel sferen die kenmerkend zijn voor het programma van de BSO.

Afbeeldingen:

rechtsboven: foto woonhuis vloeiende overgang buiten en binnen (<http://www.helenebinet.com>, 1998)

rechtsonder: N house, Tomohiro, 2013 (<http://www.dezeen.com/2013/12/13/house-n-by-tomohiro-hata-aaa/>)

Schoolruimte

De gangenschool als uitgangspunt

In tegenstelling tot de buitenschoolse opvang kent het schoolgebouw een lange huisvesting traditie. Het scheppen van een schoolsfeer betekent dan ook een positie innemen in de verschillende denkbeelden die al bestaan. Daarom zal in de omschrijving van de onderwijs sfeer gerefereerd worden naar de verschillende schoolgebouw typologieën.

De gangschool en de schoolsfeer

De 'gang' of 'corridor' school is het meest gebouwde schoolgebouwtype in Nederland. Voor het creëren van een onderwijs sfeer is het bijna vanzelfsprekend om naar dit type te refereren. De rijen lokalen die ontsloten werden door de strikt gescheiden gang betekent voor veel mensen de herinnering aan het schoolgebouw van hun jeugdige schooljaren.

De oorsprong van de gangenschool is het gevolg van de invoering Lagere schoolwet van 1878. Deze schoolwet had voor de bouw van scholen grote gevolgen. In de wet werd gesteld dat de klassen kleiner moesten worden en dat elke klas van 40 leerlingen een eigen onderwijzer moest hebben. Grote scholen met slechts één leerkracht en een kwekeling moesten worden opgeheven. Een van de gevolgen van kleinere klassen met een eigen docent (klassikaal onderwijs) was dat er extra schoollokalen nodig waren om les te kunnen geven (Bakker, Noordman, & van Wingerden, 2010, p. 569) Daarmee verrezen de eerste schoolgebouwen voor het lager onderwijs met zes of zeven schoollokalen. Het was niet toegestaan om met meer dan 100 leerlingen in één vertrek te verblijven en vertrekken met meer dan 50 leerlingen moesten middels een afscheiding tot twee vertrekken worden ingedeeld. Om deze ruimtes te ontsluiten werden gangen geïntroduceerd die tevens als garderobe dienden. Verschillende varianten op dit principe werden ontworpen. Meestal werden de lokalen aan één zijde en soms aan twee zijden van de gang gesitueerd die zich uitten in een rechthoekige of L-vormige Plattegrond. De scholen bestonden meestal uit twee of drie bouwlagen en een pannendak (van Dam, Komossa, & Spoormans, 2011, p. 15).

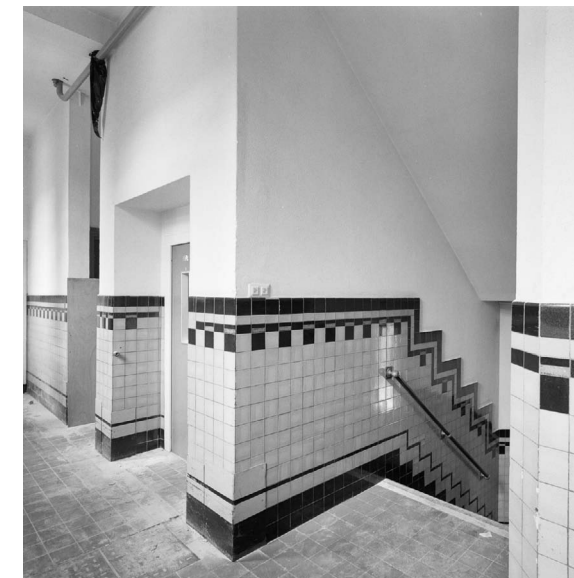
Literatuur:

Bakker, N., Noordman, J., & van Wingerden, M. R. (2010). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland, Idee en praktijk 1500-2000*. Assen: Koninklijke van Gorcum.

van Dam, s., & Komossa, S. (2011). *De transformatie van het schoolgebouw*. Bussum: uitgeverij THOTH.

Afbeeldingen:

rechts: School, Lindostraat Utrecht (1917) ritmiek van de gangenschool (<http://www.kennisbankherbestemming.nu/projecten/de-oude-school-utrecht>)

Kenmerkend voor deze schoolsfeer is dan ook de ritmiek van de constructie, de lokalen en garderobes die zich aan de gangzijde tentoonstellen. Samen met de hoge plafonds en de degelijke materialisering vormt het voor mij een essentieel element in de het creëren van de onderwijsfeer.

PC Basisschool Prinsehage Den Haag Geurst en Schulze architecten

Architect Jeroen Geurst beschrijft in *Oase 72# terug naar school* de kwaliteit en de degelijkheid van deze oude scholen, en de manier waarop hij dit probeert te vertalen in het ontwerp van hedendaagse schoolgebouwen. Vol bewondering spreekt de architect over zijn jeugdschool uit 1916 die na bijna negentig jaar nog steeds in tact is. Volgens Geurst is het de heldere opzet, de hoge ruimtes en het materiaalgebruik wat deze scholen flexibel en duurzaam maakt. Tegelijk geeft Geurst kritiek op de huidige scholenbouw, waarbij niet nagedacht wordt aan degelijkheid en duurzaamheid van materialen.

'De bijzondere aandacht voor de draagstructuur, de maatvoering, het hoge niveau van afwerking zowel binnen als buiten en de overmaat binnen het gebouw vormen een les die al negentig jaar geleden werd gegeven en die nog steeds waarde heeft voor de toekomst.' Jeroen Geurst

(Stuhlmacher, Laque, van der Pol, & van den Driessche, 2007, p. 110)

Geurst probeert in zijn scholen dan ook te streven naar de degelijkheid en afwerking van deze begin 20ste eeuwse scholen. De scholen bevatten een aantal principes die volgens hem essentieel zijn voor de duurzaamheid en degelijkheid van het schoolgebouw. De school de Prinsenhage in Den Haag vormt het prototype van deze reeks gebouwen.

Het schoolgebouw is een compact, rechthoekig volume van drie bouwlagen. De draagstructuur is opgebouwd uit drie zones van 7,2 m: twee lokaalzones langs de gevels en een middenzone voor trappen en toiletten. Door de gevels en gangwanden dragend te maken blijft er een flexibele

Literatuur:

Stuhlmacher, M., Laque, J., van der Pol, B., & van den Driessche, M. (2007). *OASE #72; Terug naar school*. Rotterdam: NAI publishers.

Afbeeldingen:

rechts: PC Basisschool Prinsehage, Geurst en Schulze, 2006 (<http://www.geurst-schulze.nl/>, 2006)

structuur over binnen deze zones. Lokalen kunnen gekoppeld worden omdat de tussenwanden niet dragen. Zo kan men gemakkelijk een lokaal van 50 m² verdubbelen tot 100 m² middels een vouw wand. Door de rationele bouwstructuur blijft er geld over voor overmaat in het gebouw. Het gebouw kan afgewerkt worden met betegelde lambriseringen en een mooie baksteen gevel. Deze doorlopende lambriseringen en borstweringen en het vermijden van verlaagde systeemplafonds geven het interieur een rustige sfeer (Stuhlmacher, Laque, van der Pol, & van den Driessche, 2007, p. 113).

'In het interieur zijn zo min mogelijk visuele prikkels toegevoegd. De doorgaande lambriseringen en borstweringen, het ontbreken van open trappen en hekwerken en het niet toepassen van systeemplafonds geven aan het interieur een rustige en voorname sfeer. Tegen dit decor speelt zich dagelijks het in alle opzichten kleurrijke schoolleven af.' (Stuhlmacher, Laque, van der Pol, & van den Driessche, 2007, p. 114).

De referentie naar de 20ste eeuwse school beperkt zich vooral tot de rustige sfeer en de degelijkheid van structuur en materialisatie. Ondanks dat de architect pleit voor een eenduidige sfeer in het schoolgebouw en dus niet voor ruimtelijke differentiatie, weet Geurst in zijn ontwerpen een onderwijs sfeer te scheppen die de rustige en geconcentreerde sfeer van de school belichaamt. De materialisatie van deze scholen vormt dan ook een belangrijke referentie voor de schoolsfeer van de Arentschool.

Literatuur:
Stuhlmacher, M., Laque, J., van der Pol, B., & van den Driessche, M. (2007). *OASE #72; Terug naar school*. Rotterdam: NAI publishers.

Hertzberger, H. (2008). *Ruimte en Leren; Lessen in architectuur 3*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

van der Hout, E. (2012). *De Arentschool, visie en identiteit*. Retrieved 01-12, 2013, from <http://www.arentschool.nl/visie.php>

van Giesen, D. (28-10-2013) *Klankbordgesprek met ouders, docenten, schoolbestuur*. de Arentschool, Rotterdam.

Afbeeldingen:
links: J.C. Pleijsierschool interieur, Geurst en Schulze, 2005 (<http://www.geurst-schulze.nl>, 2005)

Een rustige onderwijs sfeer versus ruimtelijke differentiatie

In de scholen van Geurst en Schulze is een strikte scheiding zichtbaar tussen het lokaal en de gang. Het klaslokaal vormt de bouwsteen van dit type. Het bepaalt het maatsysteem waarbinnen alle ruimtes zijn ingepast. Het ongelede rechthoekige klaslokaal leent zich voor de eenzijdige kennis overdracht die de basis vormt van het traditionele klassikale onderwijs. De ruimtelijke voorwaarden van het klaslokaal dienen vooral aan de concentratie van leerlingen, terwijl de docent het overzicht heeft (Hertzberger, 2008, p. 24).

Klassikaal en individueel

De Arentschool biedt echter een combinatie van klassikaal en individueel onderwijs. Er wordt klassikaal lesgegeven, waarbij ingespeeld wordt op de verschillen binnen een groep. Kenmerkend voor het onderwijs op de Arentschool is het toepassen van het zogenoemde directe instructie-model. Na een gezamenlijke betekenisvolle lesstart, wordt er in verschillende groepjes verder gewerkt. De ene groep heeft meer behoefte aan instructie en begeleiding van de leerkracht dan de andere groep. Er zijn kinderen die met een verkorte instructie verder kunnen. Deze kinderen werken met "Levelwerk". Ze hebben een eigen leerlijn waarbij ze sneller door de stof heengaan. Er zijn ook kinderen die wat meer, of juist andere instructie nodig hebben om optimaal te kunnen leren. Deze kinderen krijgen een verlengde of andere soort instructie (van der Hout, 2012).

Het bestuur van de Arentschool geeft aan dat het fijn zou zijn als sommige groepjes met een verkorte instructie alvast kunnen verder werken in groepjes. Tevens is kunst en cultuur een belangrijk onderdeel in de school. De gang zou ruimte kunnen bieden aan het voorbereiden van toneelstukjes of het tentoonstellen van projecten. Daarnaast is er ook behoefte aan een kleine nis binnen het klaslokaal, voor de bovenbouw een plek waar de kinderen apart aan toetsen en dergelijke kunnen werken en voor de onderbouw kan hier sanitair geplaatst worden (Klankbordgesprek, 2013).

Het gearticuleerde klaslokaal en leren op de gang

Sinds het begin van de 20ste eeuw werd de oervorm van het schoollokaal als elementaire eenheid ter discussie gesteld. Onderwijsmethodes zoals het Montessorri en Dalton onderwijs hebben tot gevolg dat het lesgeven niet zuiver bestaat uit klassikaal onderwijs maar dat ook het zelfstandige werken steeds belangrijker wordt.

Architect Herman Hertzberger beschrijft in het boek 'Ruimte en leren' dat deze verschuiving van aandacht naar zelfstandig werken, heeft geleid tot het 'gearticuleerde' klaslokaal. Er ontstond een behoefte aan hoeken en werknissen waar leerlingen zich kunnen concentreren op het 'eigen' werk. Een differentiatie van ruimtes binnen het klaslokaal waardoor er niet één, maar verschillende punten van aandacht in het klaslokaal ontstaan (Hertzberger, 2008, p. 24).

De eerste voorbeelden zijn te zien in de openbare montessorischolen in Amsterdam die vanaf 1927 werden gebouwd. De 1e montessori school ontworpen door A.R Hulshof in 1927 wordt gekenmerkt door twee extra ruimtes die aan het klaslokaal zijn geschakeld, waaronder een kleine betegelde keuken en een rustkamer. De lokalen met de verschillende vertrekken zijn ontsloten via een gang die doet denken aan de traditionele gangenschool.

1. Er ontstaat een behoefte om het gebied dat eerst zuiver de gang was te 'domesticeren tot 'buitengebied' van het eigen territorium. Deze vorm van decentralisatie tast de hegemonie van het klaslokaal als autonoom bolwerk aan en maakt kinderen die zich daar buiten begeven om 'buitenshuis' te halen wat ze nodig hebben. (Hertzberger, 2008, p. 25)

Literatuur:

Hertzberger, H. (2008). *Ruimte en Leren; Lessen in architectuur 3*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

Afbeeldingen:

links: 1e Montessorischool, A.R. Hulshof, 1927, Amsterdam (Hertzberger, 2008, p. 30)

rechts: Montessorischool Delft, Hertzberger, 1966, de halschool typologie (Hertzberger, 2008, p. 31)

Naast het gearticuleerde lokaal veroorzaakte de veranderende behoefte in de tweede helft van de 20ste eeuw dat het klaslokaal werd opengebrouwen. Het duidelijke functionele onderscheid, tussen het klaslokaal als lesruimte en de gang als ontsluitingsroute, vervaagde. De gang werd tevens een plek waar in groepjes gewerkt kon worden en werd een verlengstuk van het klaslokaal¹.

Verschillende Montessorri en Dalton scholen werden volgens deze principes gebouwd. Een gebouw waar veel van deze principes in terug komen betreft de montessorrischool in Delft (1960-1966), ontworpen door Hertzberger. De school bestaat uit een centrale hal waar de lokalen omheen zijn geschakeld.

Het halschooltype

De montessori school in Delft is ontworpen volgens de halschool typologie. Het halschool type vindt zijn oorsprong in de uitvaardiging van een nieuw 'bouwbesluit lager onderwijs' in de jaren vijftig. Dit bouwbesluit bepaalde op basis van het aantal klaslokalen en het maximaal toegestane oppervlak de maximumprijs voor basisscholen. Beperkt door prijs en oppervlak ontstond het zogenaamde

'halschooltype'. De corridorschool werd hierdoor steeds minder gebouwd en had voornamelijk haar langste tijd gehad binnen het basisonderwijs. Met het halschooltype is het beschikbare gebruiksoppervlak gemaximaliseerd door één ruimte in het midden te ontwerpen, die in verbinding staat met de klaslokalen. Ook wel het 'hart' of de 'thuisbasis' van de school genoemd (van Dam, et al., 2011, p. 17).

Vaak gecombineerd met verplaatsbaar meubilair is deze ruimte vrij indeelbaar. Het hart van de school wordt daarmee een plek voor ontmoeting en vormt een verrijking voor de school als sociale plek. Waar de corridorschool vooral dienen als verkeersruimte en te smal is om voor andere doeleinden gebruikt te worden. De verkeersruimte van het halschooltype wordt tevens gebruikt als verblijfsruimte. Door zoveel mogelijk activiteiten in de middenruimte onder te brengen wordt het gebruiksoppervlak gemaximaliseerd en is de ruimte dus efficiënter (van Dam, et al., 2011, p. 27).

Echter veel van de halscholen zijn gebouwd buiten de stedelijke context of in omgevingen waar voldoende ruimte is om in één of twee lagen te bouwen, zodat de gemeenschappelijke ruimte belicht kan worden door daklichten (Bijlsma, Broekhuizen, Groenendijk, Schreurs, & Verstegen, 2009). Ook het huidige gebouw van de Arentschool valt onder deze halscholen. Het type is hier echter een uitzondering, omdat het heeft kunnen schikken aan de binnenzijde van een groot gedimensioneerd bouwblok.

Basisschool De klare bron Maccreeanor, Lavington architecten

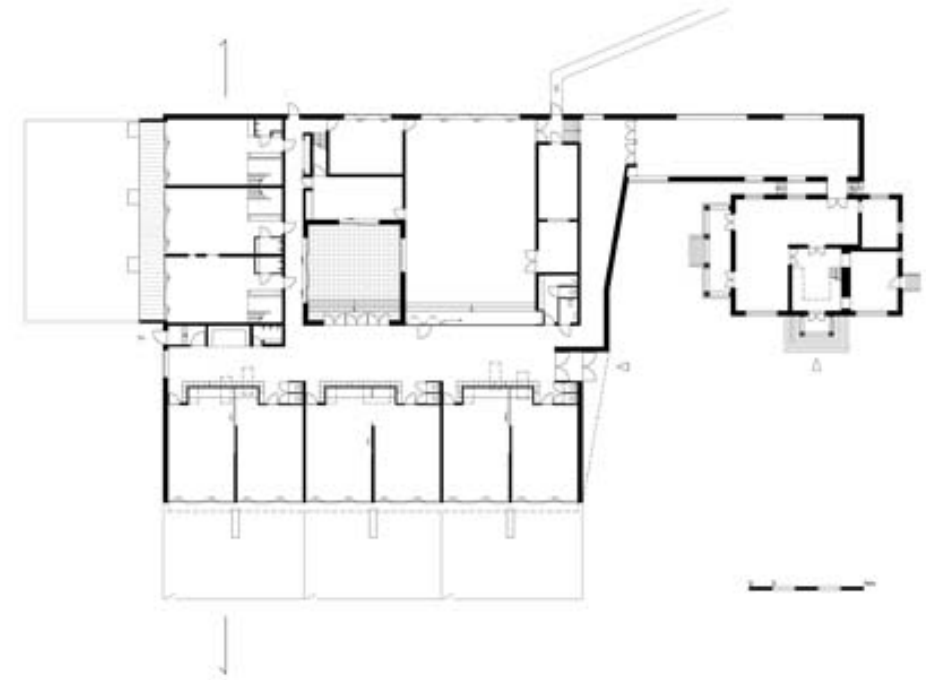
Het ontwerp van de Klare bron, door Maccreeanor Lavington architecten laat zien hoe de sociale ontmoetingsfunctie en het intensievere ruimte gebruik van de halschool gecombineerd kan worden met de typologie van de corridorschool. Ondanks dat dit gebouw net als de halschool is uitgesmeerd over één laag, biedt deze typologie mogelijkheden voor de gestapelde, compacte bouw in de stad.

Literatuur:
van Dam, s., & Komossa, S. (2011). *De transformatie van het schoolgebouw*. Bussum: uitgeverij THOTH.

Bijlsma, L., Broekhuizen, D., Groenendijk, P., Schreurs, E., & Verstegen, T. (2009). *Een traditie van verandering; De architectuur van het hedendaagse schoolgebouw*. Rotterdam: NAI publishers.

Afbeeldingen:
rechtsboven: Plattegrond begane grond, De Klare Bron, Maccreeanor Lavington architecten, 2007 (<http://www.maccreeanorlavington.com/> 2013).

rechtsonder: foto speelgang, De Klare Bron, Maccreeanor Lavington architecten, 2007 (<http://www.maccreeanorlavington.com/> 2013).

Typierend voor de opzet van dit schoolgebouw is de brede gang die de lokalen en gemeenschappelijke ruimtes ontsluit. Architect Gerard Maccreanor beschrijft de, bewust overgedimensioneerde, 5 meter brede gang als een verlengstuk van de buitenruimte en vormt het drukste gebied in het schoolgebouw.

Het is de plek waar ouders hun kind met een gerust hart bij de klas kunnen achterlaten en de plek waar de kinderen 's middags worden opgehaald door hun ouders of naschoolse opvang. Ook verzamelen de kinderen zich in de gang als ze opgewonde op schoolreisje gaan en de bus nog niet is gearriveerd. En groep 3 die zo dadelijk gym heeft, wacht hier tot de vorige klas de gymzaal heeft verlaten. Gerard Maccreanor (Maccreanor, 2007, p. 121).

Speelgang en de traditionele schoolgang

Volgens de architecten is de gang bij uitstek de ruimte die de logistiek van de school organiseert en wordt daarmee een ruimtelijk sleutelement in de opzet van de school. De gang wordt dan ook de 'speelgang' genoemd en nodig uit om als verlengstuk van het klaslokaal gebruikt te worden. De gang geeft toegang tot de klaslokalen, tot een kleine buitenplaats en een grote polyvalente zaal. Hierdoor wordt de gang het hart van de school. Maccreanor noemt het een tot de verbeeldingsprekende interpretatie van de traditionele schoolgang (Maccreanor, 2007, p. 120).

Clustering van twee jaargroepen in een leefgroep

Het onderwijs op de Klare bron kenmerkt zich door de gehanteerde 'leefgroepen'. Samengesteld uit kinderen van twee verschillende jaarklassen die van elkaar leren helpen en daardoor een besef van verantwoordelijkheid opdoen. Dit principe heeft 48 jaar lang plaatsgevonden in losse paviljoens. Elke leefgroep deelde een paviljoen waarin een toiletgroep, een garderobe en een klaslokaal aanwezig was. Alle klaslokalen waren op de begane grond gelegen, zodat het onderwijs zich gemakkelijk in de tussengelegen tuinen kon voorzetten.

Literatuur:

Maccreanor, G. (2007). *Portfolio: De Klare Bron - Gerard Maccreanor*. In M. Stuhlmacher, J. Laque, B. Van der Pol & M. Van den Driessche (Eds.), *Oase #72: Terug naar school*. Rotterdam: NAI uitgeverij.

Smets, M., Lathouwers, G., Pinxten, R., & Verschaffel, B. (2010). *Dossier: Scholenbouw, Vlaams Bouwmeester*. Brugge: Die Keure.

Afbeeldingen:

rechts: De Klare bron, Vooraanzicht geclusterde lokalen met tuin. Maccreanor Lavington architecten, 2007 (<http://www.maccreanorlavington.com/> 2013)

In het ontwerp van klaslokalen van de nieuw te bouwen school, vormde de sfeer van deze paviljoens een belangrijke inspiratiebron. In het nieuwe gebouw zijn twee lokalen geclusterd en vormen samen de leefgroep. Een gedeelde toiletgroep en garderobe vormen de scheiding tussen gang en lokaal. De lokalen zijn te koppelen middels een verschuifbare wand zodat de groepen gemakkelijk kunnen samenwerken. Alle lokalen zijn op de begane grond gelegen en delen een kleine tuin waar kinderen groente en planten kunnen verbouwen. Deze clustering zorgt voor een extra schaalniveau, tussen de klas en de volledige school (Smets, Lathouwers, Pinxten, & Verschaffel, 2010, p. 19). Een oplossing die past bij de behoefte van de Arentschool om een kleinschalige brede school te bouwen.

Klaslokaal aan het schoolplein

Vanuit het lokaal van de Klare bron ziet men het rustgevende beeld van de tuin en het park waarin de school gelegen is. In de stedelijke context is dit echter minder vanzelfsprekend. Zonering van de lokalen aan een besloten plein is in de stedelijke context dan ook zeer belangrijk voor de rust en de bevordering van concentratie in het klaslokaal.

Schreuderschool, Korteknie en Stuhlmacher

Zonering van lokalen aan besloten plein

In het ontwerp van de schreuderschool voor bijzonder onderwijs (ZMLK) in Lombardijen wordt doormiddel van het bouwvolume een besloten plein gecreëerd aan de achterzijde van het schoolgebouw. Ondanks dat dit een grootschalige ingreep is, heeft het betrekking op de sfeer in het klaslokaal. Het meer publieke programma (de vaklokalen; wonen, werken en vrije tijd) zijn aan de voorkant gelegen en vormen 'letterlijk en figuurlijk, de relatie van de school met de maatschappij daar buiten' (Avermaete, van der Heijden, Oostmeijer, & Vlassenrood, 2014).

Relatie binnen - buiten als identiteitsdrager van het lokaal

De rest van de school, met de groepslokalen en de vele kleinere spreekkamers, is compact, introvert en merendeels op het besloten speelplein georiënteerd. Hierdoor heeft het lokaal uitzicht over de besloten buitenruimte van de school en ontstaat er een zekere afstand tot de drukte van de straat. Ondanks dat de sfeer van het lokaal die vaak ingetogen is en berust op zo min mogelijk afleiding, lijkt de sfeer van het lokaal sterk afhankelijk van de aangrenzende buitenruimte. Voor het ontwerp van de Arentschool, in de dichte stedelijke context, is het dan ook belangrijk om de lokalen te positioneren aan het besloten schoolplein.

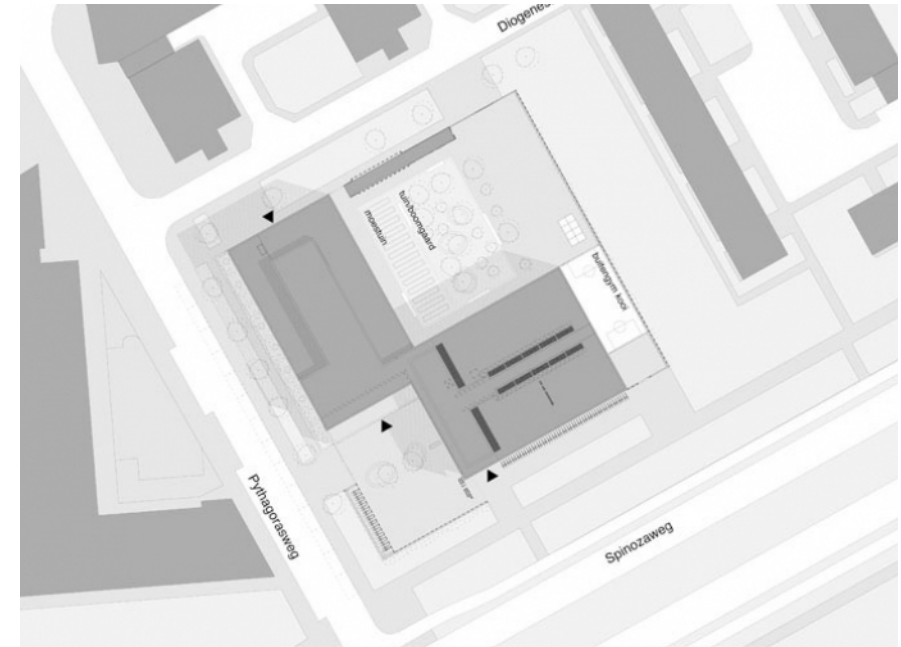
Literatuur:

Avermaete, T., van der Heijden, H., Oostmeijer, E., & Vlassenrood, L. (2014). *Architectuur in Nederland, jaarboek 2013/14*. Rotterdam: NAI 010.

Afbeeldingen:

rechtsboven: Situatie tekening Schreuderschool, Korteknie Stuhlmacher architecten, 2013 (<http://www.kortekniestuhlmacher.nl>, 2013)

rechtsonder: Lokalen aan noordoostelijk plein, Schreuderschool, Korteknie Stuhlmacher architecten, 2013 (nog zonder bomen) Schreuderschool, Korteknie Stuhlmacher architecten, (<http://www.kortekniestuhlmacher.nl>, 2013)

Deel 2. Ontwerp

Per deelvaag zijn in dit hoofdstuk uitgangspunten opgesteld, die de basis vormen voor het ontwerp van de Arentschool.

Afbeeldingen:
Rechtsboven: Arentschool aan het Berkelplein met behoud van hoekpand. (eigen illustratie, 2014)

Rechtsonder: Verbinding tussen noord en zuid (eigen illustratie, 2014)

2.1 Stedenbouwkundige uitgangspunten

1. Arentschool aan het Berkelplein

Door de school aan het Berkelplein te situeren krijgt het Berkelplein meer programmatische betekenis. De school krijgt een gezicht aan de straat en is toegankelijker voor de buurt. Daarnaast kan de school intensiever gebruik maken van het Berkelplein als speelplaats.

1.1. Gebruik van hoekpand (1910), sloop van Jaren 80 appartementenblok

In het ontwerp wordt gezocht naar transformatie van het leegstaande hoekpand tot een buitenschoolse opvanggebouw. Het pand heeft een prominente positie aan het plein en vormt een van de weinige herinneringen aan het oude Jaffa, waar het nieuwe Jaffa zuid bij wil aansluiten. Daarnaast biedt het gebouw mogelijkheden voor de verschillende sferen tussen de nieuwe schoolruimtes en de BSO. Een ontwerp uitdaging betreft het koppelen van het nieuwe en het oude gebouw.

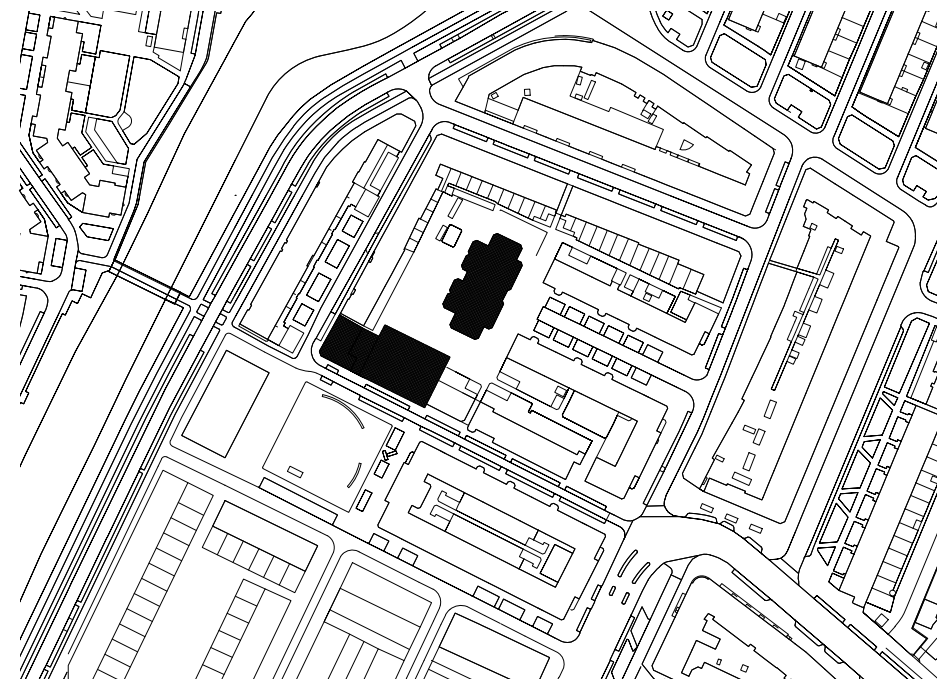
2. Jaffahof als verbinding tussen Jaffa noord en Jaffa zuid

Door de noord- en zuidpoort in het bouwblok open te breken en toegankelijker te maken ontstaat er een verbeterde zonering van private en openbare ruimte. De verbinding wordt publieker zoals ook de entree van het huidige schoolgebouw.

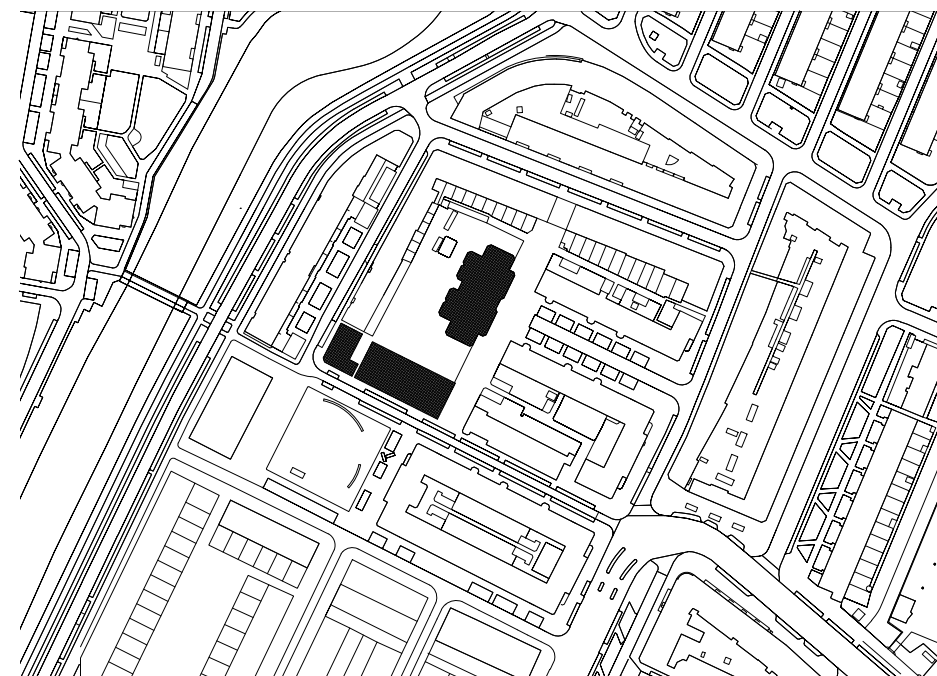
Bij een verdere ontwikkeling kan het bouwblok zich in drie blokken verdelen die beter past in de structuur van het nieuwe Jaffa-zuid. De brede en niet af te sluiten noord-zuid verbinding maakt het Berkelplein toegankelijker voor de kinderen uit Jaffa noord en het schoolplein toegankelijker voor kinderen uit heel Jaffa.

3. Schakeling van school- en Berkelplein

Doordat de school aan het Berkelplein komt te liggen ontstaan een ingewikkelde verkeerssituatie en zal er ruimte moeten worden gemaakt voor halen en brengen. Een plein tussen de huidige school en de Berkelstraat biedt een oplossing voor deze situatie. Het nieuwe volume wordt op de hoek van dit plein gepositioneerd. De klassen van het huidige gebouw en de nieuwbouw kunnen zich verzamelen op dit plein waar zij worden opgehaald.

1

2

Dit zorgt ervoor dat kinderen direct met de auto afgezet kunnen worden en de afstand tussen het parkeren en het kind afzetten korter wordt. Daarnaast vormt het plein een schakeling tussen het Berkelplein en het oude schoolplein. Er ontstaat meer speelruimte met dezelfde hoeveelheid sloop en nieuwbouw. Tot slot wordt ook het huidige schoolgebouw zichtbaar vanaf de straatzijde van het bouwblok

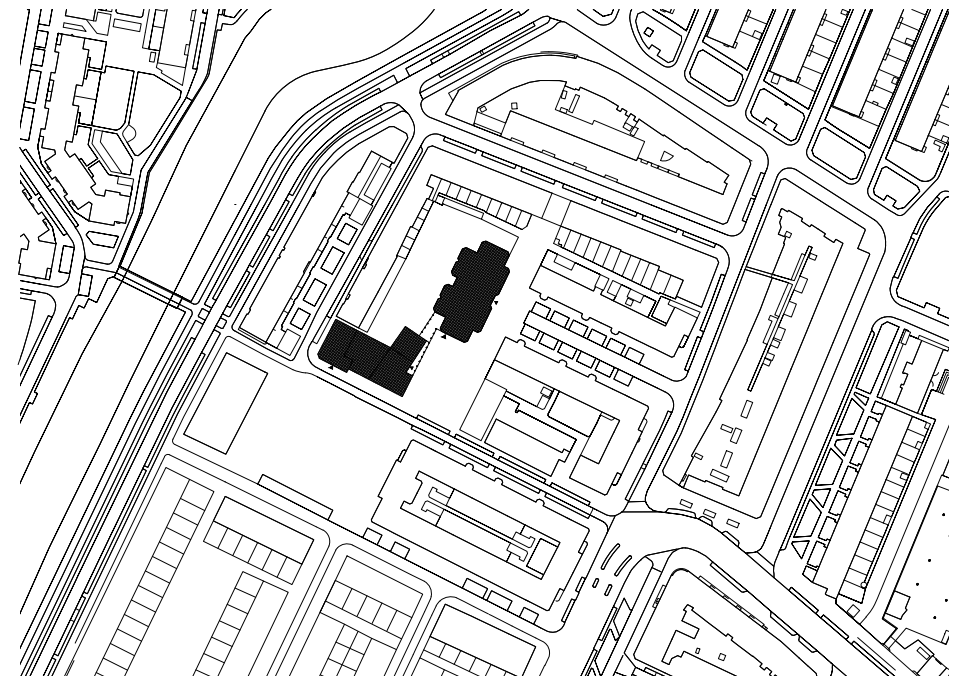
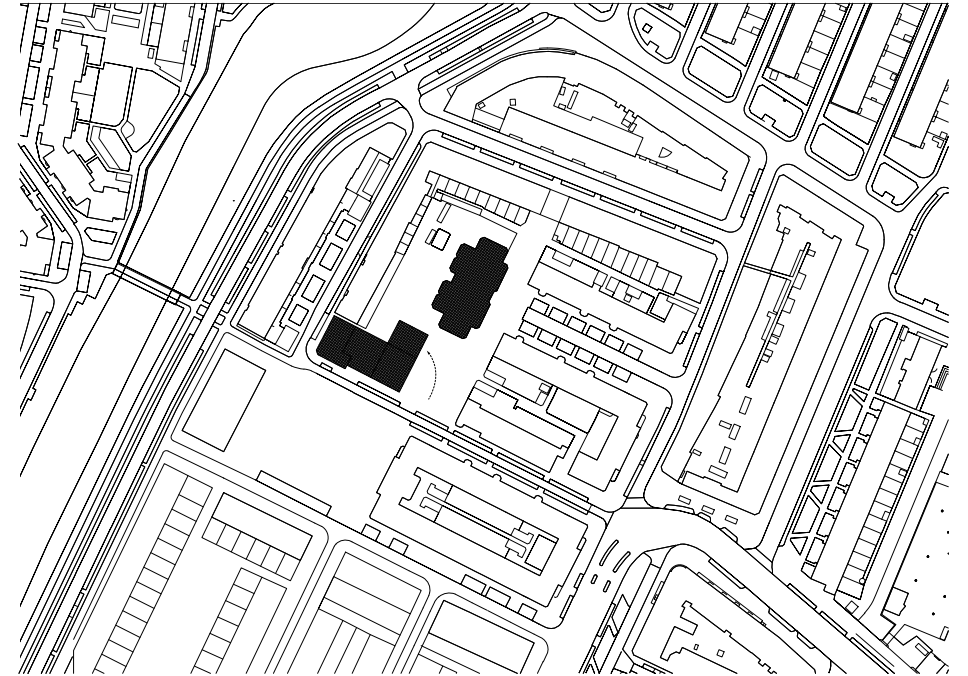
4. *Verbinding huidige schoolgebouw door brug*

Om het huidige schoolgebouw met het nieuwe programma te koppelen, kan er gebruik gemaakt worden van een brug of pergola. De plek onder de brug kan gebruikt worden om tijdens de regen te schuilen en als verbinding tussen de twee schoolpleinen. Ouders kunnen hier in de schaduw wachten en 's avonds wordt de ruimte onder de brug afgesloten om te voorkomen dat er 's avonds gebruik gemaakt wordt van deze verzachte speelruimte.

Afbeeldingen:

Rechtsboven: Schakeling van school en Berkelplein, doormiddel van een nieuw voorplein. (eigen illustratie, 2014)

Rechtsonder: verbinding van nieuwbouw met huidige schoolgebouw door middel van een pergola (eigen illustratie, 2014)

2.2 Uitgangspunten Buitenschoolse opvang

Afbeeldingen: rechts: schetsen bij
uitgangspunten (Eigen illustraties)

Ruimtelijke koppeling

Speelroute door het gebouw

De verblijf- en speelruimtes worden geschakeld door een route. De route vormt de uitdagende sfeer in het gebouw. Ruimtes van verschillende formaten wisselen elkaar af en bieden het kind verschillende mogelijkheden tot spel.

Huiselijke ruimtes geschakeld door speelroute

Verschillende huiselijke groepsruimtes worden geschakeld door een speelroute door het gebouw. Bij voorkeur is er een zichtrelatie tussen speel en huiselijke ruimtes zonder dat dit tot overlast leidt. Belangrijk is dat er binnen de ruimtes een zonering is voor beweging en verblijf.

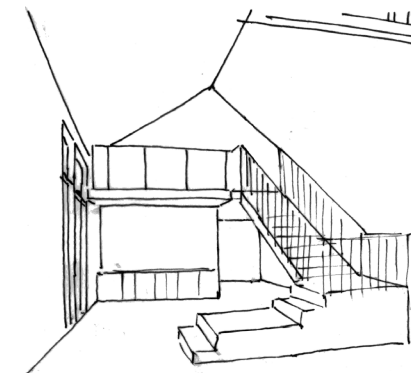
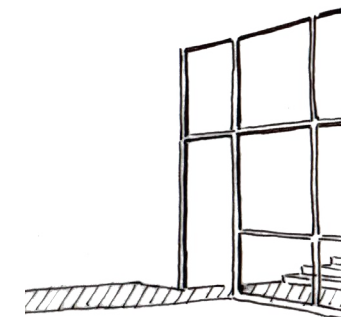
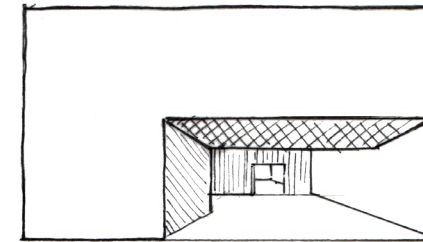
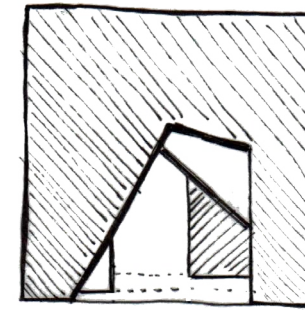
De tuin als verlengstuk van de speelruimte

De speelroute die voor alle BSOers toegankelijk is, moet gekoppeld worden aan de buitenruimte. De kinderen moeten de buitenruimte kunnen betreden zonder dat zij de gezamenlijke, de buurt ruimte of de schoolruimte dienen te betreden. De BSO moet beschikken over een besloten tuin waar jongere kinderen in alle rust kunnen spelen zonder omvergelopen te worden door oudere buurtkinderen.

Ruimtelijk ontwerp

Overzichtelijk en gedifferentieerd

Ondanks de variëteit in ruimtes en het 'raumplan' principe moeten de ruimtes overzichtelijk zijn. Met vier pedagogisch medewerkers moet een volle BSO goed kunnen functioneren. Met name de groepsruimte voor de jongere BSOers dient overzichtelijk te zijn, waarbij de kinderen visueel contact kunnen houden met de begeleiders. Verschillende ruimtes moeten aan elkaar gekoppeld worden, zodat een heldere aaneenschakeling van speelplekken ontstaat.

De nis, een plek om terug te trekken

De BSO ruimtes voor jong en oud dienen plekken te hebben waar het kind zich kan terug trekken. De jonge BSOers kunnen hier verhalen luisteren en uitrusten. De oudere BSOers vinden hier een plek om zich in groepjes of alleen terug te trekken.

Polyvalentie in de speelruimte

De speelruimte van de BSO moet meervoudige interpretatiebaar zijn. De ruimtes dienen niet te specifiek voor één soort spel ontworpen worden. Op trappen moet gezeten kunnen worden, in de vensterbanken moet gekropen kunnen worden, kastenwanden dienen tevens als afscheiding, maar ook als doorkijkje naar een andere ruimte.

Plek voor toe-eigening

De BSO moet ruimte bieden aan de toe-eigening van ruimtes. Elk kind moet een eigen vakje of kastruimte tot zijn/haar beschikking hebben. Een plek die door het kind aangekleed kan worden en waar zij meegenomen speelgoed of onafgemaakt knutselwerk kan achterlaten.

Materiaal

Verschillende materialen voor verschillende mate van intimiteit. Afhankelijk van de mate van intimiteit kunnen er verschillende materialen gebruikt worden. De besloten ruimtes worden bij voorkeur bekleed met hout of een ander 'zacht' materiaal. Terwijl de publiekere ruimtes meer stuk en 'hardere' materialen kunnen bevatten.

Kleinschaligheid van balkstructuur en materiaalgebruik

De materialen van de buitenschoolse opvang bevatten een zekere kleinschaligheid en fijnheid. Fijne balkstructuren, vloerplanken en open kasten dragen bij aan het huiselijke karakter van de BSO.

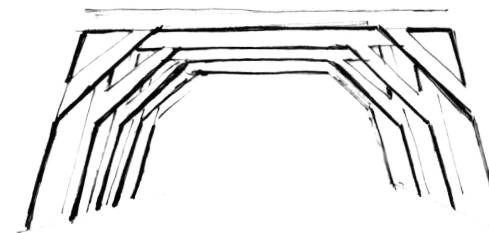
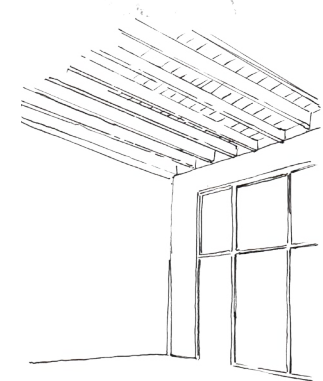
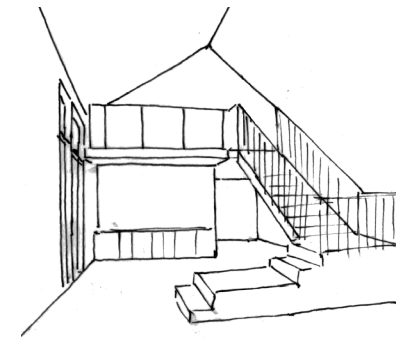
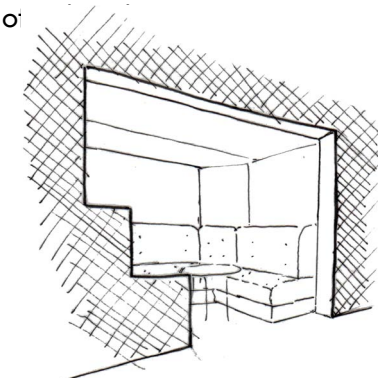
Kastenwanden, de open trap en de schouw

Belangrijke huiselijke elementen zoals de schouw, de open trap en open kasten krijgen een prominente plaats in de BSO. Deze elementen dragen bij aan de kleinere schaal van de huiselijke sfeer. Het vormt daardoor een duidelijk onderscheid met de schoolsfeer die juist gekenmerkt wordt door het besloten trappenhuis en de dichte kasten.

Differentiatie door gebruik van kapconstructie

Een kapconstructie kan bijdragen aan het onderscheid in sfeer. Daarnaast biedt de dakconstructie ook mogelijkheden voor differentiatie. Door de vorm van het dak krijgen de ruimtes, direct onder het

dak, een beslo-

2.3 Uitgangspunten Arentschool

Ruimtelijke koppeling

De gang als sleutelement van de schoolsfeer

Waar de BSO uit een aaneenschakeling van ruimtes bestaat, worden de klaslokalen van de school juist ontsloten via een gang. De gang is bij uitstek de ruimte die de logistiek van de school organiseert en wordt daarmee een ruimtelijk sleutelement in de opzet van de school. De gang moet de verschillende ruimtes koppelen en wordt afhankelijk van het aangrenzende programma verschillend gebruikt. Het is dan ook niet alleen een verkeersruimte maar ook een verblijfsruimte.

Overzicht over de school vanuit de entree

Wanneer men de school betreedt moet er een duidelijk overzicht over de school gegeven worden. De school moet helder van opzet zijn. Daarnaast moet de lerarenkamer, en de conciërge nabij de entree gelegen zijn zodat bezoekers snel geholpen kunnen worden.

Gang als verlengstuk van het lokaal

Vanuit de klaslokalen moet de onderwijzer overzicht hebben over een deel van de gang waar subgroepjes kunnen samenwerken. De werkplekken op de gang mogen niet grenzen aan drukke plekken die overdag door SKVR of de buurtwerk gebruikt worden.

Clustering van lokalen

De klassen zullen gestructureerd worden als 'leefgroepen'. Samengesteld uit kinderen van twee verschillende leeftijdsgroepen die elkaar leren helpen en een besef van verantwoordelijkheid opdoen. Daarnaast ontstaat hierdoor een kleinschaligere eenheid binnen de grote school. Zo heb je de leerling, de jaargroep en de leefgroepen.

Lokalen aan het schoolplein, met overgangsgebied

De kleuterlokalen moeten aan het schoolplein gelegen zijn zodat het onderwijs met lekker weer ook buiten kan plaatsnemen. Daarnaast moeten kleuters zelfstandig van het schoolplein naar het lokaal kunnen lopen. Zij mogen hier geen last ondervinden van oudere klassen. Elk kleuterlokaal moet dan ook direct te ontsluiten zijn via het schoolplein. Door verschillende pauzetijden en het daarmee mogelijke overlast bij de grenzende klaslokalen, zal gezocht moeten worden naar een overgangsgebied tussen het lokaal en het schoolplein (drempel).

Ruimtelijk inrichting

Overzichtelijkheid en rust in het klaslokaal

De klaslokalen moeten overzichtelijk zijn en tegelijk voorwaarden scheppen voor rust en concentratie. Een rechtlijnig klaslokaal met een hoog plafond en hoge vensters. Differentiatie zal mogelijk gemaakt worden door meubilair en de mogelijkheid om gebruik te maken van de gang.

Werknis in het lokaal

Voor de bovenbouw moet een werknis aanwezig zijn waar de leerling toetsen kan inhalen of waar een kind apart genomen kan worden voor extra uitleg.

Toiletten voor de kleuterklassen

De toiletten van de kleuterklassen en PSZ moeten grenzen aan het lokaal. Het kind kan tijdens de les zelfstandig naar het toilet en waar nodig kan de docent het kind helpen zonder ver van de klas te hoeven lopen.

Materiaalgebruik

Licht en rustig

De materialisatie moet aansluiten bij de rustige sfeer van het lokaal. Rustige en lichte kleuren moeten gebruikt worden en een deel van de materialen moet geluid absorberen. Daarnaast moeten de klaslokalen over voldoende ingebouwde bergingruimte beschikken. Door voldoende kastruimte te integreren wordt het dichtslippen van lokalen met kasten voorkomen en blijft het lokaal overzichtelijk. Belangrijk is dat het meerendeel van de berging uit dichte kasten bestaat, voor een rustig beeld in het klaslokaal. Een klein deel moet echter ook open zijn om hier werkstukjes in tentoon te stellen.

2.4 Uitgangspunten samenwerken

Spreiding, zonering, Koppeling

Bij het ontwerpen van de gemeenschappelijke ruimtes, eetzaal (ceremoniezaal), aankomsthal, mediatheek, gymzaal, moet een balans worden gevonden tussen het onderscheid van programma's en de mogelijkheid tot menging en samenwerking. Waar het ruimtelijk ontwerp en de sferen van de ruimtes moeten zorgen voor onderscheid en verschil, moet de programmatische indeling juist zorgen voor nabijheid en de mogelijkheid tot samenwerking.

Zonering

Allereerst moeten de verschillende functies duidelijk gezoneerd worden. Ruimtes voor buurtgebruik (mediatheek, eetzaal/polyvalente zaal, gymzaal, SKVR) moeten bij voorkeur op de begane grond gelegen zijn. Bereikbaar zonder de school- of de buitenschoolse opvang (BSO) ruimtes te betreden. De meest publieke ruimtes moeten aan het Berkelplein gelegen zijn terwijl de meer besloten functies aan de binnen zijde van het bouwblok moeten worden gesitueerd. Daarnaast zullen de ruimtes van de BSO en school duidelijk gezoneerd worden met duidelijke grenzen. De routing door het gebouw en de relatie van het programma met de omgeving vormt hierbij een belangrijk uitgangspunt.

Koppeling

De gemeenschappelijke en gedeelde ruimtes (eetzaal (ceremoniezaal), aankomsthal, mediatheek, gymzaal, creatief lokaal en computerlokaal, muziek lokalen) zullen de koppeling moeten vormen tussen de BSO en school. Bij de vormgeving is het belangrijk dat de ruimtes niet te groot gedimensioneerd worden, om een grote afstand tussen de programma's te voorkomen. De ruimtes kunnen zorgen voor een zekere openheid tussen programma's en een zichtrelatie tussen de verschillende verdiepingen.

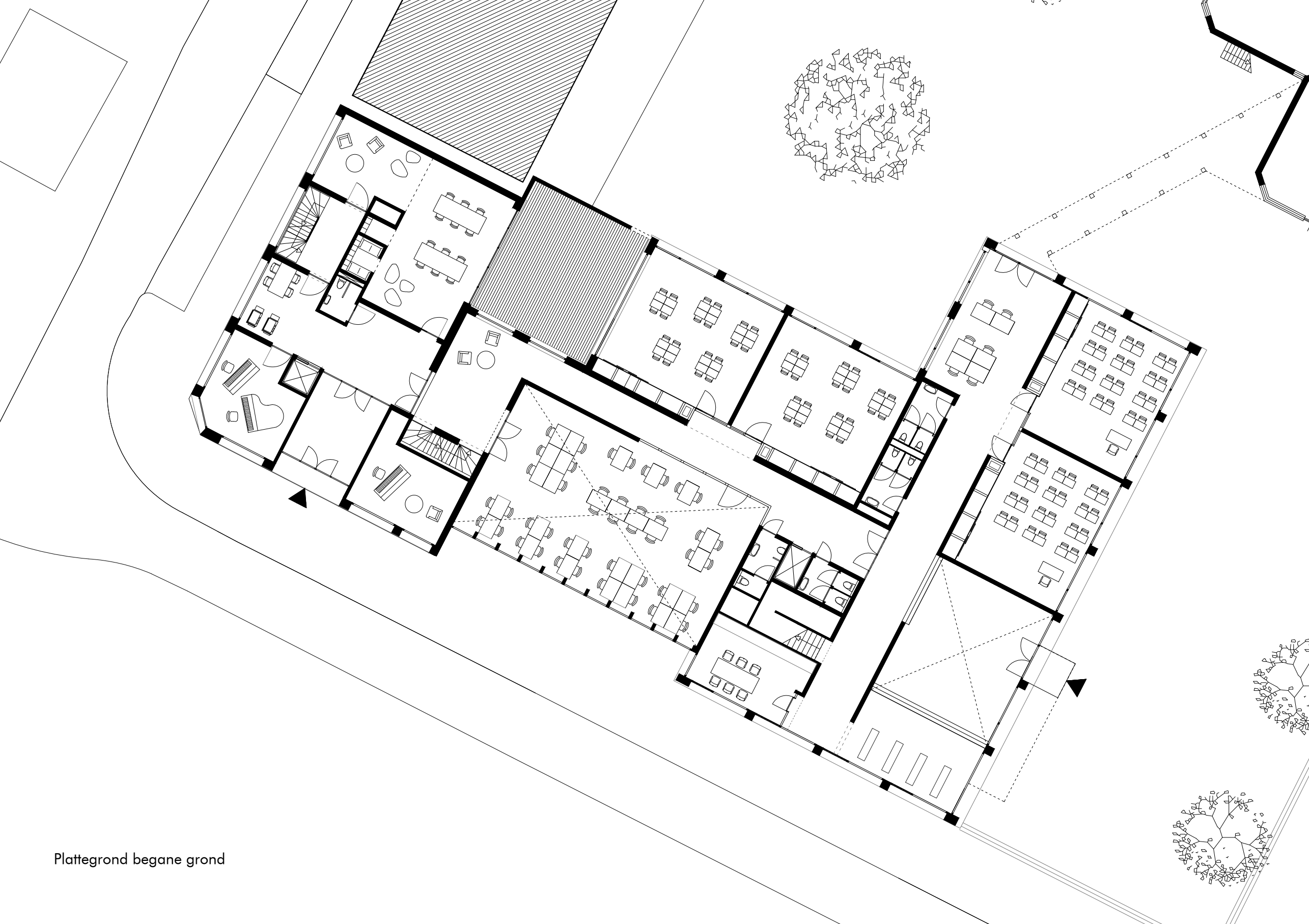
Spreiding

Door het gemeenschappelijke programma te spreiden over het gebouw, vormen de ruimtes een bijdrage aan de identiteit van het gehele schoolgebouw en de schoolgang. Elke gemeenschappelijke ruimte kan afzonderlijk gepositioneerd worden ten opzichte van het programma, de buitenruimte en de buurt. Clustering en grootschaligheid kan leiden tot afstand van de verschillende programma onderdelen terwijl nabijheid gewenst is.

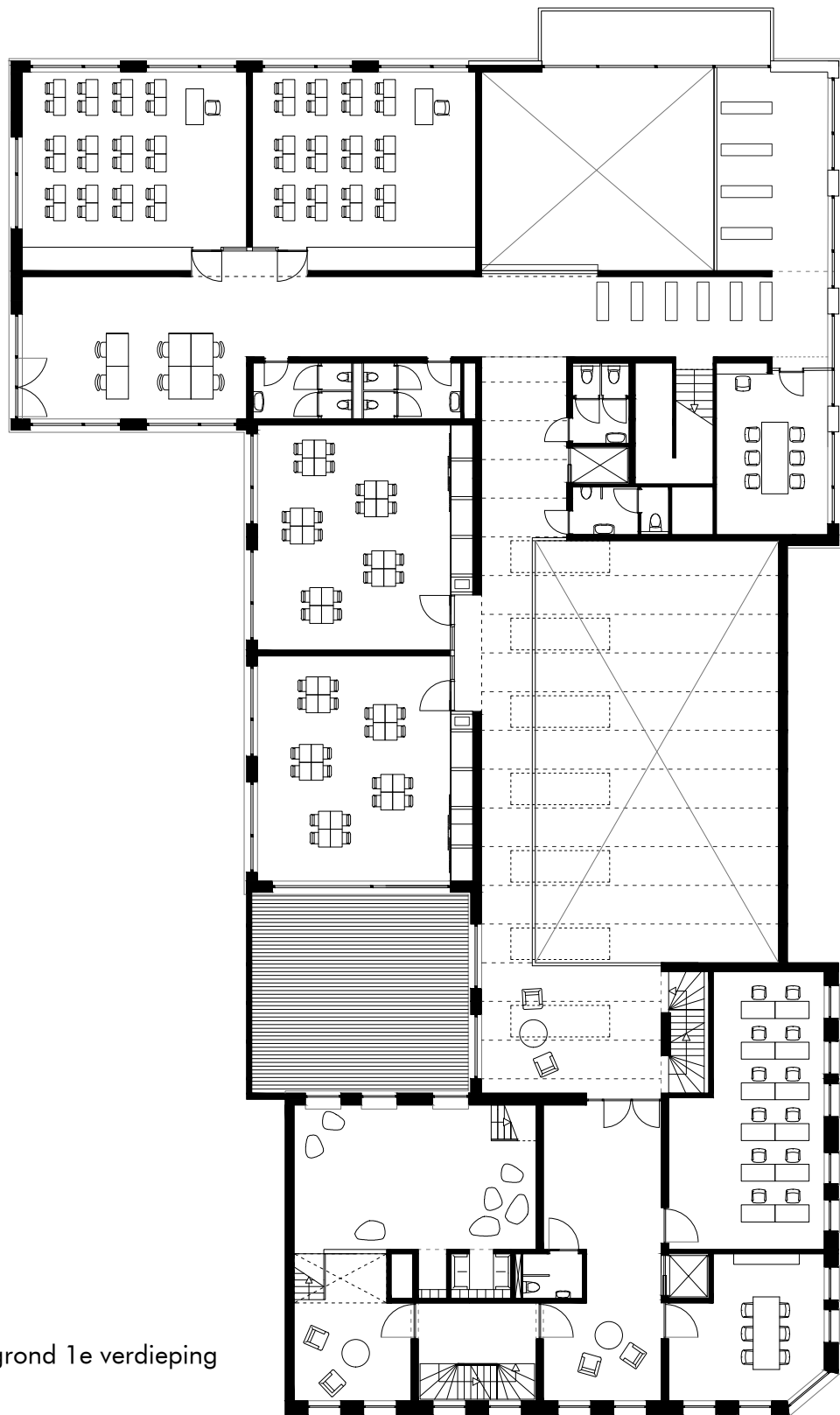

2.5 Ontwerpbeschrijving

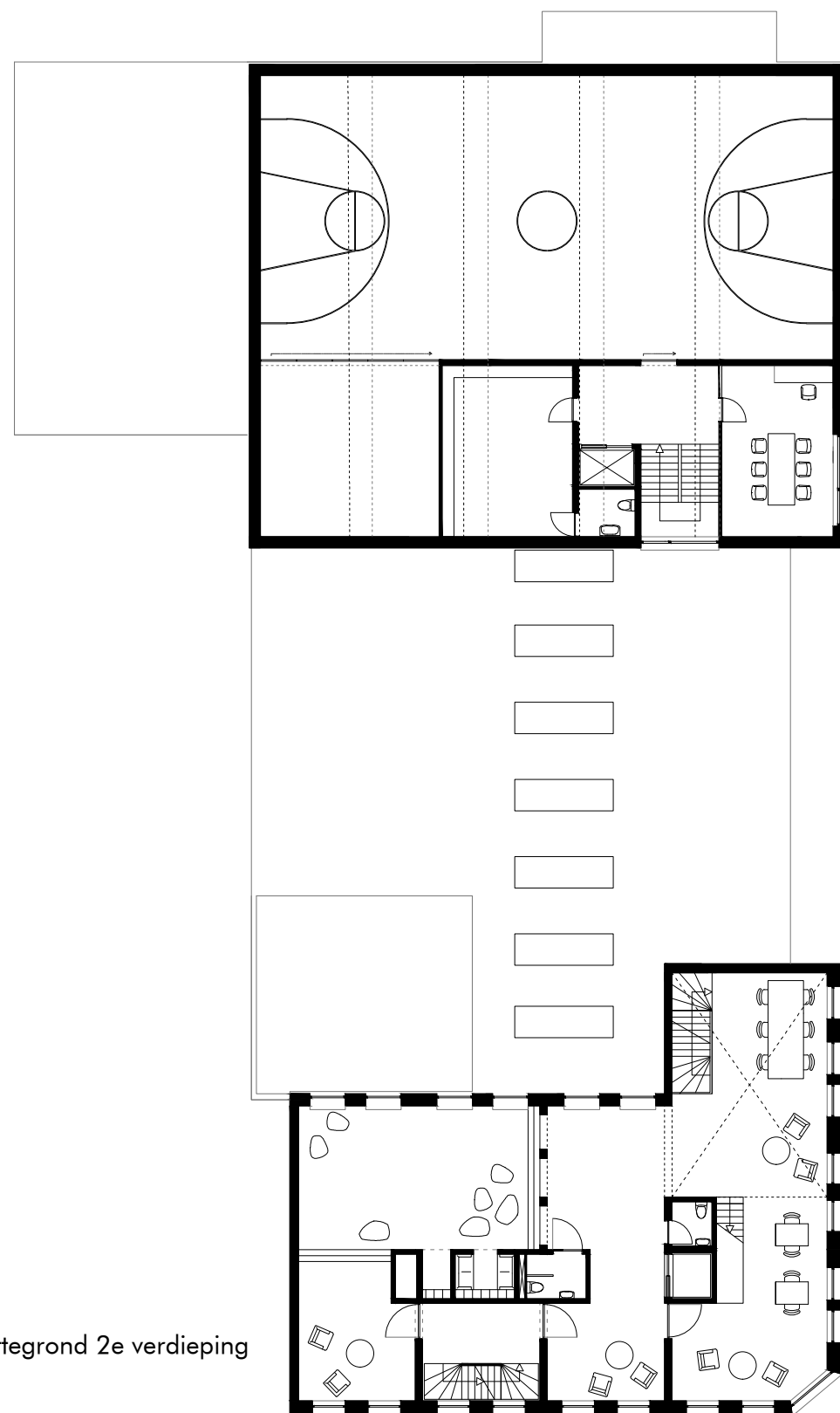

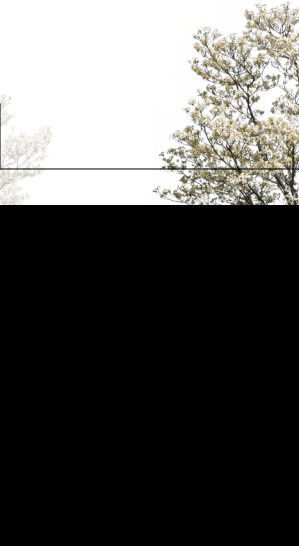
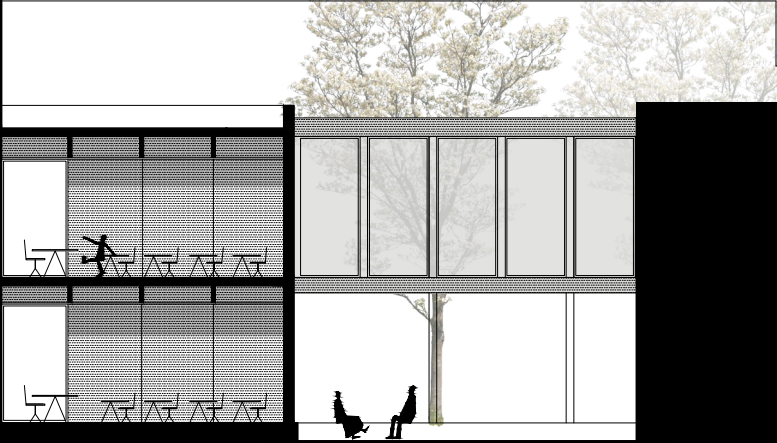
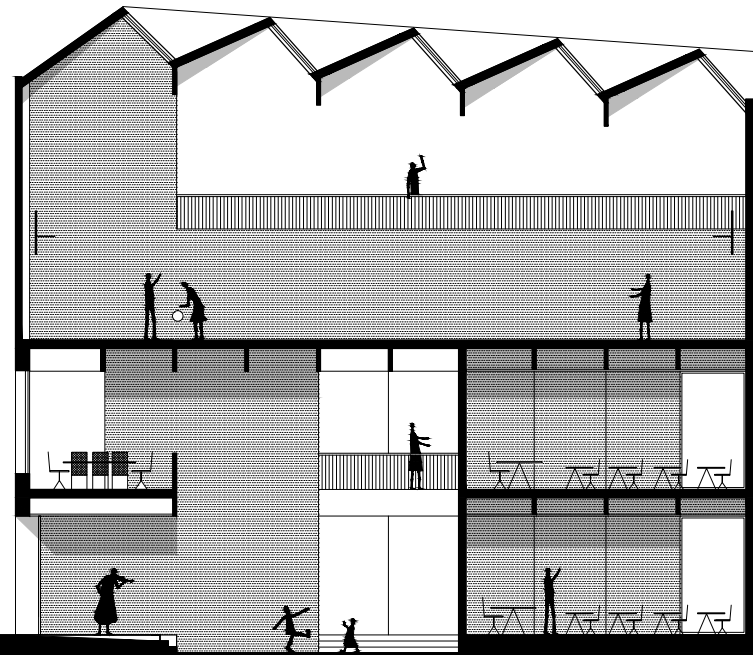
Plattegrond begane grond

Plattegrond 1e verdieping

Plattegrond 2e verdieping

2.5 Ontwerp beschrijving

Stedenbouwkundige inpassing

Het nieuwe schoolgebouw is gepositioneerd aan het Berkelplein. De nieuwbouw vormt de schakel tussen het getransformeerde hoekpand (1910) en het huidige schoolgebouw. Het voorplein opent het bouwblok naar de straat waardoor het huidige schoolgebouw en schoolplein toegankelijker worden voor de buurt. Het schoolplein wordt daardoor onderdeel van het 'speelweefsel' in de buurt. Daarnaast ontstaat er een betere fiets- en voetgangersverbinding tussen Jaffa noord en zuid en er ontstaat een nieuwe zonering tussen openbare- en privateruimte.

Drie pleinen

Het Berkelplein, het huidige schoolplein en het nieuwe voorplein vormen samen het speelterrein voor de school- en BSO-kinderen en tevens vormt het een speelruimte voor kinderen uit de buurt. Elk plein heeft een eigen karakter. Het Berkelplein vormt het meest publieke plein van de drie. Het plein is verhard, het bevat een basketbal veldje, betonnen muurtjes met hoogteverschillen en de huidige

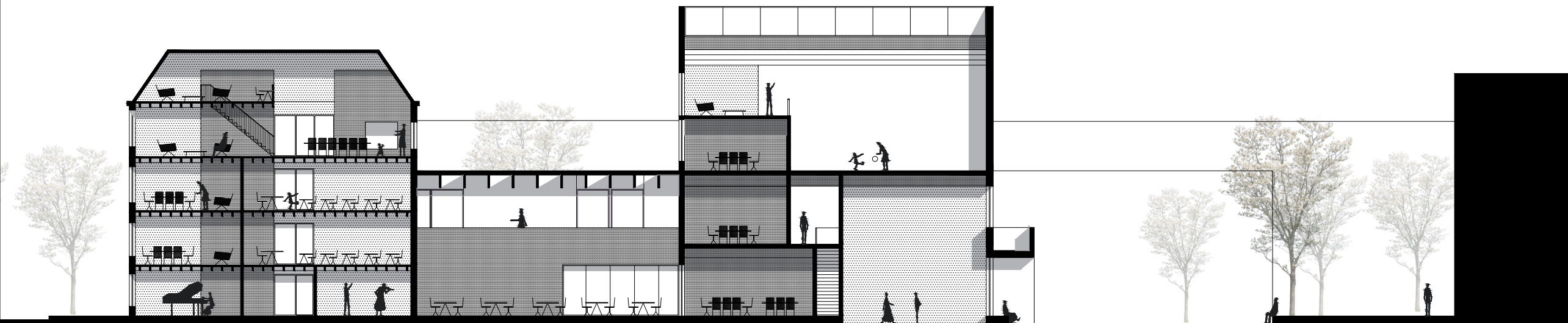
Afbeeldingen:
Onder: Doorsnede door hoekpand en nieuwbouw.

bomen blijven staan. Tijdens de schooluren kunnen de bovenbouw kinderen op dit plein spelen. Buiten de schooluren zal het plein zijn huidige functie vervullen als ontmoetingsplek voor de buurt.

Het schoolplein die wordt ingesloten tussen de nieuwbouw en het oude schoolgebouw, vormt het meest private plein van de school. Het plein is grotendeels onverhard met verharde paden. Kersenbloesem en grove poller van schapengras creëren een parkachtige sfeer die afstand neemt van de drukte van de stad. De afwisseling van verharde paden en onverharde perkjes creëren samen een variëteit aan plekken zonder dat het overzicht verloren gaat. Overdag wordt dit plein gebruikt door de kinderen van de onderbouw en BSO-kinderen. 's Middags behoort het plein tot het 'speelweefsel' van de buurt en 's avonds zal het plein afgesloten worden middels een hek onder de pergola.

Het nieuwe voorplein vormt de schakel tussen deze twee pleinen. Het is de plek waar ouders 's ochtends hun kind afzetten en waar ouders kunnen napraten. Het plein wordt gebruikt voor het stallen van fietsen en vormt zowel het speelplein voor de bovenbouw als voor de onderbouw.

Door een klein hoogteverschil aan te brengen wordt er onderscheid gemaakt tussen de verbinding van Jaffa noord en zuid en de grenzen van het schoolplein. Het schoolplein vormt de overgang tussen het verharde Berkelplein en het verzachte besloten plein. Kersenbloesem wordt op dit plein doorgezet. Het plein is voornamelijk verhard uitgevoerd, afgewisseld met plantenbakken waar de kersenbloesem en appelbomen zijn geplant. Het voorplein is de hele dag toegankelijk voor de buurt als verbinding tussen Jaffa noord en zuid.

Programmatische indeling

Zonering, Spreiding, Koppeling

Het nieuwe deel van de Arentschool kan gezien worden als drie volumes. Het hoekpand uit 1910, het drie lagen tellende volume op de hoek van het voorplein en het verbindende volume van twee lagen. De indeling van het programma is ingericht aan de hand van de aangrenzende buitenruimte. De basis van de programmairdeling komt dan ook voort uit de eisen van de functie ten opzichte van de buitenruimte.

Klaslokalen aan het schoolplein

Alle klaslokalen grenzen aan een schoolplein. Geclusterd in 'leefgroepen' van twee klaslokalen worden de onderbouw lokalen aan het besloten binnenplein gesitueerd en bevinden de bovenbouw lokalen zich aan het nieuwe voorplein. Hierdoor heeft het lokaal uitzicht over de buitenruimte van de school en ontstaat er een zekere afstand tot de drukte van de straat.

De buitenschoolse opvang hoekpand 1910

De buitenschoolse opvang (BSO) is gesitueerd in het voormalige woongebouw (pand 1910). De speelruimte van de BSO grenst aan een kleine binnentuin die toegang biedt tot het besloten speelplein van de school. Aan de andere zijde grenzen de ruimtes aan de Sophiastreet. Twee zeer verschillende relaties die passen bij de variëteit aan ruimtes van de BSO.

Peuterspeelzaal

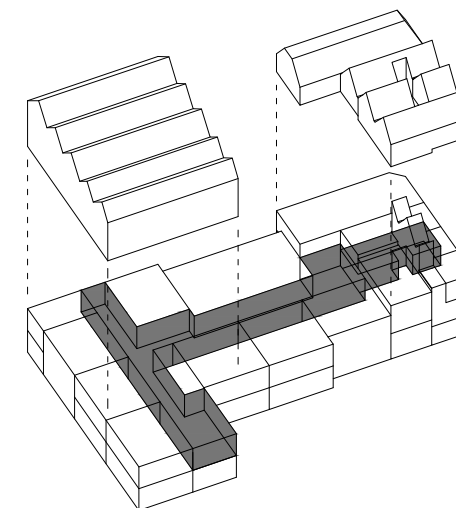
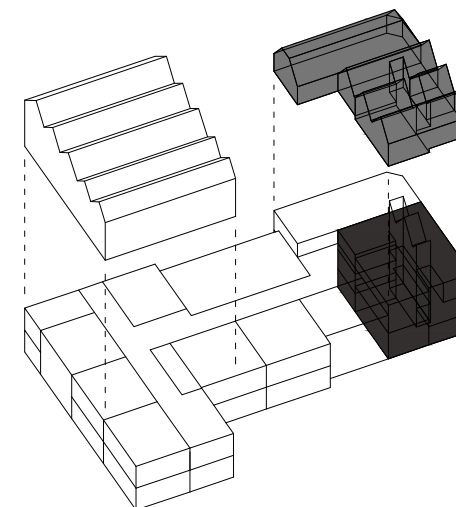
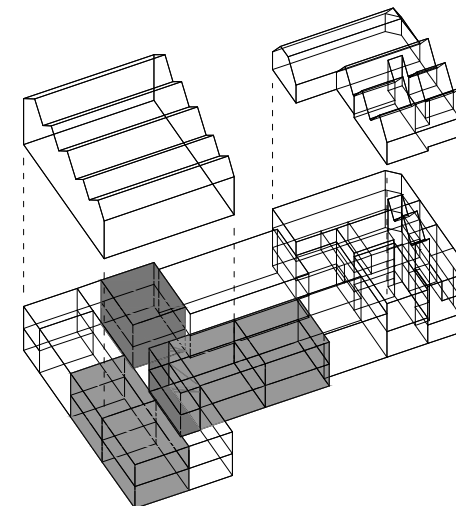
Aan de overzijde van de tuin, in het tussenvolume, bevindt zich de peuterspeelzaal (PSZ). In deze tuin kunnen de peuters ongestoord spelen zonder omver gelopen te worden door oudere schoolkinderen. Dit lokaal ligt het dichtst bij de gemeenschappelijke ruimte en kan tevens gebruikt worden voor avondcursussen aan senioren en taallessen aan ouders.

Afbeeldingen:

Rechts 1: schoollokalen
lichtgrijs: leslokalen
donkergrijs: lerarenkamer/dienende ruimtes

rechts 2: Buitenschoolse opvanglichtgrijs; BSO groepsruimtes
donkergrijs: BSO speelroute

rechts 3: gang als sleutelement

De gemeenschappelijke ruimtes zijn over het gebouw verspreid. Elke ruimte wordt afzonderlijk gepositioneerd ten opzichte van het programma, de buitenruimte en de buurt. Deze ruimtes vormen de koppeling tussen de verschillende gebruikers binnen en buiten het gebouw.

De polyvalente zaal

De polyvalentezaal/eetzaal, is in het hart van het gebouw geplaatst. Grenzend aan het Berkelplein vormt het de ruimtelijke koppeling tussen de school en de buurt. Vanaf het Berkelplein heeft men zicht op de activiteiten in deze ruimte. Hier eten de kinderen tijdens overblijfsuren, dit is de plek waar buurt en schoolceremonies georganiseerd worden. Dit is de ruimte die het meest wisselt in gebruik en gezien kan worden als de schakel tussen de verschillende gebruikers.

De mediatheek, podium, entreehal

De school krijgt een eigen entreehal aan de zijde van het voorplein. Gecombineerd met de mediatheek op de eerste verdieping en een podium op de begane grond. De ruimte kan gebruikt worden voor kleine optredens van de school of de SKVR, een plek waar men boeken kan lenen en waar ouders een kop koffie kunnen drinken na het wegbrengen van hun kinderen. Een kleinschaligere ruimte dan de polyvalente zaal die voornamelijk door de school gebruikt zal worden.

De creatieve ruimte en computer lokaal

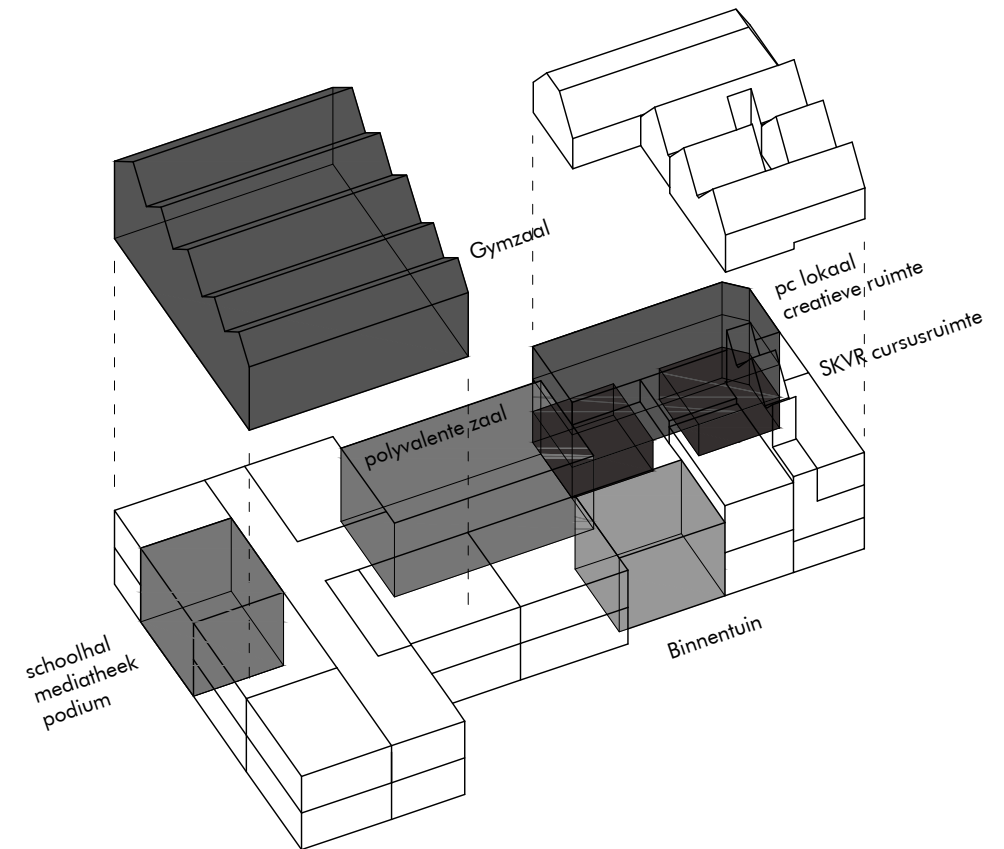
De creatieve ruimtes en het computerlokaal zijn op de eerste en tweede verdieping van het hoekpand gesitueerd. Deze ruimtes zijn nabij de BSO gelegen maar vormen ook een belangrijke plek voor het onderwijs van de Arentschool. Door de ruimtes in dit deel te situeren kan het computerlokaal buiten schooltijd voor cursussen gebruikt worden zonder dat men de schoolgang of BSO hoeft te betreden.

SKVR aan het Berkelplein

De SKVR muziekl lokalen zijn voornamelijk bedoeld voor cursisten uit de buurt. De SKVR lokalen zijn in de plint van het hoekpand gesitueerd aan de zijde van het Berkelplein. Vanaf het Berkelplein krijgt men een beeld van deze activiteiten in het gebouw.

Gymzaal

De gymzaal bevindt zich op de bovenste laag van het nieuwbouwvolume. Hierdoor kan de begane grond gebruikt worden voor de klaslokalen en wordt een gesloten gevel op de begane grond voorkomen. De gymzaal is toegankelijk via de centrale schoolhal. Deze kan afgesloten worden van de rest van de school, zodat bezoekers voor de gymzaal niet de schoolgang kunnen betreden.

De buitenschoolse opvang

Kenmerkend voor het ontwerp van de buitenschoolse opvang is de variëteit aan plekken die door middel van een speelroute met elkaar gekoppeld worden. Op de bovenste verdieping bevinden zich de groepsruimtes van de middel en oude BSO groepen (6 t/m 12 jaar) die met een speelroute wordt verbonden met de begane grond en de binnentuin op de begane grond. De jonge BSOers (4 t/m 6 jaar) hebben hun groepsruimte op de begane grond die direct grenst aan deze binnentuin.

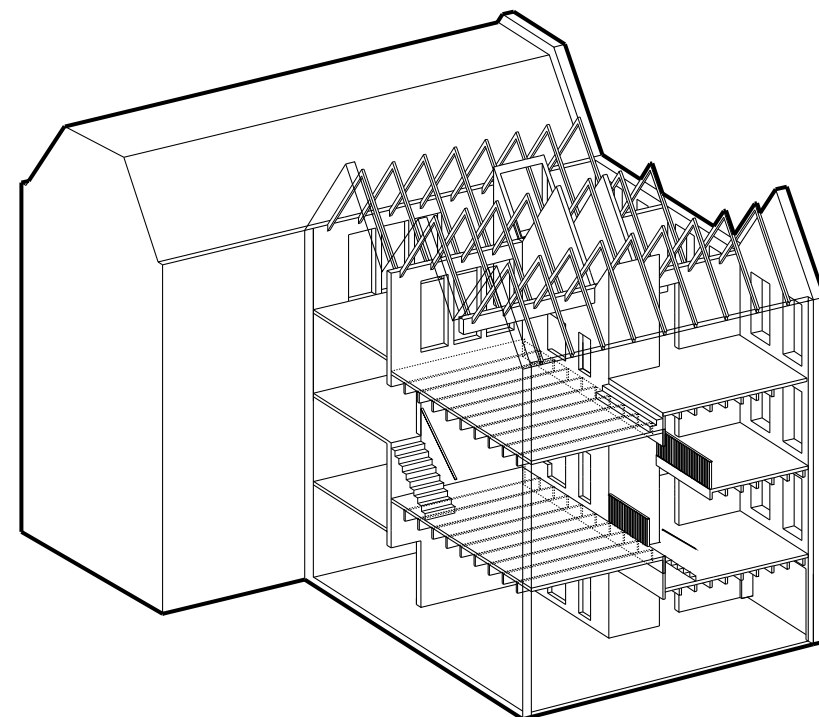
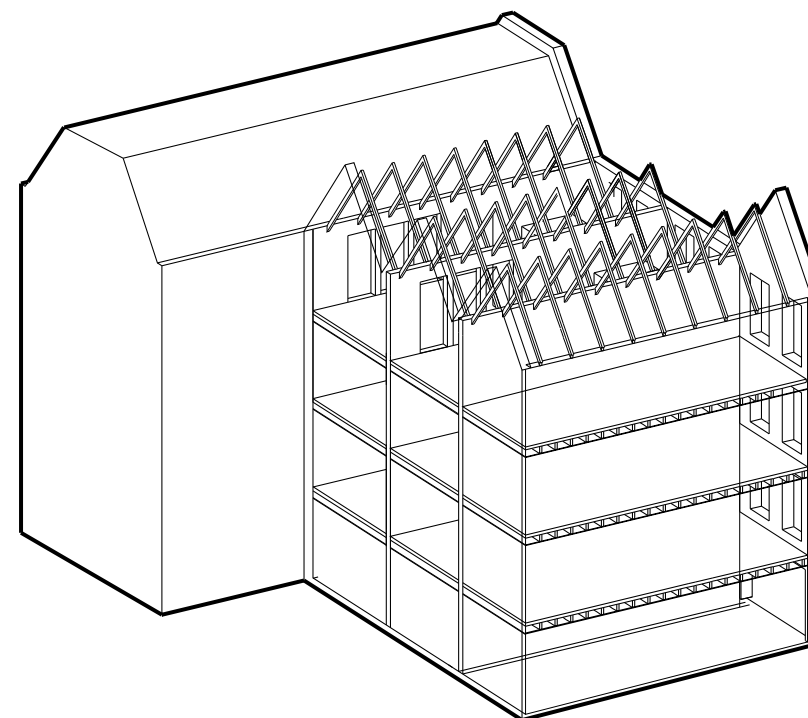
Buitenschoolse opvang in voormalig woongebouw

Het te transformeren woongebouw bestaat uit losse appartementen die via stijlvolle trappen zijn ontsloten. De verdiepingen hebben geen onderlinge relatie en vormen autonome ruimtes in het gebouw. Dit staat haaks tegenover de behoefte van gekoppelde ruimtes en de differentiatie van ruimtes die belangrijk zijn voor het ontwerp van de buitenschoolse opvang (BSO). Om een kruislingse relatie te krijgen van verdiepingen, wordt een deel van de twee vloeren (5m van twee beuken) vervangen door een nieuwe verdiepingshoogte die aansluit op de verdiepingshoogte van de nieuwe school. Het aangrenzende deel van de binnengevel wordt vervangen door nieuw houtskeletbouw en draagt de nieuwe vloer. In het midden van de ruimte wordt een houtskeletbouw kern geplaatst die ruimte biedt voor nissen, toiletten, ventilatieschachten en kastruimte. Hier kan het kind zich terugtrekken of met een kleine groep vrienden praten en spelletjes spelen. Rond deze schacht bevinden zich de ruimtes met de huidige verdiepingshoogte en de hogere nieuwe ruimtes. Door trappen aan te brengen tussen deze halve verdiepingshoogte ontstaat een route door het gebouw die rond de kern draait en eindigt bij de binnentuin op de begane grond.

Differentiatie binnen de groepsruimte

De groepsruimte voor de middelste BSO groep (6 t/m 12 jaar) bevindt zich op de bovenste verdieping van het gebouw. De dakvorm met de houten dakbalken, de keuken in de kern en de kleine hoogteverschillen geven een kleinschalig karakter aan de ruimte. De groepsruimte is overzichtelijk en biedt tegelijkertijd verschillende plekken. Het kind kan zich terug trekken in de kern waar men al liggend door het dakraam naar buiten kijken.

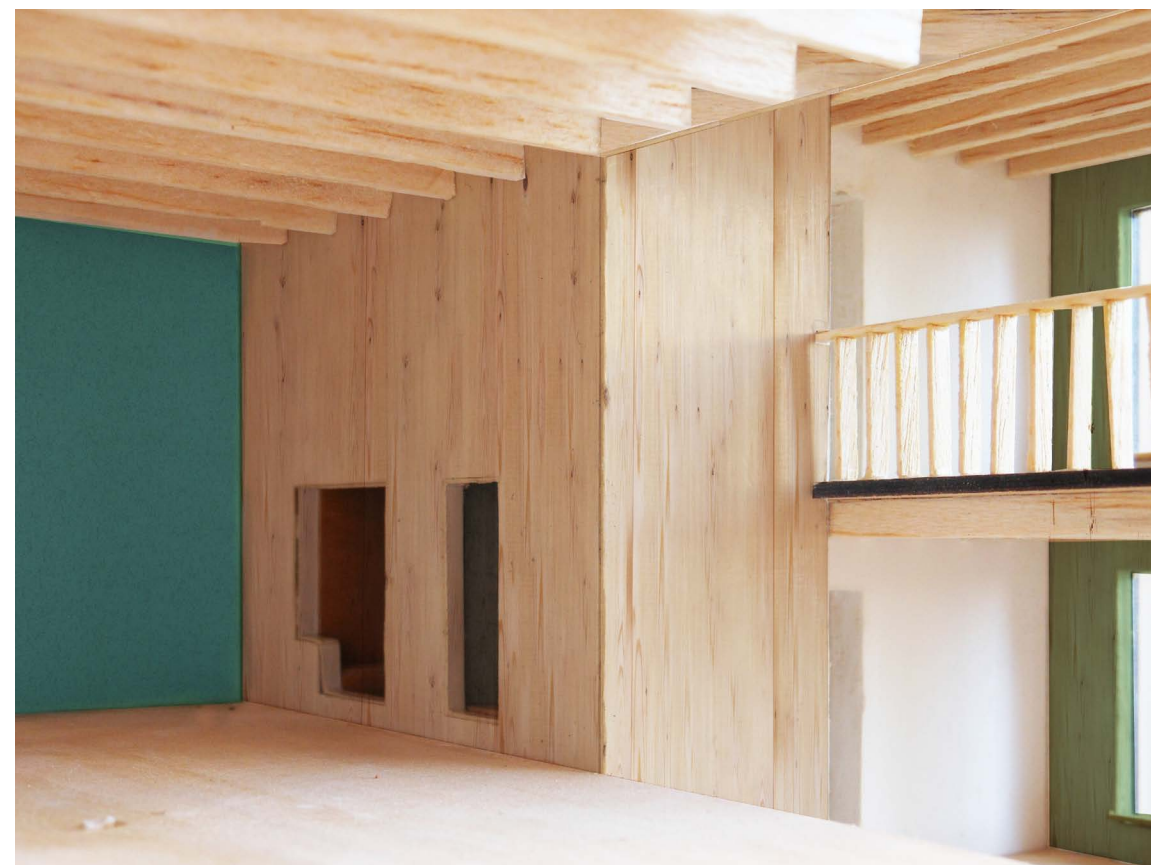
Afbeeldingen:
rechtsboven: Huidige situatie
hoekpand
rechtsonder: Nieuwe verdieping-
shoogte in hoekpand

Groepsruimte BSO, Zolderverdieping

Speelverdieping BSO, doorkijkjes tussen verdiepingen

Zittend in de diepe vensterbank heeft het kind uitzicht over de wijk en kan het rustig bijkomen van de schooldag.

Groepsruimte aan de binnentuin

De groepsruimte voor de jongere BSO kinderen (4 t/m 6 jaar) bevindt zich op de begane grond en heeft direct toegang tot de besloten tuin (die tijdens schooluren gebruikt wordt door de peuterspeelzaal). Kenmerkend is de overzichtelijke en hoge groepsruimte met uitzicht over de tuin en de kleine kamer met de oude plafonhoogte aan de straatzijde. Nissen in de kern bieden het kind ruimte om terug te trekken of een plek waar zij met vrienden of vriendinnetjes kan spelen. Deze variëteit aan ruimtes hebben een onderlinge open relatie. Waardoor het kind in elke ruimte zicht heeft op de pedagogisch medewerker.

Groepsruimtes verbonden door speelroute

De twee groepsruimtes zijn verbonden door een verticale speelroute door het gebouw. De BSO groep van (6 t/m 12 jaar) heeft een open relatie met de speelroute. De oudere kinderen kunnen zelfstandig kiezen voor de speel- of de groepsruimte. De speelroute begint met het hoogteverschil dat gevormd wordt door de nieuwe verdiepingshoogte. Er ontstaat een soort kuil die op een subtiele manier de ruimte vormt. Op deze rand kunnen de kinderen zitten, waar men toeschouwer is van wat er in het midden gebeurt, of juist gebruikt worden als podium voor toneelstukken waarbij de toeschouwers in de kuil staan. De rest van de route vormt een vloeiende ruimte waarbij kleinere huiselijke ruimtes worden afgewisseld met grotere speelruimtes. Onderlinge zichtrelaties, doorkijkjes naar andere verdiepingen en verschillende materialen geven een speelse sfeer aan de route en leggen de relatie tussen de verdiepingen.

Kleinschaligheid

De kleinschaligheid van de huiselijke ruimtes wordt versterkt door de bestaande houten balkstructuren van het zadeldak en de vloerconstructie in het zicht te laten. Bij de speelruimte is de overspanning en onderlinge balkafstand groter en is de overspanningsrichting negentig graden gedraaid. Hierdoor ontstaat een speels effect die past bij de beweging van de route. Balustrades met houten ribben, houten trappen, gekleurd tapijt en houten plafonds vormen warme 'huiselijke' ruimtes die zich duidelijk onderscheiden van het schoollokaal. De kern is afgewerkt met geperforeerde houten panelen waar gemakkelijk poster en tekeningen aan opgehangen kunnen worden. De binnenzijde van de kern is in hout uitgevoerd met ingebouwde kasten waar boeken en spelletjes in bewaard kunnen worden. Ter plaatse van de blinde muur zijn inbouwkasten geplaatst hier kan het kind haar spullen opbergen en werkstukjes tentoonstellen.

De school

De gang als sleutelement

Het ontwerp van de schoolsfeer kenmerkt zich door overzichtelijkheid en ritmiek. Een belangrijk element betreft de schoolgang in het ontwerp. Deze loopt als een ader door de school waarlangs de gemeenschappelijke ruimtes, schoollokalen, docentenkamers en de dienende ruimtes zijn gesitueerd. Variërend van 1.80m tot 4.20m kan de gang verschillend gebruikt worden, afhankelijk van de nabijgelegen functie.

Werkplek op de gang

Voor de bovenbouw lokalen vormt de gang het verlengstuk van het lokaal en dient het als plek om in groepjes te kunnen werken en creatief werk tentoon te stellen. Ter plaatse van de mediatheek wordt de gang in beslag genomen door kasten en plekken om te lezen. Terwijl de gang bij de onderbouwlokalen dient als garderobe en meer een ontsluitingsfunctie heeft.

Overzichtelijke structuur

De structuur van de gang bestaat uit twee rechte lijnen die kruist ter plaatse van de entreehal van de school. Bij binnenkomst in de school zorgt dit kruispunt voor een lange doorkijk en geeft het overzicht over het gebouw. Rechtvooruit ziet men de gemeenschappelijke ruimtes, de onderbouwlokalen en aan het einde van de gang de entree van de BSO. Loodrecht hierop biedt de gang zicht op de bovenbouwlokalen, docentenkamer en de mediatheek.

Moderne verwijzing naar de 19e eeuwse school

Kenmerkend voor deze loodrechte schoolgang is de ritmiek van de elementen. De constructiewanden van de school zijn doorgezet in die van de gemeenschappelijke ruimte en vormt een reeks van drie herhalende elementen. De grijsblauwe tegellambrisering en de lichtgrijze tegelvloer geven de ruimte een fris karakter. De herhaling van de kapstokjes, dakstructuur en de betegelde lambrisering vormen een moderne verwijzing naar de 19e eeuwse gangenschool.

Afbeeldingen:
Rechts: Klaslokaal, maquette foto, richting schoolgang.

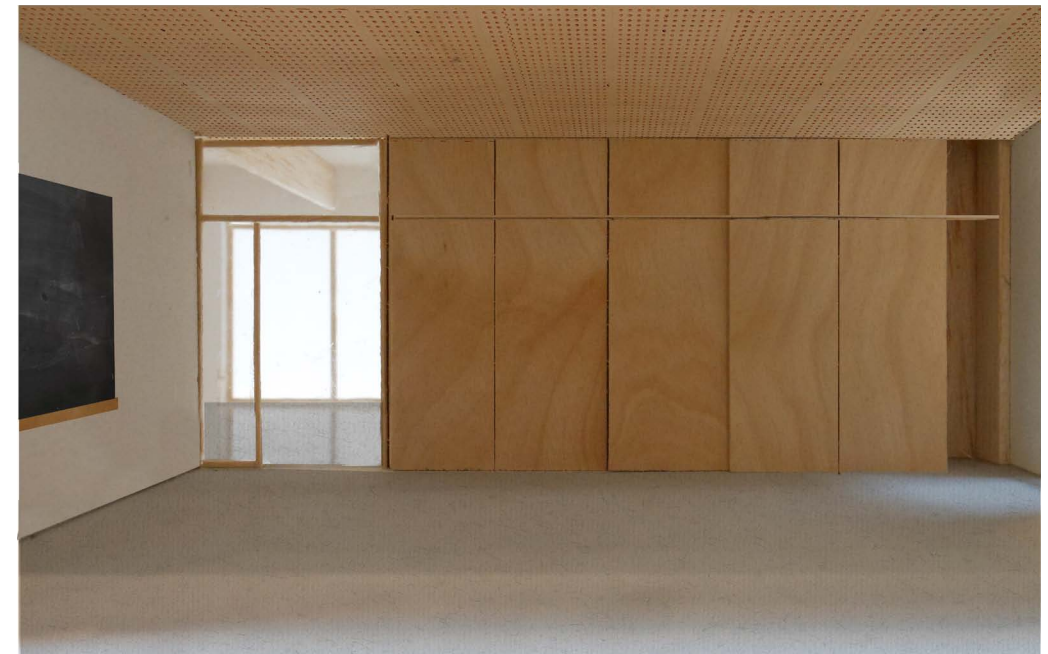
De klaslokalen

Leefgroepen

De lokalen zijn geclusterd in leefgroepen van twee jaar- klassen. Iedere klas heeft een eigen garderobe op de constructieve wanden. De ruimte tussen deze wanden vormt het entree gebied van de twee lokalen. De glazen pui en deur, uitgevoerd met larikshouten kozijnen, biedt een zichtrelatie vanuit de docentpositie naar de werkplek op de gang. Daarnaast zorgt de pui voor meer licht aan de onderwijzerszijde van het lokaal.

Dienende zone in het lokaal

Aan de binnenzijde van het lokaal wordt de constructieve wand verbreed met een dichte kast (lariks hout) die doormiddel van schuifdeuren open geschoven kan worden. In gesloten positie heeft het lokaal een rustige sfeer zonder afleiding van studiemateriaal en werstukken. Deze diepe kast biedt tevens ruimte voor de luchtinstallatie leidingen en kan ingedeeld worden met een aparte werknis, of sanitair. Afhankelijk van de jaarklas in het betreffende lokaal.

Hoge, en lichte klaslokalen

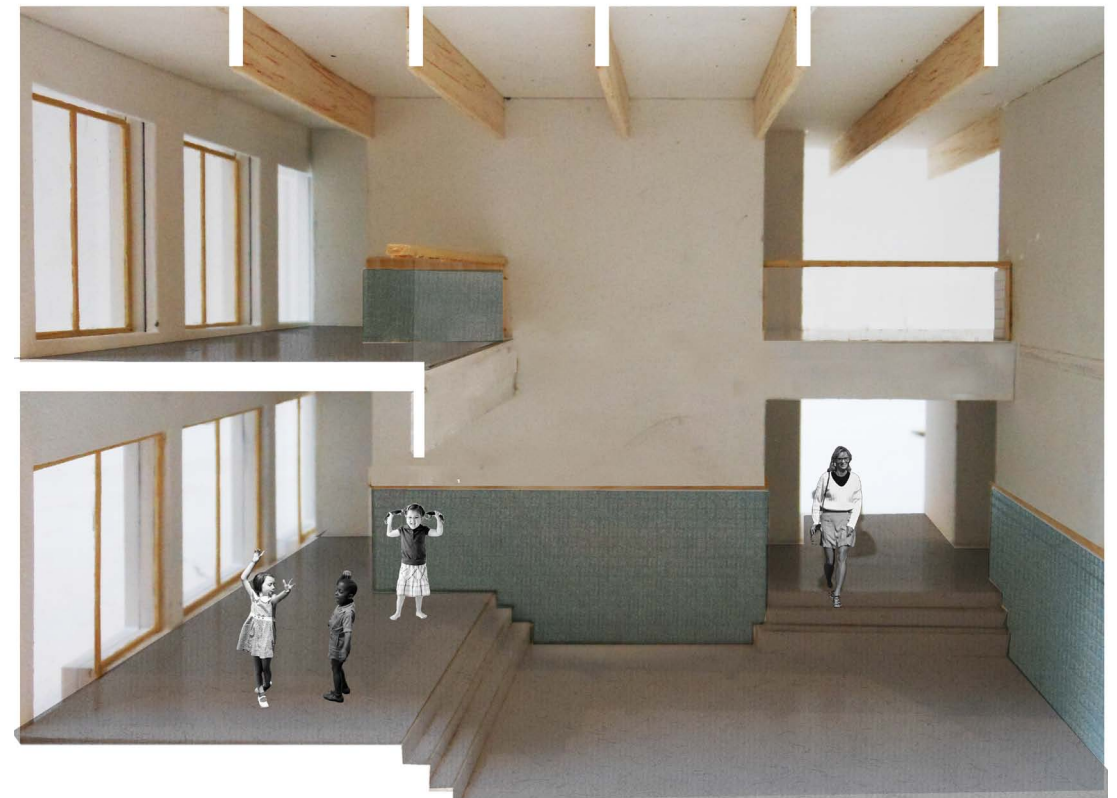
Kenmerkend voor het lokaal is de grote hoogte van 3.6m. Deze hoge lokalen zijn tevens een verwijzing naar het 19e eeuwse schoolgebouw. Samen met de groot gedimensioneerde ramen, die tot het plafond doorlopen, komt het licht diep het lokaal binnen zodat een lichte werkruimte ontstaat. De diepe met hout afgewerkte vensterbank van 0.5m hoog, biedt ruimte voor planten, werkstukken en vormt een soort etalage voor de klas.

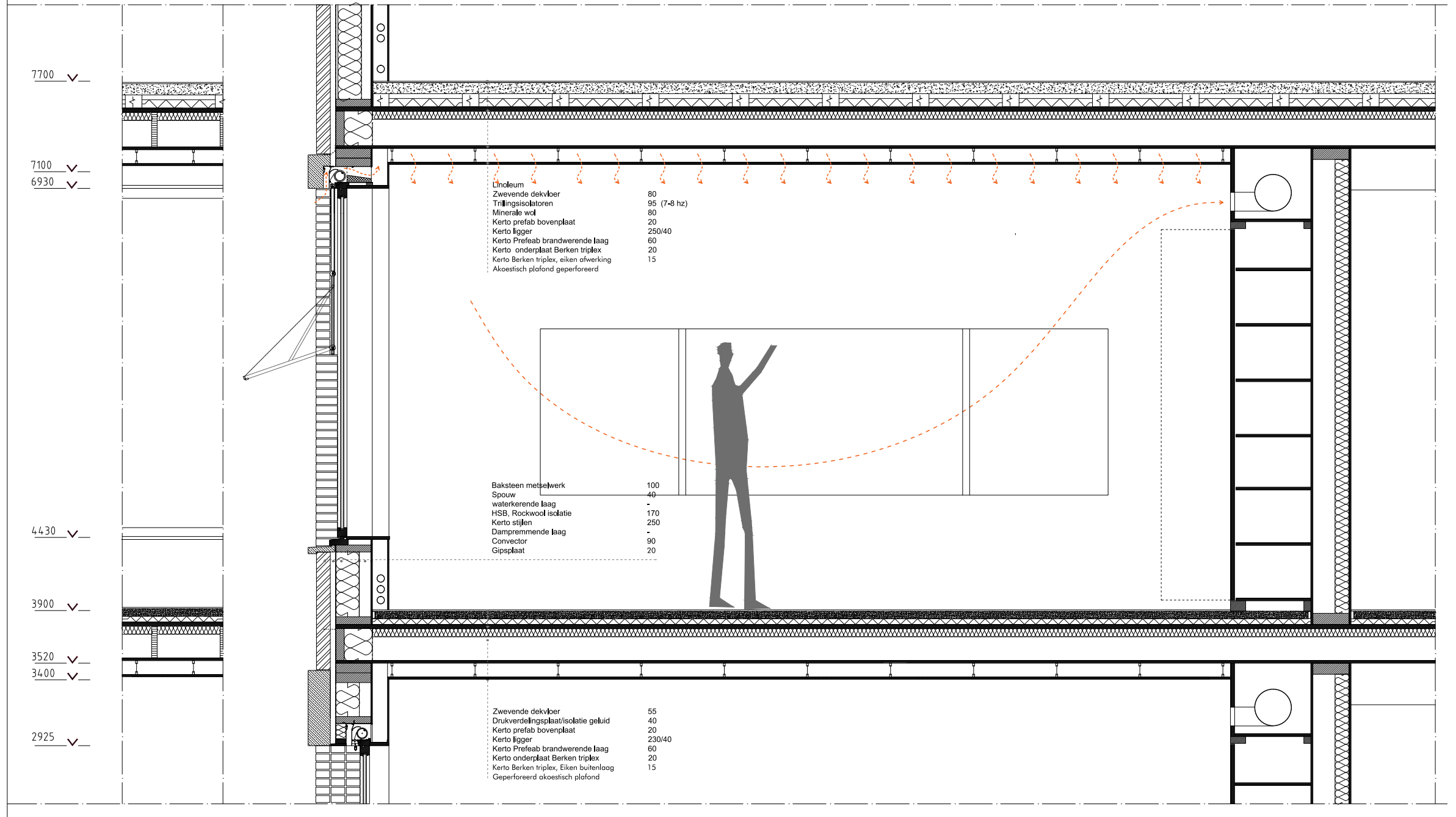
Overgang tussen plein en klaslokaal

De lokalen op de begane grond (voor de onderbouw) hebben naast de ontsluiting via de gang een directe ontsluiting aan de schoolpleinzijde. Het onderwijs kan met mooi weer naar buiten verplaatsen. Deze nabijheid van het schoolplein heeft echter ook nadelen. Ondanks dat het lokaal afstand neemt van de drukte van de straat kan ook het schoolplein (bijvoorbeeld door verschillende pauzetijden) druk zijn met spelende kinderen. Het hoogteverschil van het lokaal ten opzichte van het schoolplein biedt al enig afstand. Daarnaast zorgt de diepe witte glazuurstenen plantenbak voor een overgang tussen binnen en buiten.

Het lokaal kenmerkt zich door rust en uniformiteit. Het vlakke plafond van geperforeerd hout, voor een goede akoestiek, de witte muren met grijsblauwe tegellambrisering, de mogelijkheid om werkstukken en lesmateriaal op te slaan in de gesloten kast en tot slot het uitzicht over het schoolplein met de kersenbloesem en schapengras geven het gevoel van rust in het lokaal.

Afbeeldingen:
Rechts: Maquettefoto: Entreehal, mediatheek, podium

Klaslokaal, ventilatieprincipe

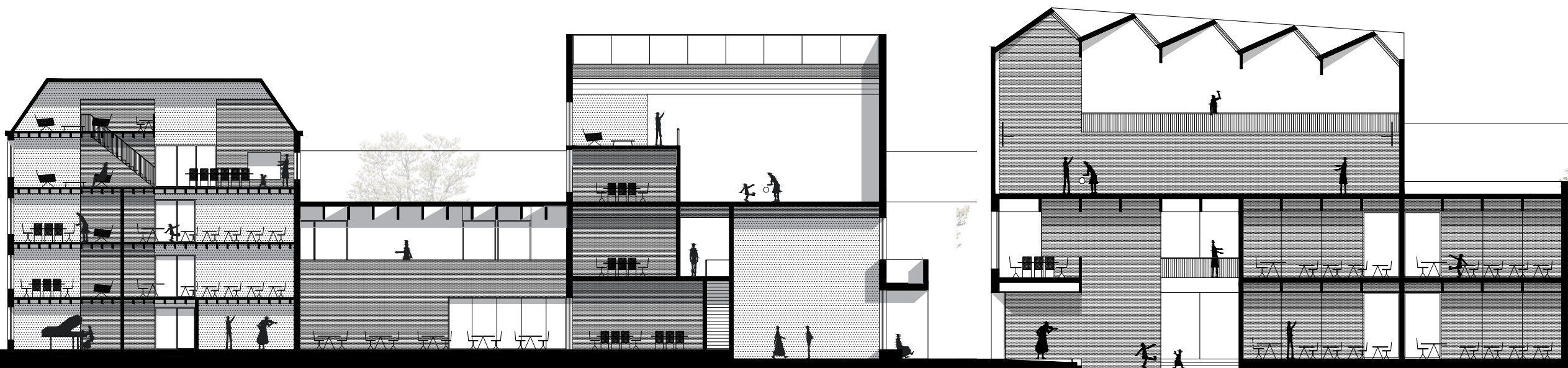
Brede schoolfuncties

Dakconstructies als sfeerdrager

Zoals besproken zijn de gemeenschappelijke en gedeelde ruimtes verspreid over het gebouw. Met name de dubbelhoge ruimtes maken de koppeling tussen verschillende programma's of zorgen voor een zichtrelatie tussen de verschillende verdiepingen van de school. Binnen de school heerst een zekere uniformiteit, ritmiek en helderheid. De gemeenschappelijke ruimtes vormen een uitzondering binnen dit uniforme systeem van de gang en het lokaal. In de vormgeving van de gemeenschappelijke ruimtes is geprobeerd om met dezelfde elementen, en vormentaal verschillende plekken te creëren. Zo wordt de polyvalente zal/eetzaal gekenmerkt door de hoge dakconstructie van lariks gelamineerde liggers. Samen met de daklichten, tussen deze liggers, wordt een monumentale sfeer gecreëerd binnen dezelfde architectonische taal.

Ook de ruimte van de gymzaal wordt sterk beïnvloed door de dakconstructie. Het dak bestaat uit 'kerto rippa' dakelementen die schuin worden ingehangen zodat een 'sheddak' ontstaat. Sheddaken met openingen aan de noordzijde voorkomt verblinding van de sporters en geeft een uniforme verlichting in de zaal. Vanaf de galerij aan de voorzijde van de kleedkamers kunnen de sporters aangeemoedigd worden.

Afbeeldingen:
Onder: Doorsnede door gemeenschappelijke ruimte en gymzaal.
Dakconstructie als sfeerdrager.

De gevel

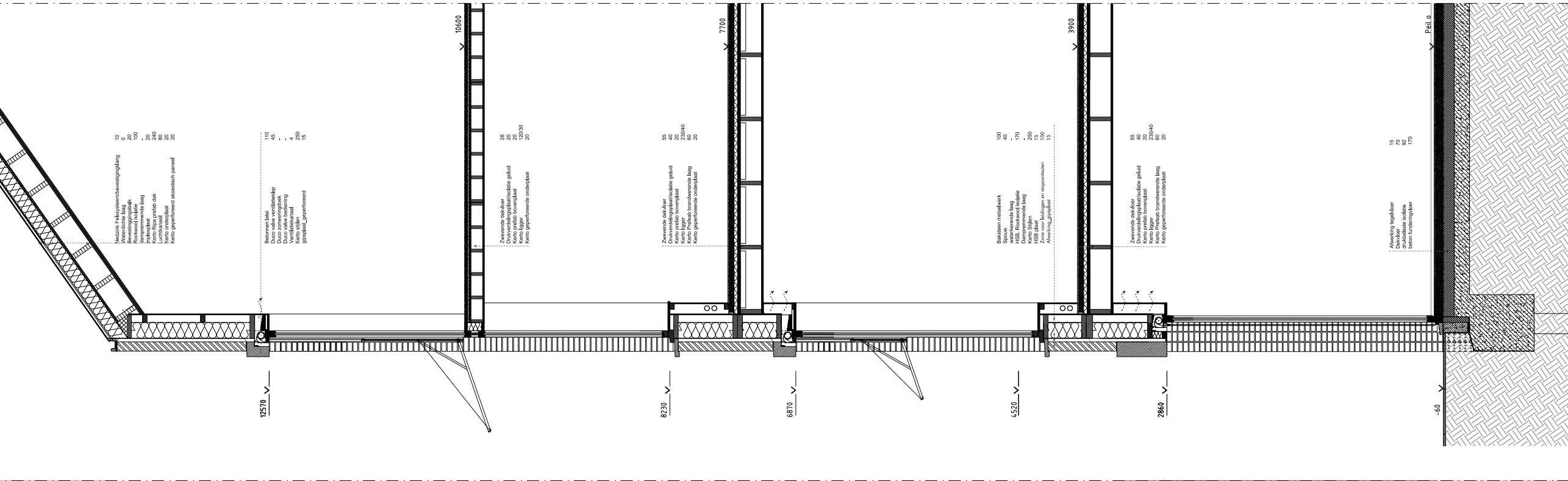
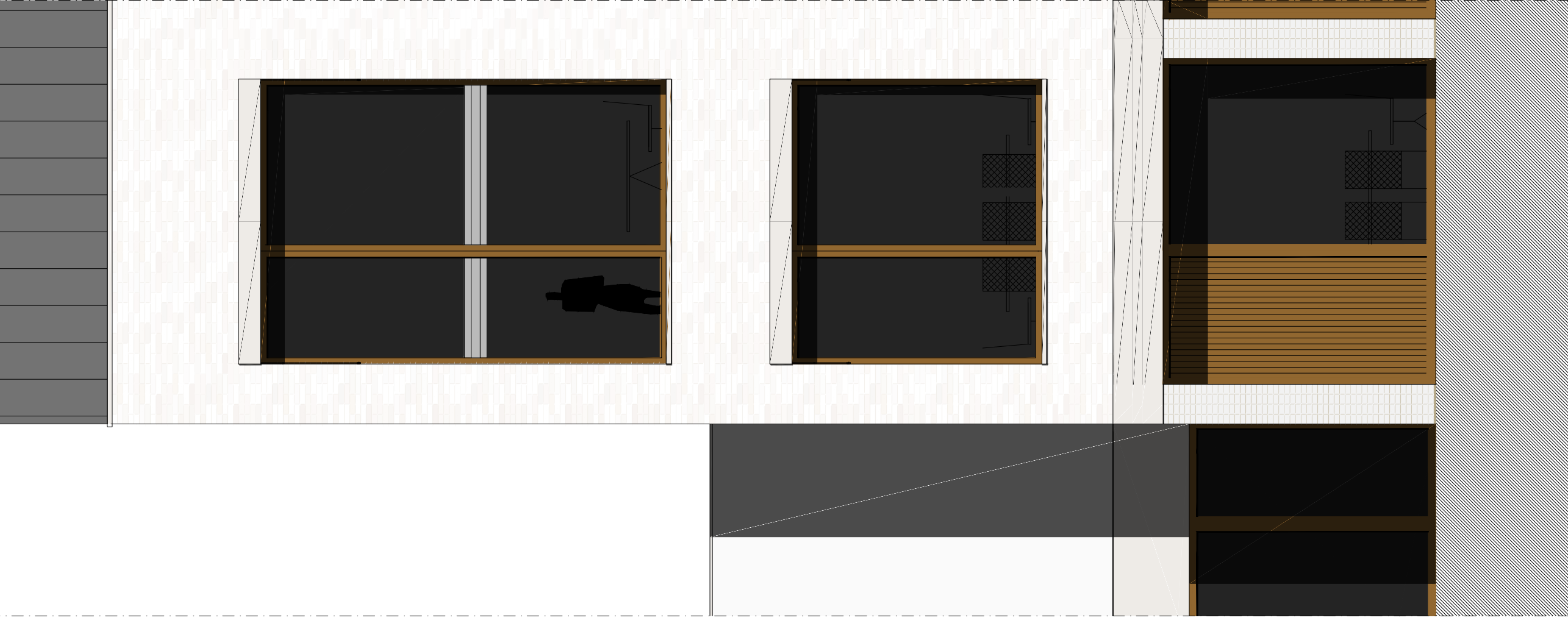
Zoals beschreven bestaat het gebouw uit drie volumes die samen het nieuwe deel van de Arentschool vormen. Bij de uitbreiding van het nieuwe deel is er vooral aansluiting gezocht bij de stijl en bouwmethode van het hoekpand. Het hoge bouwvolume aan de kop van het nieuwe voorplein vormt een moderne en grootschaligere variant van het hoekpand.

Beide hebben een metselwerk buitenblad en gebruiken houten vloerconstructies. Het hoekpand heeft zadeldaken de moderne variant heeft sheddaken. Het hoekpand heeft wit geverfde bakstenen in vlaamsverband en de nieuwe gevel is opgebouwd uit

witte bakstenen in blokverband, die de gevel een grovere en grootschaligere textuur geven. De raamopeningen van het lagere volume verbindt beide gebouwen en is in witte stuc uitgevoerd.

Het volume is teruggelegd zodat de twee kopgebouwen prominent aanwezig zijn. De plint met betonnen latei loopt over het gehele gebouw door en vangt de hoogteverschillen op van de drie gebouwdelen. Het zorgt ervoor dat het gebouw wordt ervaren als één gebouw in plaats van drie losse gebouwen. Daarnaast worden de kunststof kozijnen van het hoekpand vervangen door Lariks houten kozijnen net zoals de nieuwbouw.

- 10 Houtwerk: Eikenbinnenbevestigingsplaat
- 0 Witverfde laag
- 100 Bovenste glasvlak
- 100 Bovenste glasvlak
- 240 Dichtingstrook
- 80 Kerfde Pops profiel dak
- 80 Luchtsamenstelling
- 20 Kerfde profielstrook afweersluis paneel

- 10 Bovenste laag
- 42 Dichtingstrook
- 4 Dichtingstrook
- 4 Vervangingsaansluiting
- 250 Kerfde stalen
- 10 glasvlak_groenstrook

- 28 Zwenkde dak/kerf
- 20 Dichtingstrook
- 20 Kerfde profiel bovenplaat
- 20 Kerfde lijk
- 20 Kerfde profielstrook onderplaat

- 55 Zwenkde dak/kerf
- 40 Dichtingstrook
- 20 Kerfde profiel bovenplaat
- 20 Kerfde lijk
- 20 Kerfde profielstrook onderplaat

- 100 Bekleefde raamwerk
- 40 Spouw
- 170 Dichtingstrook
- 170 HSB Profielstrook
- 20 Dichtingstrook
- 15 HSB afdicht
- 100 Zone voor ledijnen en aansluitingen

- 55 Zwenkde dak/kerf
- 40 Dichtingstrook
- 20 Kerfde profiel bovenplaat
- 20 Kerfde lijk
- 20 Kerfde profielstrook onderplaat

- 15 Afweersluis
- 70 Dichtingstrook
- 100 Dichtingstrook

12570 V

8230 V

6870 V

4520 V

2860 V

10600

7700

3900

-60

Pel 0

Deel 3.

3.1 Conclusie

De uitgangspunten en het ontwerp van deel 2 vormen samen de conclusie van het onderzoek en ontwerpproces. Dit hoofdstuk gaat in op de bevindingen die meer generiek van toepassing zijn.

Hoe kan het ontwerp een bijdrage leveren aan de balans, van enerzijds de behoefte aan samenwerking en anderzijds de behoefte aan onderscheid en verschil, in de gezamenlijke huisvesting van de buitenschoolse opvang en de school?

Allereerst is het belangrijk dat er op deze vraag geen eenduidig antwoord is die voor alle scholen geldt. De mate van samenwerking, de context, de grootte van het programma en de verschillende onderwijs- en kinderopvangmodellen kunnen leiden tot andere ontwerputgangspunten.

Het onderzoek bevat echter wel aandachtspunten die gebruikt kunnen worden bij het ontwerpen van de gezamenlijke huisvesting van school en buitenschoolse opvang van andere schoolgebouwen in de stedelijke context. Per deelvraag zullen deze aandachtspunten besproken worden.

De school in de wijk: Wat betekent het nieuwe multifunctionele karakter van de school voor de inpassing van het gebouw in het stedelijk bouwblok?

Een gezicht aan de straat

Bij het ontwerpen van een buitenschoolse opvang en andere buitenschoolse functies (zoals de polyvalente zaal en de mediatheek), die tevens door de buurt gebruikt worden, is het belangrijk dat het schoolgebouw zichtbaar wordt buiten het bouwblok. Bij voorkeur gelegen aan een publiek plein of een belangrijke kinderspeelplek in de buurt.

Aansluiten speelweefsel

Het combineren van het BSO- en het schoolprogramma betekent intensiever gebruik van de buitenruimte. Bij de positionering van het schoolgebouw en het schoolplein is het belangrijk om aan te sluiten bij het 'speelweefsel' van de wijk. Hiermee kan het schoolplein een toevoeging zijn voor de speelruimte in de buurt en kunnen kinderen van de BSO gebruik maken van speelfaciliteiten uit de buurt.

Halen en brengen

Het multifunctionele karakter van de school zorgt voor drukkere en minder eenduidige verkeersstromen dan de situatie van een monofunctione-

le school. De grootste verkeersstroom betreft nog steeds die van de school zelf. Bij het ontwerp van de school is het belangrijk om de verkeersstroom van de schoolkinderen, bezoekers voor de buurtfuncties en de BSO gescheiden te houden.

Programma en de context

Bij situering van het gebouw in de rand van het stedelijk bouwblok zal het programma ingedeeld moeten worden aan de hand van de grenzende buitenruimte. Klaslokalen aan de rustige binnenzijde van het bouwblok terwijl buurtfuncties aan de straatzijde gelegen kunnen zijn.

2. Wat zijn de programmatische verschillen en hoe kan de programmatische indeling een bijdrage leveren aan de balans tussen samenwerking en onderscheid tussen school en BSO?

Programmatische verschillen

Ruimtelijke koppeling: Differentiatie en uniformiteit

Een verschil in het programma van het klaslokaal en de BSO groepsruimte betreft de mate van differentiatie. Voor de meeste onderwijsvormen volstaat het uniforme rechtlijnige klaslokaal met eventueel een nis of een kleine werkplek. Verschillen in de leeftijdsgroepen worden opgevangen door positionering op de begane grond en de toevoeging van toiletgroepen bij de kleuters of door een andere inrichting van het meubilair.

Het programma van de BSO groepsruimte wordt juist gekenmerkt door de verscheidenheid aan plekken. De BSO moet verschillende plekken hebben voor (groeps)spel, rust en privacy. Daarnaast is het wenselijk om onderscheid te maken in de groepsruimtes van de verschillende leeftijden. Jonge kinderen (van 4 t/m 6 jaar) hebben het meest belang bij een groepsruimte met rustplekken, waarbij de relatie met de pedagogisch medewerker zeer belangrijk is. Terwijl bij oudere kinderen (6 t/m 12 jaar) het belang van de groepsruimte juist afneemt en de behoefte naar variatie van verschillende plekken voor grofmotorisch spel en privacy toenemen.

Samenwerking (delen en scheiden)

De mate van samenwerking is sterk afhankelijk van de indeling van het afzonderlijke en het gedeelde programma. Een duidelijke zonering van het programma is belangrijk om conflicten tussen gebruikers te voorkomen terwijl een te grote afstand kan lijden tot gebrek aan gedeeld gebruik.

Circulatiegebied en de gedeelde ruimte

Voor het ontwerp van de gedeelde ruimtes moet rekening gehouden worden met de verschillende gebruikers van de ruimte en het tijdstip wanneer zij er gebruik van maken. In de combinatie van school- en buitenschoolse opvangruimtes kan het circulatiegebied gecombineerd worden met de gedeelde ruimte. Echter wanneer buurtwerk (zowel in de ochtend- als avonduren) gebruik maakt van de ruimte zal het circulatiegebied en de gedeelde ruimte bij voorkeur gescheiden moeten worden.

Spreiden of clusteren van gedeeld programma

Hetzelfde geldt voor het clusteren en spreiden van het gedeelde programma. Bij een variëteit aan gedeelde ruimtes met verschillende gebruikers gaat de voorkeur uit naar spreiding. Door het gedeelde programma te spreiden kan elke afzonderlijke ruimte gepositioneerd worden ten opzichte van het programma, de buitenruimte en de buurt. Per ruimte kan er rekening gehouden worden met de routing door het gebouw. Wanneer het programma klein is en alleen gedeeld wordt door de buitenschoolse opvang (BSO) en de school, kan er gekozen worden voor clustering in het 'hart' van de school.

3. Wat zijn de verschillende ruimtelijke sferen van de school en de buitenschoolse opvang?

Ruimtelijke koppeling

Onderscheid tussen school en buitenschoolse ruimtes kan gemaakt worden door een verschillende schakeling van ruimtes. De school wordt veelal gekenmerkt door lokalen ontsloten via een gang of schoolhal. De BSO kenmerkt zich door verschillende speel- en rustruimtes die een sterke onderlinge relatie met elkaar hebben. Door de aaneenschakeling van deze ruimtes ontstaat een duidelijk onderscheid tussen de school en BSO ruimtes.

Differentiatie in materiaalgebruik en verschillende ruimtelijke elementen

Tot slot kan het onderscheid tussen de ruimtes versterkt worden door verschillend gebruik van materiaal en architectonische elementen. Een diepe venstersbank om in te zitten, een open trap versus gesloten trappenhuizen, een balk structuur versus een vlak plafond.

Indeling en ruimtelijk ontwerp

Voor de indeling van het programma en de positionering van de gemeenschappelijke ruimtes hebben betrekking op de samenwerking tussen school en buitenschoolse functies. Het onderscheid tussen de school en buitenschoolse opvang is eerder ruimtelijk van aard. Echter, het zijn juist de zorgvuldig ontworpen grenzen van de gedeelde ruimtes die het verschil kunnen maken in gedeeld gebruik. En de situering van de buitenschoolse opvang of de school in relatie tot de buitenruimte die een sterke bijdrage kunnen leveren aan het onderscheid tussen school en buitenschoolse opvang.

3.2 Reflectie, Tussen school en vrije tijd

Studio veldacademie

In september 2013 begon ik aan mijn afstudeerproject aan de Veldacademie. De veldacademie is een praktijkgerichte onderzoeksplaats waar studenten van verschillende disciplines aan stedelijke vraagstukken kunnen werken binnen Rotterdam. Belangrijke uitgangspunten zijn een integrale benadering en het denken vanuit het perspectief van de gebruiker. Binnen de veldacademie is de "leefvelden methode" ontwikkeld die de student helpt bij het onderzoek binnen de complexiteit van stedelijke opgaven. Door het in kaart brengen van kwalitatieve en kwantitatieve gegevens worden verbanden tussen de fysieke, sociale en economische structuren gelegd. Deze vormen de basis voor de integrale aanpak van de veldacademie.

Opgave

Het eerste kwartaal van het afstudeerproject stond in het teken van het zoeken naar een interessante en realistische opgave die paste bij mijn fascinatie voor onderwijsgebouwen. Het ontwerpen voor kinderen spreekt mij aan omdat ik het interessant vind om mij in de gebruiker, het kind, te verplaatsen en ik vind het boeiend om een beeld te vormen van hoe kinderen ruimtes ervaren. De opgave aan de Arentschool in Jaffa paste binnen deze fascinatie en bood de mogelijkheid om de gebruiker te betrekken, omdat de school belang had bij het maken van een programma van eisen (PvE). Gedurende het proces bleek de relevantie groter te zijn dan alleen het vinden van een oplossing voor de combinatie van buitenschoolse opvang en schoolfuncties onder één dak. De stedenbouwkundige situatie van de Arentschool in het bouwblok bleek geen uitzondering te zijn binnen Rotterdam. Aan het begin van de twintigste eeuw zijn er vele scholen in het bouwblok gebouwd die kampen met dezelfde problematiek van ruimtegebrek voor uitbreiding en een slechte zichtbaarheid naar de straat.

Methodologie en de studio

De inpassing van het afstudeerproject binnen de studio van de veldacademie is tweezijdig. Bij de wijkanalyse is er gebruik gemaakt van de leefvelden methodiek. Programmatische gegevens zijn gecombineerd met de morfologische analyse en in kaart gebracht. Samen met het gesprek met het schoolbestuur en het klankbordgesprek met ouders en docenten, vormt dit de basis van het programma van de opgave en de stedenbouwkundige inpassing van het schoolgebouw. Anderzijds vormt het onderzoek naar het onderscheid en de samenwerking tussen school en buitenschoolse opvang een belangrijk ruimtelijk onderzoek die buiten deze methodiek valt.

Participatie

Het viel me op dat de docenten en ouders enthousiast reageerden binnen het klankbordgesprek. Ik had verwacht dat docenten met veel praktische voorbeelden zouden komen, die in verband stonden met het lokaal en het lesgeven. De docenten dachten ook mee over de brede context van de school. Zoals de stedenbouwkundige situatie, parkeerproblematiek en speelplekken in de buurt. In eerste instantie was het gesprek bedoeld voor het schrijven van het programma van eisen maar de gesprekken hebben tevens geholpen bij de analyse van de locatie. Verschillende ervaringen over het gebruik van de buitenruimte kwamen aan het licht die ik zelf niet verondersteld had. Stedenbouwkundige interventies konden getoetst worden aan de uitgangspunten die uit het klankbordgesprek waren voortgekomen. Naast het klankbordgesprek, bijgewoonde vergaderingen en gesprekken met het schoolbestuur heb ik een workshop gegeven aan de kinderen van groep 6a van de Arentschool. In deze workshop wilde ik door middel van een knutselopdracht in gesprek komen met de kinderen om meer te weten te komen over de manier waarop zij de buitenschoolse opvang zien en ervaren. De workshop was een succes wat enthousiasme en plezier betreft. De resultaten van de workshop hebben echter weinig invloed gehad op het ontwerp. Tijdens de gesprekken werden thema's uit het literatuur onderzoek 'zoals de mogelijkheid voor het kind om zich terug te trekken' door de kinderen bevestigd. Het onderzoek gaf echter geen nieuwe inzichten.

Verschillende methodieken

Een belangrijk onderdeel van mijn afstuderen betreft het onderzoek naar het ruimtelijk ontwerp van de school en de buitenschoolse opvang onder één dak. Aan het begin van het project heb ik het doel gesteld om binnen de studio van de veldacademie aan een project te werken die het uitwerkingsniveau zou hebben van de studio *interiors buildings and cities*. Kenmerkend voor het proces van *interiors* is het vroeg beginnen met ontwerpen en de sterke relatie tussen onderzoek en het ontwerp. Naast de stedenbouwkundige schaal gaat een groot deel van het onderzoek over de ruimtes van de buitenschoolse opvang en de school. Referentieprojecten en literatuur onderzoek zijn gebruikt voor het schrijven van het buitenschoolse opvang programma en het onderzoek naar de samenwerking en het onderscheid tussen de school- en de buitenschoolse opvang ruimtes. Verschillende onderzoeken werden getest door ontwerp en andersom kwamen er door deze ontwerpen nieuwe thema's aan het licht voor verder onderzoek.

Tussen de p1 en p2 peilingen liep het onderzoek en ontwerp dan ook parallel aan elkaar. In die periode heb ik veel moeite gehad om die parallelle onderzoeken en methodes tot een helder verhaal te smeden. De complexiteit van verschillende schaalniveaus, de nadruk op de wijkanalyse van de

veldacademie en de meer op ruimte gerichte aanpak van *interiors*, zorgde voor een breed scala aan onderzoeken. Zowel onderzoek als ontwerp waren bij de p2 nog geen afgeronde producten waardoor dit slecht verliep. Ik had moeite met het onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaak en ik vond het moeilijk om conclusies te trekken. Dit leidde uiteindelijk tot een p2 retake. De retake gaf mij de kans om het onderzoek beter te concluderen en te structureren in het rapport. Tijdens deze periode heb ik ondervonden dat het schrijven over het ontwerp en ontwerpkeuzes, een bijdrage kan leveren aan het ontwerpproces. Het schrijven verplichtte me om keuzes te maken en heeft dan ook een belangrijke rol in het vervolg van het project gehad.

Onderzoek en ontwerp

De koppeling van onderzoek en ontwerp heeft me vanaf deze retake en met name na de p3, geholpen bij de uitwerking van het ontwerp. Door conclusies te trekken uit het onderzoek en deze vervolgens te verbinden aan een ontwerp uitgangspunt (patroon) werd tijdens het onderzoek de fundering gelegd voor het ontwerp. Het schrijven van het rapport en de ontwerpbeschrijving verplichtte me om onderscheid te maken tussen de hoofd- en bijzaken van het ontwerp. Een uitgangspunt kan verschillende onderzoeksmethodes bevatten zodat het verband werd gelegd tussen literatuur onderzoek, participatief onderzoek en referenties. Verschillende varianten werden in maquettes en plattegronden getest en weer teruggekoppeld naar deze uitgangspunten. Het ontwerpen is dan ook niet een vervolg op het onderzoek, maar een onderdeel van het onderzoek. Een langdurig proces waarbij, door middel van ontwerpen en terugkoppeling, de belangrijkste uitgangspunten zijn overgebleven.

Het ontwerp en het onderzoeksrapport naar dit ontwerp vormen samen het eindproduct van dit afstudeerproject. De koppeling van een breed onderzoek en het ontwerp vormen zowel de kracht als de zwakte van dit project. Enerzijds geeft het een afgewogen ontwerp door de verschillende input. Anderzijds is het onderzoek merendeels locatie-specifiek en gericht op het ontwerp van deze specifieke opgave. Sommige generieke onderzoeken kunnen dan ook verder onderzocht worden. Onderzoek naar verschillende varianten van uitbreiding van scholen in het bouwblok zou een vervolg kunnen zijn op dit afstudeeronderzoek. Het onderzoek vormt geen antwoord op de algemene vraag hoe men buitenschoolse opvang en schoolfuncties kan combineren. Het biedt een visie hoe men met deze opgave kan omgaan en een oplossing kan bieden voor de opgave van de Arentschool.

3.3 Methodiek

De methodiek van dit afstudeerproject kenmerkt zich door het parallel lopende ontwerp- en onderzoekstraject. Het ontwerp wordt gevoed door conclusies uit het onderzoek en tegelijkertijd wordt het onderzoek gestuurd door ontwerpstudies en vragen die hierbij ontstaan. In dit hoofdstuk wordt besproken hoe het onderzoek- en ontwerptraject is verlopen en welke middelen zijn toegepast om tot het ontwerp te komen voor de Arentschool.

Participatief onderzoek en ontwerppunt

Het begin van het onderzoek en de start van het ontwerptraject bestaat uit de dialoog met de gebruiker. Om meer te weten te komen over de opgave en de vraag vanuit de gebruiker heb ik een interview gehad met het schoolbestuur van de Arentschool. In dit gesprek is de opgave, het benodigde programma voor de school en de wensen vanuit het schoolbestuur besproken. Vervolgens is er een gesprek georganiseerd met de ouders en docenten van de school om de wensen van de gebruiker te kunnen concluderen in een ontwerppunt.

Tijdens dit gesprek is er gebruik gemaakt van de 'patronentaal' (zie bijlage patronentaal). Per schaalniveau (van berging in het klaslokaal tot de inpassing van het gebouw in de buurt) zijn er stellingen beschreven die betrekking hebben op het ontwerp van het schoolgebouw. Elk schaalniveau bevatte een stelling over het huidige schoolgebouw en een stelling die betrekking had op de mogelijkheden van de nieuwbouw. Elke stelling is bediscussieerd en gedurende het gesprek kwamen de kwaliteiten en knelpunten van het huidige schoolgebouw, en de wensen ten opzichte van de nieuwbouw naar voren. Door de patronen kregen de gebruikers inzicht in de relaties tussen verschillende ontwerpkeuzes en de onderlinge consequenties.

Na dit gesprek zijn de patronen die sterk gewaardeerd werden in het gesprek in uitgangspunten geformuleerd en daarnaast zijn er nieuwe patronen geschreven voor nieuwe onderwerpen die tijdens dit gesprek naar voren kwamen.

Literatuur onderzoek en ontwerppunt

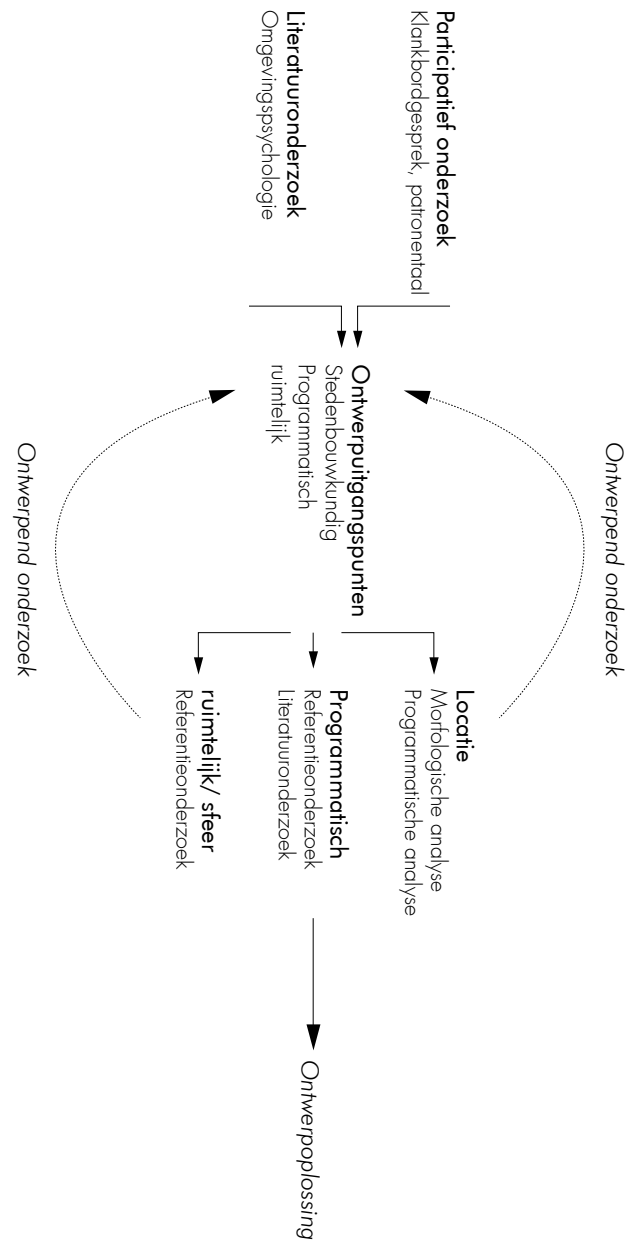
Parallel aan het schrijven van de uitgangspunten van de school heb ik door middel van literatuur onderzoek het programma van de buitenschoolse opvang (BSO) geschreven. Omdat de BSO organisatie nog niet bekend was. De reeks boeken van omgevingspsychologen Ine Liempd en Ed Hoekstra vormen de belangrijkste bronnen bij het schrijven van dit programma. Net als de patronen heb ik dit literatuur onderzoek geconcludeerd in een reeks ontwerp uitgangspunten.

Locatie onderzoek

Het schrijven van de eerste ontwerppunten vormt het begin van het ontwerptraject. Naast deze uitgangspunten heb ik een morfologische en programmatische analyse naar de wijk gedaan. Samen met de kwalitatieve gegevens en ervaringen van de gebruikers vormt dit de basis voor het ontwerp onderzoek van de ruimtelijk inpassing. In het ontwerp onderzoek is doormiddel van maquettes onderzocht hoe de inpassing van het gebouw een bijdrage kan leveren aan de uitgangspunten die uit het klankbordgesprek en de wijkanalyse naar voren komen. Tijdens het ontwerp onderzoek zijn conclusies getrokken en komen er weer nieuwe vragen naar boven die verder onderzocht kunnen worden. De conclusies worden opnieuw verwerkt in de ontwerppunten. Uit het ontwerp onderzoek kan naar voren komen dat bepaalde uitgangspunten niet haalbaar zijn of te veel consequenties hebben voor de rest van het ontwerp. Daarnaast kan het voorkomen dat bepaalde ontwerppunten gecombineerd kunnen worden of tot een uitgangspunt kunnen worden samengevat. Op deze manier komt men steeds dicht bij de essentie van het ontwerp.

Referentie onderzoek

Bij het kleinere schaalniveau, van het inpassen van het programma in het gebouw en het ruimtelijke ontwerp, heb ik gebruik gemaakt van referentie projecten. De programmatische uitgangspunten vormen het startpunt van dit referentie onderzoek. Waarbij gekeken wordt welke ontwerpoplossing past bij een dergelijk uitgangspunt. Het referentie onderzoek en het ruimtelijk ontwerp zijn subjectiever van aard dan de voorgaande onderzoeken. De referenties zijn een keuze van de ontwerper ondanks dat deze gegrond zijn op eerder gestelde uitgangspunten. Referentie projecten zijn direct getest op de locatie van de Arentschool waarna conclusies zijn getrokken en eventueel verder gezocht wordt naar een betere oplossing. Gedurende dit cyclische proces verandert het uitgangspunt zich langzaam in een ontwerpoplossing en blijven de belangrijkste elementen in het ontwerp over. In de onderstaand schema wordt dit proces weergegeven.

3.4 Patronentaal toelichting

Voor de omgevings analyse en het schrijven van het programma van eisen, is er gebruik gemaakt van participatief onderzoek.

Volgens design- manager David Kernohan, is het van groot belang om gebruikers te betrekken in het ontwerpproces. Gebruikers zijn, door hun dagelijkse werkzaamheden in het gebouw, experts in hun eigen werk en leefomgeving geworden. De specifieke behoeften zijn vaak verschillend van hoe een architect of opdrachtgever deze veronderstelt heeft (Kernohan, 1992) Om deze verkeerde veronderstelling uit te sluiten is het belangrijk om te praten met gebruikers en het betrekken van gebruikers bij het ontwikkeltraject. De kwaliteit van het schoolgebouw kan hierdoor verbeterd worden, omdat het beter aansluit bij de behoeften en wensen van de gebruiker. Daarnaast ontstaat er meer draagvlak en tevredenheid over het ontwerp, omdat men meer betrokken wordt bij het proces (Maarleveld, 2008).

Bij het betrekken van de gebruiker is het niet alleen de architect die op zoek gaat naar de vraag van de gebruiker. Maar ook de gebruiker zelf zal actief op zoek moeten gaan naar wat zijn ruimtelijke behoefte is. Gebruikers hebben echter vaak moeite om de behoeften van hun organisatie te vertalen in een programma van eisen (Zwemmer, 2008).

Om tot deze essentiële ruimtelijke behoefte te komen en dit te vertalen naar een ruimtelijk ontwerp is er gebruik gemaakt van een 'patronentaal'. Het gebruik van een patronen (pattern language) als ontwerpinstrument is ontwikkeld door architect Christopher Alexander.

"Each pattern describes a problem which occurs over and over again in our environment, and then described the core of the solution to that problem, in such a way that you can use this solution a million times over, without doing it the same time twice "(Alexander, et al., 1977, p.10).

Binnen dit afstudeerproject worden de patronen echter niet gezien als oplossingen voor problemen, maar beschrijven een 'neutrale' stelling over het gebruik van het gebouw in relatie tot een architectonische oplossing.

Literatuur:
 Maarleveld, M. (2008). *Evidence-based workplace design and the role for end-user participation*, . Parijs: Keynote RAMAU conference.

Kernohan, D., Gray, J., & Daish, J. (1992). *User participation in building design management* Oxford: Butterworth Architecture.

(Zwemmer, M. (2008) *Engaging users in briefing and design: a strategic framework*, Helsinki: CIB Conference) in Kleinjan, G. F. (2012). *Gebruikersparticipatie bij de verbouw van een schoolgebouw*. 3TU. School for Technological Design; Stan Ackermans Institute Eindhoven.

Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl, I., & Angel, K. (1977). *A Pattern Language: towns, Buildings, Construction*. New York: Oxford University Press.

Arnold, J. (2013). *Patronen voor de eilandbuurt; Een ontwerptaal voor co-creatieve stedelijke herontwikkeling*. TU Delft/ Veldacademie, Rotterdam

De patronen zijn verdeeld in verschillende schaalniveaus van de berging in het klaslokaal tot de stedenbouwkundige inpassing van het bouwvolume. Om de kwaliteiten van het huidige schoolgebouw niet uit het oog te verliezen, is elk schaalniveau onderverdeeld in twee patronen. Een stelling die betrekking heeft op het huidige gebouw en een stelling die bedoelt is voor de nieuwbouw. Deze verdeling geeft structuur en focus aan het klankbordgesprek en zorgt ervoor dat de gebruiker de relatie inziet tussen de mogelijkheden van een uitbreiding en de kwaliteiten van de huidige locatie.

Aan het eind van het klankbordgesprek worden de patronen gecombineerd en wordt het zichtbaar of bepaalde keuzes elkaar uitsluiten of juist versterken. Het uiteindelijke doel van deze patronen is het vertalen van een visie van de gebruikers in een programma van eisen (PvE) en later in een ruimtelijk ontwerp.

'At this stage the patterns are no longer important, the patterns have taught you to be receptive to what is real (Alexander, et al., 1977, p. 545).'

Gedurende het ontwerp proces worden de patronen tevens gebruikt als de vertaalslag van onderzoek naar ruimtelijke oplossingen. Verschillende onderzoek methodieken, zoals het participatief onderzoek, maar ook literatuur onderzoek en referenties, worden geconcludeerd in uitgangspunten.

Literatuurlijst

Arentschool (2014). Ouderinitiatief Arentschool. Retrieved 08-08, 2014, from <http://ouderinitiatiefarentschool.nl/het-ouderinitiatief/>

Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl, I., & Angel, K. (1977). *A Pattern Language: towns, Buildings, Construction*. New York: Oxford University Press.

Apostel, K. (2012). *School in de stad, stad in de school*. Rotterdam: NAI publishers.

Arconico architecten. (2009). *Transformatie; Brede School Nieuwstraat*. Rotterdam: Jeugd Onderwijs en Samenleving Rotterdam.

Arnold, J. (2013). *Patronen voor de eilandenbuurt; Een ontwerptaal voor co-creatieve stedelijke herontwikkeling*. TU Delft/ Veldacademie, Rotterdam.

Avermaete, T., van der Heijden, H., Oostmeijer, E., & Vlassenrood, L. (2014). *Architectuur in Nederland, jaarboek 2013/14*. Rotterdam: NAI 010.

Bakker, N., Noordman, J., & van Wingerden, M. R. (2010). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland, Idee en praktijk 1500-2000*. Assen: Koninklijke van Gorcum.

Besser, J., & Liebscher, S. (2005). *Adolf Loos; the life - the theories - analysis of the villa muller* Bath: Technical University of Dresden.

Bijlsma, L., Broekhuizen, D., Groenendijk, P., Schreurs, E., & Verstegen, T. (2009). *Een traditie van verandering; De architectuur van het hedendaagse schoolgebouw*. Rotterdam: NAI publishers.

Boekraad, C. (2001). *Vensterscholen, Ruimtelijke vertaling van een brede educatieve gedachte*. Rotterdam: NAI uitgevers.

Bohez, H., & Feys, S. (2012). *IN RUIMTE NAAR DE BREDE SCHOOL; Onderzoek naar de ruimtelijke vertaling van een pedagogisch en maatschappelijk concept*. Brussel: Henri Duque.

Boogaard, M., & Van Daalen-Kapteijns, M. (2012). *Pedagogische kwaliteit van buitenschoolse opvang in Nederland*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Boonstra, N., Hermens, N., & Bakker, I. (2010). *De publieke waarde van pleinen; De ontwikkeling en toepassing van een sterrensysteem voor Rotterdamse pleinen*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.

Broekhuizen, D., & (Ed.). (2009). *De wereld op zuid, bouwen aan een brede school*. Heijningen: JAP SAM BOOKS.

Broekhuizen, D., & van Hoogstraten, D. (2008). *School gemaakt, ontwerpen en achtergronden van brede scholen in Rotterdam*. Rotterdam: AIR foundation.

Buitenhek, M. (2011). *Kinderopvang in Nederland 2011; vraag en aanbod in evenwicht*. Utrecht: Buitenhek Management en Consult BV.

Deen, W., & Schreurs, E. (2014). De basisschool en kinderopvang; Combinaties van school en opvang in bestaande gebouwen. *Scholenbouwatlas.nl* Retrieved 07-08-2014, 2014

Engel, H., & Komossa, S. (1999). *Plannenmap scholen*. Delft: Delft University Press.

Gilsing, R. (2007). *Liefst zoals Thuis: Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Griffioen, R. (2010). Ontklonteren. *AWM, juli/augustus*, 68-73.

Griswold, W., & Belter, G. (2001). *Kindergarten architecture*. Barcelona: Ginko Press.

Hageman, N. (2008). *'Mam, wanneer mag ik weer spelen?'*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Havik, K., Teerds, H., & Tielens, G. (2013). *Sfeer Bouwen. OASE, tijdschrift voor architectuur*(91). Rotterdam: NAI uitgevers.

Hertzberger, H. (2008). *Ruimte en Leren; Lessen in architectuur 3*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

Hertzberger, H., & Steenkist, E. (1967). *De wederkerigheid van vormen en programma; Ruimte maken, ruimte laten*. Delft: TH Delft.

Hoekstra, E., & van Liempd, I. (2011a). *Bouwboek voor kindercentra*. Bussum: Thoth.

Hoekstra, E., & Van Liempd, I. (2011b). *Ruimte maken voor vier tot twaalf jaar; Over het inrichten van ruimten voor buitenschoolse opvang*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Hoekstra, E., & Vervoort, Y. (2013). *Kiezen of Delen; Huisvestingsconcepten voor de samenwerking tussen kinderopvang en onderwijs*. Schiedam: Bouwstenen voor Sociaal.

Höppner, R. (2013). *Het beste voor mijn kind; Onderzoek naar beweegredenen van hoogopgeleide ouders om wel of niet voor een zwarte school met ouderinitiatief te kiezen*. Rotterdam.

Jagmohansingh, S. (2009). *Inventarisatie wachtlijsten kinderopvang*. Rotterdam: SOZAWE Rotterdam.

Kernohan, D., Gray, J., & Daish, J. (1992). *User participation in building design management* Oxford: Butterworth Architecture.

Kleinjan, G. F. (2012). *Gebruikersparticipatie bij de verbouw van een schoolgebouw*. 3TU. School for Technological Design; Stan Ackermans Institute Eindhoven.

Koenen, G. M., & H.W., W. (2011). *Schoolplan 2011-2015, Arentschool voor christelijk basisonderwijs*. Rotterdam: Stichting Kind en Onderwijs

Kralingen-Crooswijk, d. (2011). *Voorzieningenplan deelgemeente Kralingen-Crooswijk*.

Maarleveld, M. (2008). *Evidence-based workplace design and the role for end-user participation*, . Parijs: Keynote RAMAU conference.

Maccreeanor, G. (2007). Portfolio: De Klare Bron - Gerard Maccreeanor. In M. Stuhlmacher, J. Laque, B. Van der Pol & M. Van den Driessche (Eds.), *Oase #72; Terug naar school*. Rotterdam: NAI uitgevers.

Meyer, H., Josselin de Jong, F., & Hoekstra, M. (2006). *Het ontwerp van de openbare ruimte*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.

Oskam, M., & van der Leun, A. (2005). Public Playground; randvoorwaarden voor een goed (school)speelplein. *Lay-out*, 5.

Pallasmaa, J. (2005). *THE EYES OF THE SKIN: Architecture and the Senses*. Hoboken: John Wiley en Sons.

Risselada, M., Colomina, B., von Moos, S., van de Beek, J., & Hebly, A. (1988). *Raumplan versus Plan Libre; Adolf Loos and Le Corbusier, 1919 - 1930*. Delft: Delft University Press.

Rohmer, M. (2006). Brede school met drie pleinen. Retrieved 08-08, 2014, from <http://www.rohmer.nl/project/het-spectrum-brede-school/>

Rohmer, M. (2007). *Bouwen voor de Next Generation*. Rotterdam: NAI Uitgevers.

ROV. (2001). *Spitsuur rond de school: Honderd ideeën voor duurzaam veilig schoolverkeer*. Utrecht: Regionaal Orgaan Verkeersveiligheid Utrecht.

Smets, M., Lathouwers, G., Pinxten, R., & Verschaffel, B. (2010). *Dossier; Scholenbouw, Vlaams Bouwmeester*. Brugge: Die Keure.

Somers, D. (2011). Scholen van Morgen, Bundel 11. *Scholen van morgen 11*, 22-25. Brussel: Scholen van morgen.

Stuhlmacher, M., Laque, J., van der Pol, B., & van den Driessche, M. (2007). *OASE #72; Terug naar school*. Rotterdam: NAI publishers.

Thys, T., & van Geystelen, A. (2009). BS 'Sint-Ursula' Laken, Tom Thys en Adinda van Geystelen Architecten. www.scholenbouwen.be.

Valkestijn, M. (2002). Brede school. In L. Verplanke, L. R. Engbersen, J. Duyvendak, E. Tonkens & K. van Vliet (Eds.), *Open Deuren. Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid* (pp. 19-25). Utrecht: NIZW.

van Dam, s., & Komossa, S. (2011). *De transformatie van het schoolgebouw*. Bussum: uitgeverij THOTH.

van der Hout, E. (2012). De Arentschool, visie en identiteit. Retrieved 01-12, 2013, from <http://www.arentschool.nl/visie.php>

van Dinter, F. (1999). *Inspraak en participatie op school: Naar een leerlingbetrokken school*. Antwerpen: Koning Boudewijnstichting en Standaard Uitgeverij.

van Gelder, R., de Boer, L., & Rohmer, M. (2009). *JA JAFFA, masterplan Jaffa*. Rotterdam: deelgemeente Kralingen Crooswijk.

Verhoeven, T. (1996). Het Kasteel; Kinderopvang het kasteel Soest. Retrieved 06-05, 2014, from <http://www.dafarchitecten.nl/nl/daf-23/publiek/Het-Kasteel.html>

Verschaffel, B., Vanmeirhaeghe, T., van Gerrewey, C., van den Driessche, M., & Chatel, G. (2006). *De school als ontwerpopgave. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005*. Merendree: Vlaams Bouwmeester.

Verschuur, A. (2010). *zo doende! investeren in gebouwen voor kindopvang en onderwijs*. Den Haag: Netwerkbureau Kinderopvang.

Voorthuijsen, A. (2010). Brede School Nieuwstraat Rotterdam. *ArchitectuurNL*, 5, 41-45.

